İsmail Hüsrev Tökin

Türkiye Köy İktisadiyatı

Sunuş: Korkut Boratav

İletişim Yayınları

İSMAİL HUSREV TÖKİN

Türkiye Köy İktisadiyatı

İletişim Yayınları • *Araştırma-İnceleme Dizisi* • ISBN 975-470-027-3

1. BASKI *Kadro Mecmuası Neşriyatı, Ankara 1934*
2. BASKI © *İletişim Yayıncılık, İst. 1990*

KAPAK FOTOĞRAFI *Kadrocular (soldan sağa) Vedat Nedim Tör, Burhan Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevki Yazman, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Husrev Tökin.*

KAPAK *Bora Çetinkaya*
KAPAK BASKISI *Özdemir Ofset*
İÇ BASKI *Şefik Matbaası*

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62

İSMAİL HUSREV TÖKİN

Türkiye Köy İktisadiyatı

SUNUŞ Korkut Boratav

KENDİ KALEMİNDEN İSMAİL HUSREV TÖKİN

14 Mart 1902 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da Avusturya Lisesi'nde yaptı. 1922-1925 yılları arasında Moskova'da Doğu Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Aynı zamanda Moskova Üniversitesi İktisat seminerlerine devam etti. Doğu Üniversitesi'nde "Bilimsel yardımcı" (Okutman, Lektör) olarak da görev yaptı.

Türkiye'ye döndükten sonra, 1929 yılına kadar bir Alman ihracat firmasının Türkiye temsilciliğinde çalıştı. Firma adına mal bağlantıları yapmak üzere Anadolu'da üretim alanlarında üreticilerle konuşurken köylülerin sosyo-ekonomik durumları hakkında da bilgiler topladı. Daha sonra Ziraat Bankası'nın kredi kooperatifi servisini yönetirken (1929-1933) kredi kooperatiflerinin ilk önce nerelerde kurulacağını incelemek üzere çıktığı Anadolu gezilerinde yine köylerde üreticilerin sosyal ilişkileri hakkında bilgiler derledi. Bu bilgiler, kısmen **Türkiye Köy İktisadiyatı** kitabına malzeme oldu. Bu arada Ziraî Kredi Kooperatifleri Yasası'nın hazırlanmasında çalıştı.

Daha sonraki görevleri sırasiyle: Sümer Bank Konjontür ve İştirak şubelerini yönetti (1933-1940). Bankanın yayımladığı **Konjontür Dergisi**'nde ilk kez Türkiye'nin ekonomisine ilişkin istatistik serileri üzerinde matematiksel analizler yaptı. 1941-1942 yılları arasında Ticaret Bakanlığı Dağıtma Ofisi Genel Müdür yardımcılığı, 1942-1952 arası Başbakanlık Denetleme Kurulu genel kâtipliği ve iktisat danışmanlığı, 1950-1953 arasında Devlet Demiryolları Merkez İşletme müdürlüğü ve kısa bir süre 'de genel müdür yardımcılığı, 1953-1963 arası Yapı ve Kredi Bankası İktisat Danışmanlığı, 1963-1973 arasında İstanbul Ticaret Odası Genel Kâtipliği yaptı. Buradan emekli olduktan sonra bazı

özel şirketlerin yönetiminde görev aldı. 1965-1966 yıllarında Şişli İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'nde İktisat tarihi dersleri verdi.

Yayım faaliyeti: 1932-1934 yıllarında Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Belge ile birlikte **Kadro** dergisinin yayımına katıldı. Ayrıca, 1940-1942 arasında **Sohbet** ve **Doğuş** adında iki dergi yayımladı. Dergide o tarihlerde edebiyat, felsefe ve ekonomi alanlarında tanınmış adların yazıları çıktı.

Başlıca yayınları: **İktisat nasıl okutulmalı?** (1931), **Türkiye'de Ziraî Kooperatif Hareketleri** (1932), **Türkiye Köy İktisadiyatı** (1934), **Müdafaa Ekonomisi** (1940), **İktisadî ve İçtimaî Türkiye** (2 cilt, 1946), **İsmet İnönü'nün Şahsiyeti** (1946); Millî Eğitim Bakanlığı yayını olarak Ticaret Liseleri için **Ekonomik Coğrafya** (1'nci basım 1939 ve 2'nci basım 1947), **Cumhuriyet Halk Partisi'nin İktisat Siyaseti** (1946), **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü** (1946); ayrıca, 1936-37 yıllarında Matbuat Umum Müdürlüğü yayınları arasında imzasız olarak Türkiye ekonomisinin çeşitli dallarını tanıtan Fransızca ve İngilizce dört kitap, İstanbul Ticaret Odası yayını olarak çeşitli güncel ekonomik sorunlar hakkında broşürler, çeşitli gazetelerde ve dergilerde ekonomik konularda makaleleri yayımlandı.

Çevirileri: Yapı ve Kredi Bankası yayımı olarak, F.W. Foerster'in **İyi İnsan, İyi İş Adamı** (1959), **İyi insan, İyi Politikacı** (1960).

SUNUŞ

İsmail Husrev (Tökin)'in 1934 yılında yayımlanan **Türkiye Köy İktisadiyatı** başlıklı incelemesini iki kuşak sonrasının okuyucularına olduğu gibi yeniden sunmak doğru mudur?

Bu soruya duraksamadan olumlu yanıt veriyorum. Tarihsel oluşumu içinde Türkiye'nin tarımsal yapısına ilgi duyanlar için Tökin'in kitabı sunduğu bilgilerle sadece öğretici olmakla kalmıyor; yaklaşımı ve metodolojisi ile araştırıcılara yol gösterici özellikler de taşıyor.

Bu ikinci yönüyle **Türkiye Köy İktisadiyatı**'nın en önemli meziyeti, bence, ampirik/tarihsel olgularla kuram arasında kurduğu bütüncül ilişkiden kaynaklanıyor. Ampirik bir toplumsal bilim çalışması açıkça bir kuramsal tabana ve bu tabandan türeyen bir kavram çerçevesine dayandığı takdirde berraklık kazanır ve elinizdeki kitap bu anlamda pırıl pırıl berraklıkta bir yapıttır. Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**'nın Giriş bölümünü oluşturan "Nazarî Methal"de incelemesini dayandıracağı kuramsal yaklaşımı açık bir biçimde ortaya koyuyor. Bu, adı açıkça konulmamış olmakla birlikte, **tarihsel maddeciliktir**. Yazar bu giriş bölümünde maddeci tarih görüşünün ana çerçevesini sunarak, yani bir anlamda "günah savarak" kuramla ilgisini kesmeyecektir. Aksine, başlangıçta sunulan kuramsal yaklaşım ve ondan türeyen kavram çerçevesi, tüm yapıt boyunca betimleme ve çözümlemelerin tabanını oluşturacaktır. Bu nedenle Tökin'in yapıtı, zaman zaman meraklısının başvuracağı ve sonra da unutulan bir bilgi yığını değildir; yukarıda belirttiğim gibi öğreten, yol gösteren ve düşündüren bir toplumsal bilim incelemesidir.

Tökin'in "Nazarî Methal"inde özgünlük aramak belki de haksızlık olur. Ancak, bu bölümde Türkiye köyünü ve tarımını

iktisat, tarım iktisadı veya iktisadi coğrafya adları altında inceleyen ve bunu doğa ile insan arasındaki ilişkileri ele alarak yapan yazarlara yönelttiği iğnelemeye değinmeden edemeyeceğim. Bu yazarlar, aslında, "toplumsal bilim" değil, olsa olsa "teknolojik bilim" yapmaktadırlar; zira bir toplumsal bilim olarak iktisat "insanla insan arasındaki münasebetler sistemini" incelemesi bakımından insanla doğa (veya nesne) arasındaki ilişkilerle uğraşan "teknolojik bilim"lerden (veya kaba iktisattan) ayrılır (s.9). Bu kavramsal açıklamanın bugün için dahi önem taşıdığını düşünüyorum.

Türkiye Köy İktisadiyatı'nın birinci kısmının ilk iki bahisi, altmış yıl öncesinin Türkiye tarımsal yapısı içinde, doğal ekonomi ("zâtî iktisat sistemi") ile meta üretimi ("emtia iktisadı sistemi") arasındaki karşıtlıkları ve birincisinden ikincisine geçişin çözümlenmesini içeriyor. Bu sayfalarda okuyucu artık unuttuğumuz, hatta belki de varlığını yadsıdığımız bir tarım yapısından tablolarla karşılaşacaktır: Yirminci yüzyılın ilk yarısında, "münferit sahipleri" olmayan, "mülkiyet-i müştereke"ye (yani ortak mülkiyete) tâbi ve "her yıl aynı tarlayı başka şahıslar(ın) idare" ettiği durumlar (s.26), Tökin'e göre toplumsal ve tarihsel "gariplikler" değil, toplumsal gelişimin evrensel eğilimlerinin yerel belirtileridir. Bunlarla Orta Çağ Almanya'sının "mark usulü" ve Rusya'nın "obsçina" (veya "mir") yapıları arasındaki paralellik bu yüzden kurulur. Bu "unutulmuş" tarım tabloları'nın bir bölümü ise, Hititlerden bu yana Anadolu tarımının değişmeyen teknolojisi ile ilgilidir. Bu teknoloji içinde "köylü zeriyat için tarlasına, 'birisi boşa, birisi kuşa, birisi kışa, birisi de Allah kısmet ederse bana' diyerek" çıkacaktır. (S.63) Altmış yıl öncesinin yaygın "zâtî iktisat sistemi" içinde, köylü sadece gıdasını değil, "çorap, çamaşır, kundura, elbise(sini), ...ev eşyası(nı), keçi kılından çadırları"nı da bizzat üretmekte; "yalnız şeker, gaz, çay, kahve gibi şeyleri pazardan" almaktadır. (s.22-23).

Kapalı köy ekonomilerini, meta üretimine dönüştüren etkenlerin

başında, üretim güçlerinde meydana gelen bir temel değişme, yani Anadolu'ya demiryolunun girişi belirleyici olmuştur. Bu dönüşüm sonunda köylü işletmesi üretim-tüketim bütünlüğünü yitirir; ihtisaslaşmaya yönelir ve iç ve dış pazarların gelişmesine katkı yapar. Bu yeni ekonomik ilişkilerde köylü için, artık, insanlar-arası ilişkiler "emtia vasıtasile teessüs edebilmektedir." Buna, bilindiği gibi, "meta fetişizmi" de denir.

Türkiye Köy İktisadiyatı'nın ilk kısmının üçüncü bahsi, dünya kapitalizmi içinde Türkiye'nin yerini -ve tarım ekonomisinin dönüşümlerini- inceliyor. Burada kapitalizmin ve emperyalizmin gelişim doğrultuları üzerinde yapılan çözümlemelerde de özgünlük aramak belki gereksizdir. Ancak, uluslararası kapitalizmin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini tarihsel boyutları içerisinde incelerken Tökin'in ortaya koyduğu sistematik, hem Marx'ın klâsik anlatımıyla, hem de otuz yıl sonra Batı yazınında "bağımlılık okulu" diye anılacak olan çözümlemelerle akrabalık içindedir. Beynelmilel kapitalizm Türkiye ekonomisi üzerinde, Tökin'in terminolojisi ile "yıkıcı" (Avrupa rekabeti sonunda "el sanayiimizin tarumar" edilmesi ve "millî sanayimizin inhilâli"); "yapıcı" (tarımın zâtî iktisattan emtia ekonomisine geçişini sağlamak) ve "bağlayıcı" (tarımın zâtî iktisattan emtia ekonomisine geçişini sağlamak) ve "bağlayıcı" (Türkiye ekonomisinin "dünya iktisadî işbölümünde ham ve zıraî madde istihsal eden bir memleket haline dönüşmesi") etkiler icra eder (s.114-123). Bunların sonunda "kapitalizm Türkiye'yi bir lüleci çamuru gibi ezip sıkarak istediği şekli vermiş ve onu kendi menfaat ve münasebetlerine göre yeniden kurmuştur." (s.124)

Bundan yirmi yıl kadar önce Türkiye tarımındaki üretim ilişkileri üzerinde başlatılan (ve bu satırların yazarının da katıldığı) tartışmayı izleyen ve Osmanlı toplumunun üretim biçimi üzerindeki polemiklerle ilgilenen okuyucular **Türkiye Köy İktisadiyatı**'nın ikinci kısmını herhalde dikkatle okuyacaklardır. Üretim biçimleri sorunsalı üzerinde odaklaşan bu bölümün piyasaya açılma derecesinin belirleyici olduğu zâtî iktisat/emtia iktisadı

çözümlemelerinden ayrılmış olmasını ilginç bulmalıyız. Zira, piyasasının genişlik derecesi **tek başına** üretim ilişkileri üzerinde bir gösterge değildir. Tökin, burada, dünü ve bugünü (1930'lu yılları) ile Türkiye tarımında gözlenen üretim ilişkilerini sınıflıyor ve inceliyor. Bunlar "derebeylik, toprak ağalığı, kapitalist işletmeler ve yabancı iş kuvveti kullanmayan küçük toprak mülkiyeti" (s.193) olmak üzere dörde ayrılabilir. Tökin'den otuz beş yıl sonra kullanılan terminoloji ile bunları feodal, yarı-feodal, kapitalist üretim ilişkileri ve küçük meta üretimi olarak da nitelendirebiliriz. Şu farklarla ki, Tökin'in aşağı yukarı saf bir feodalizm olarak ve Doğu/Güney Doğu ile sınırlı gördüğü biçim yarı-feodal biçimler içinde ele alınacak ve küçük üreticiliğin "doğal ekonomi" varyantı artık pek dikkate alınmayacaktır.

Türkiye Köy İktisadiyatı'nın ikinci kısmının ilk bahsi 1930'lu yıllarda tarım işçiliğinin aldığı biçimler ve büyük buhran yıllarında tefeci-tüccar sömürüsünün küçük üretici üzerindeki tahripkâr etkileri üzerinde ilginç ve öğretici çözümlemeler içeriyor. Bunları izleyerek Tökin, Osmanlı ve çağdaş (1930'lu yıllar) Türkiye ekonomisinde feodalizmin varlığını tartışıyor. Bu bağlamda yazarın "Osmanlı feodalitesi" tezine angaje olması ve bu yaklaşımını, otuz yıl sonrasının polemiklerinde olduğu gibi "Asya-tipi toplum biçimi" partizanlarına karşı değil, Osmanlı toplumunu "Avrupalıları bile gıptaya sevkedecek kadar âdilâne bir sınıf ahengi" içinde yaşayan **sui generis** bir düzen olarak görenlere karşı yürütmesi ilgi çekicidir (s.152-176). Tökin'in bu polemikte kullandığı olgusal dayanakların ve geliştirdiği savların bugün de ciddiye alınması gerektiğini düşünüyorum. Feodalizmin çağdaş görüntüleri ve "derebeyliğin bir istihalesi"nden ibaret olan toprak ağalığının (yarı-feodal ilişkilerin) incelendiği kesimlerin de öğretici bulunacağı şüphesizdir.

Feodalizm sorunsalına bağlı olarak, okuyucu yazarın elli beş yıl önce Kürt sorununa yaklaşım biçimini de muhakkak ilginç bulacaktır. Tökin'e göre, sadece dilde birliği olan Kürt aşiretlerinin varlığı elbette yadsınamaz; ancak "millet yüksek içtimâî bir

kategori" olduğu için toplumsal ilişkiler bakımından feodalizmin geriliğine mahkûm bulunan bu topluluklar açısından bir Kürt milletinin varlığı ileri sürülemez. Ve ortada ulusal değil, sınıfsal bir sorun vardır. Tökin'in bu bağlamda ileri sürdüğü çözüm yolu, "derebeyi sınıfının da sınıf halinde tasfiyesi, (yani) derebeyi topraklarının köylüye bilâ-bedel tevzii ve derebeylerinin mevcudiyetinin de tamamen imha edilmesi"dir (s.185).

Tökin'in kitabı, "Türkiye köy iktisadiyatında teknik inkılâbı"nın olanaklarını inceleyerek son buluyor. Yazar, köy ekonomisindeki teknolojik devrimi esas olarak tarımın makineleşmesi olarak anlıyor; tarımsal yapıda gözlenen üretim ilişkilerinden herbirinin teknolojik devrime ne ölçüde ayakbağı olduklarını tartışıyor ve oldukça kötümser sonuçlara ulaşıyor. En ileri üretim ilişkisi olan kapitalist çiftçilikte dahi ücretlerin düşüklüğü makineli tarıma geçiş için gerekli dürtülerin doğmasına engel olmaktadır. Yazarın sözleriyle, "Türkiye Köy iktisadiyatının bugünkü içtimaî hususiyeti... Anadolu köyünde bir teknik inkılâbın tahakkukunu güçleştirmektedir." (s.203)

İsmail Husrev Tökin'in yapıtının yeniden basımı, yirminci yüzyılın son on yılına girerken aydınlarımıza Türkiye toplumsal biliminin geçmişine, dolayısıyla kendi geçmişlerine saygı duymaları gereğini hatırlatması bakımından da anlamlıdır. 1960-sonrasında toplumsal bilimlerde sağlanan gelişmelerin önemli bir bölümü Batı yazınını yakından izleyen yeni bir kuşak tarafından gerçekleştirildi. Bu insanlar Türkiye toplumu üzerinde sağlam bir kuramsal kaynaktan hareket ederek özgün çözümlemeler getiren İsmail Husrev, Şevket Süreyya, Doktor Hikmet gibi düşünürlerimizden, hatta 1940'lı yılların toplumsal bilimcilerinden habersiz yetiştiler ve bu yüzden ülkelerine ait pekçok gerçeği sıfırdan başlayarak tartışmak ve yeniden keşfetmek zorunda kaldılar. Kuşaklar arasındaki bu kopukluğun nedenleri ayrıca incelenmelidir. Türkiye Köy İktisadiyatı'nın yeni basımını okuyan genç kuşak aydınları bu kopukluğun ayrı bir maliyeti olduğunu herhalde farkedeceklerdir.

Korkut Boratav

KADRO MECMUASI

Tesis tarihi: 1932.

Müessisleri:

Yakup Kadri. Burhan Asaf.
Şevket Süreyya. Vedat Nedim.
İsmail Husrev.

MECMUA NEŞRİYATINDAN.

II.

TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATI.

İSMAIL HUSREV.

Satış yeri: AKBA Kitap Evi. Ankara
İSTANBUL — 1934

İSMAİL HUSREV

TÜRKİYE
KÖY İKTİSADİYATI

Bir Millî İktisat Tetkiki.

İSTANBUL
Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi
1934

Tercüme ve iktibas hakkı mahfuzdur.

İlk söz.

Garp hudutlarımızdan şark hudutlarımıza kadar bir tetkik seyahatı yapan bir iktisatçı, yolunun üzerinde çok değişik cemiyet ve iktisat manzaralarına tesadüf eder: Muhtelif tarih devirlerinin bakiyeleri, kemale gelmiş şekilleri, rüşeyimleri merhale merhale yoluna çıkar. Koca bir tarihin hudutlarımız içinde adeta garptan şarka kadar boylu boyuna uzanmış, geçmişi, bugünü ve geleceği aynen yaşatmakta olduğunu görür. Bu bakımdan Türkiyeyi, içtimaî - iktisat münasebetleri ekstansif bir tenevvü arzeden nadir memleketlerden biri addetmek mümkündür. Fakat bu zengin tenevvüa rağmen memleketimizin içtimaî ve iktisadî kuruluşu, şimdiye kadar muayyen bir görüş tarzına dayanan sistemli ve ihatalı bir izahın mevzuu olmamıştır. Geniş Anadolu cemiyeti, iktisadî ve içtimaî münasebetlerile henüz bir iktisatçı, bir içtimaiyatçı için bakir ve meçhul bir orman halindedir. Her köşesinde bin bir zengin mevzu yatan bu orman bugün fikir adamının elinde işlenmeğe muhtaçtır.

Biz bu kitapta muayyen bir metodun ışığıyle bu ormanın sır dolu derinliklerine, hiç olmazsa bir parça olsun, nüfuz etmek gibi çetin bir işe başlıyoruz. Bize bu işte hız ve cesaret veren kuvvet, memleketi yeniden kurma davasında, yeniden kurulacak memleekti tanıma heyecanıdır. Muharrik kuvvetleri, içtimaî kanuniyetleri bilinmeyen bir millî bünyenin, planlı bir yaratma ve kurma siyasetine mevzu olabileceği akla gelebilir mi?

Seçtiğimiz mevzuu tam ve etraflı bir surette izah ettiğimiz iddiasında değiliz. Bu ilk yapılan metodik bir tecrübedir ve bu tecrübenin çerçevesi de müşahedelerin ve materyellerin miktar ve nev'i ile tahdit edilmiştir.

Bu eserde izah haricinde kalan yahut kâfi derecede izah olunamıyan noktaların bu vadide çalışacak arkadaşlar tarafından tamamlanacağın ümit ederiz.

Ankara, Mayıs 1934.

İ. Husrev.

İÇİNDEKİLER.

Sayfa

İlk söz. 5

Nazarî methal. 8

Birinci kısım: TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATININ HARİCÎ KURULUŞU.

Birinci bahis: Türkiye köy iktisadiyatının umumî karakteristik'i. 20
I. Zatî iktisat sistemi. 20
II. Emtia iktisadı sistemi. 29
III. İstihsal teknik'i ve işletme şekilleri. 39

İkinci bahis: Türkiye köy iktisadiyatında iktisadî farklılaşmalar. 64
I. İhtisaslaşma. 64
II. İç pazarın inkişafı. 74

Üçüncü bahis: Türkiye köy iktisadiyatının dünya içinde farklılaşması. 83
I. Kapitalismin inkişafı ve Türkiye. 83
II. Türkiyenin tâbi bir memleket haline gelişi. 113

İkinci kısım: TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATININ DAHİLÎ KURULUŞU.

Birinci bahis: Türkiye köy iktisadiyatının içtimaî oluşu 134
I. İçtimaî dağılış ve içtimaî farklılaşmalar. 134
II. Borçlanma şekilleri ve neticeleri 146

İkinci bahis: Türkiyede derebeylik münasebetleri.... 152
I. Osmanlı tarihinde derebeylik rejimi. 152
II. Bugünkü derebeylik rejimi ve toprak ağalığı. 176
Üçüncü bahis: Türkiye köy iktisadiyatında teknik inkılâbı. 193

Nazarî methal

Türkiye köy iktisadiyatını içtimaî bir tetkik mevzuu olarak almış bir eserin mevcudiyetini hatırlamıyoruz. Türk köyü ile alâkadar olanlar, bu taazzuvu (Gebilde), ya münhasıran coğrafî, yahut münhasıran zirâî - teknik bakımdan tetkik etmişlerdir. Meselâ «Hamit Sadi» Beyin gerek «İktisadî coğrafya» sında (*), gerek «İktisadî Türkiye» sinde (**) Türkiye köy iktisadiyatının ancak coğrafî şartlarının izahını bulabiliriz. Prof. «Jukovski» hakikaten ciddî bir ilim eseri olan «Ziraî Türkiye» (***) sinde Anadolu köyünü, yalnız ziraat noktai nazarından almakla iktifa etmiştir. «İhsan Abidin» (****), «Şevket Raşit» (*****) Beylerin eserleri de taşıdıkları isimler gibi sırf ziraatçı gözüyle yapılmış kıymetli araştırmaların mahsulüdür.

Halbuki, Türk köyünde mahsulât nevilerinden, hayvan cinslerinden, coğrafî şartlardan başka, içtimaî - iktisat sistemleri, bunların haricî ve dahilî kuruluşları, zaman ve mekân dahilinde değişen şekilleri ilh.. gibi tetkik olunacak

(*) H. Sadi. Türkiye. İktisadî coğrafya. İstanbul. 1926.

(**) Keza. İktisadî Türkiye. 1933. İstanbul.

(***) Prof. Jukovski. Zemledelçeskaya Turtsiya (La Turquie agricole). Sovyet Birlikleri Ziraî İlimler Akademisi. Moskova. 1933. 907 sayfa.

(****) İhsan Abidin. Anadolu ziraat ve yetiştirme vaziyeti. C. I, II. 1928. İstanbul.

(*****) Dr. Schevket Raschit. Die Türkische Landwirtschaft als Grundlage der Türkischen Volkswirtschaft. 1932. Berlin.

daha pek çok cazip mevzular vardır. Bugüne kadar temas edilmemiş olan bu mevzularda biz, memleketin hakikî çehresini, Türk köyünün hakikî manasını bulabiliriz. Hattâ Türkiye köy iktisadiyatının içtimaî - iktisat bünyesi aydınlandıktan sonradır ki, hakikî bir ziraat, hakikî bir iktisat politikasının takibi mümkün olabilecektir.

Bir iktisatçıyı bir ziraatçıdan, bir coğrafyacıdan ayıran en esaslı fark, iktisatçının kendisine mevzu olarak içtimaî iktisat sistemlerini olmasıdır. Ziraat ve coğrafya iktisattan, insanla insan arasındaki münasebetler sistemini değil, tabiatle insan arasındaki münasebetleri tetkik ettiği için ayrılır. Bu itibarla iktisat ilmi social, ziraat ve coğrafya ise teknolojik ilimler kategorisine dahildir. Fakat iktisat ilmi, alelıtlak münasebetler sistemini değil, muayyen sistemleri ve bunları da içinde yaşadıkları tarih devirlerine göre tetkik eder. Her hangi bir iktisat hadisesinin hususiyetlerini birbirine karıştırmamak, her hadisenin tarihî mevkiin ve kıymetini vermek için tetkikin sistemlere göre tahdidi zaruridir. Meselâ Türkiyeyi tetkik ederken mevzuumuza giren hadiseleri bir içtimaî iktisat sistemine irca etmezsek, şe'niyeti kül halinde idrak edemeyiz. Çünkü, bilâ istisna bütün iktisat sistemlerine has hadiseler bulunduğu gibi, yalnız muayyen sistemlerin çerçevesi içinde doğmuş hadiseler de vardır. İstihsal seyri, yani insanın tabiat maddelerini ihtiyaçlarına intibak ettirmesi hareketi, bütün iktisat sistemlerinin temelini teşkil eder. Fakat istihsal, her cemiyette başka türlü bir organizasyona tabi olmuştur. Esaret cemiyetinde esirler, feodal cemiyette toprak bent köylüler, muasır iktisat sisteminde kol kuvvetini satan işçiler vasıtasile icra edilir. Esaret cemiyetinde, istihsale doğrudan doğruya iştirak eden unsurlar, oldukları gibi emtia idilir. Her hangi bir mal gi-

bi alınıp satılırlardı. Halbuki muasır iktisat sisteminde istihsale doğrudan doğruya iştirak eden unsurların yalnız iş kuvvetleri (Arbeitskraft), satılan bir madde halini almıştır. Binaenaleyh insan sâyi, her sistemde insan sâyi olduğu halde, muhtelif sistemlerin istihsal seyrinde işgal ettiği mevkie göre ayrı ayrı şekiller almaktadır. İstihsal aletleri her iktisat sisteminde istihsal aletleridir. Fakat ancak muayyen bir iktisat sisteminde sermaye şeklini alırlar. Sermaye, iş kuvvetini satanla iş kuvvetini satın alan arasındaki bir münasebetin ifadesi olduğuna nazaran, mevcudiyetini ancak «münkeşif emtia iktisat nizamı»na yani «kapitalist iktisat sistemi» ne medyundur. Mahsul her iktisat sisteminde mahsuldür. Fakat mübadeleye müstenit olmıyan bir cemiyette yalnız istihlâk kıymetini haizdir. Mübadeleye müstenit bir cemiyette ise, istihlâk kıymetile beraber bir de mübadele kıymeti taşır. Binaenaleyh mahsul, iktisatçı için ancak istihsal edildiği iktisat sistemi bakımından şayanı ehemmiyettir. Halbuki bir ziraatçı için ehemmiyetli olan şey, iktisat sistemi değil, mahsulün teknolojik evsafı ve teknik istihsal şartlarıdır. Türkiye iktisadiyatının sistem fikri haricinde tetkikine misal olarak « Hamit Sadi » Beyin «İktisadî coğrafya» sında ve «İktisadî Türkiye» sinde kullandığı bir tasnif tarzını gösterebiliriz. «Hâmit Sadi» Bey Türkiye iktisadiyatını şöyle şemalandırmıştır: 1 - Avcılık. 2 - Balıkçılık. 3 - Ormancılık. 4 - Madencilik. 5 - Hayvan yetiştirme. 6 - Ziraat. 7 - Sanayi. 8 - Nakliyat ve muhaberat. 9 - Ticaret. Bu tasnife göre, hadiseler, istihsal vaziyetlerine göre ayrılmaktadır. Bu tarzın bir iyiliği varsa o da, Türkiye iktisadiyatı hakkında bize canlı ve müşahhas levhalar göstermesidir. Halbuki burada noksan olan şey, sis-

tem fikridir. Her iktisat sisteminde istihsal balıkçılık, avcılık veya ziraat şeklinde cereyan edebilir. Meselâ balıkçılık, avcılık, ziraat gibi faaliyetler, fertleri pazar için istihsalde bulunmıyan ve ihtiyaçlarını mahallinde bizzat istihsal eden bir kapalı iktisat nizamında bulunduğu gibi, ihtiyaçlarını sattığı emtianın bedeli mukabilinde pazardan temin eden bir açık iktisat sisteminde de bulunabilir. Birinde balıkçılık veya avcılık sırf zatî ihtiyaçları karşılamak, diğerinde de sermaye koyarak sırf kazanmak için yapılabilir. Binaenaleyh hadiselerin ayırt edici vasıflarını ancak, iktisadî sistemlere göre tesbit ve mütalea edebiliriz. Her iktisat sistemi aynı zamanda muayyen bir tarih devrinde doğmuş, yaşamış ve ölmüştür. Esaret cemiyeti, feodal cemiyet sistemi, şehir lonca nizamı gibi sistemler, ayni zamanda muayyen tarih devirlerine tekabül ederler. Bunun için iktisadî devir mefhumu, iktisadî sistem mefhumunu tamamlayıcı mahiyettedir. İktisadî devir denince, içinde muayyen bir sistemin doğmuş, yaşamış ve ölmüş olduğu bir zaman çerçevesi anlaşılır. Fakat her devirdeki iktisat sistemi de ayrıca kendi içinde «ilk çağ» (Frühepoche), «yüksek çağ» (Hochepoche), «Son çağ» (Spaetepoche) olmak üzre muhtelif tâli safhalara ayrılır. Birinci safhada, evvelki sistemin bakiyeleri ve yeni sistemin neşvünüma bulan unsurları, ikinci safhada sistemin saf bir halde (Stilrein) bütün anasırı, üçüncü safhada yeni doğacak olan sistemin rüşeymleri ve devrini yaşamış olan sistemin anasırı bulunur. Böylece her sistem birbirini reddeden, birbirinin Negation'u olan devirlerin ve safhaların mütezat, dialektik inkişafının mahsulüdür.

İktisadî sistemin bu tarihîlik vasfı dolayısile, iktisat ilminin bütün mefhumları da tarihî kategorilerden ibarettir.

Tarihî kategoriler, yalnız muayyen bir sistemde doğan münasebetlerin nazarî ifadesidir. Bütün iktisat sistemlerinde gördüğümüz ayni ve müşterek hadiseler ise, lojik (yahut teknik) kategoriler olarak ifade edilir ki, bunlar iktisat ilmine yardımcı mefhumlar vazifesi görür.

İktisadî sistem nedir? Kül halinde iktisadî sitem mefhumuna varmadan evvel sistemi teşkil eden unsurlar üzerinde duralım.

I — Her iktisat sistemi, havada değil, tabiatin içinde yaşar ve maddî maişetini temin etmek maksadile içinde bulunduğu tabiî muhitle daimî surette münasebettedir. Cemiyette yaşıyan insanlar, tabiatin bakir maddelerine, asi kuvvetlerine ihtiyaçlarını tatmine salih bir şekil verirler. Tabiat maddelerine şekil veren, tabiatı işliyen bu münasebete «sây seyri» yahut «istihsal» denir. İnsanla tabiat arasındaki bu madde mübadelesi yani istihsal faaliyeti, her iktisat sisteminin temelini teşkil eder. Bu münasebet olmadan bir iktisat sisteminin yaşıyacağı tasavvur edilemez. İstihsal faaliyetlerinin en kısa bir tevakkufu, bütün bir cemiyeti açlıktan öldürebilir.

İnsanın tabiatla münasebeti nasıl cereyan eder? Tabiate karşı çıplak ellerimizle mi mücehheziz?

Tabiatla olan münasebetimizde, tabiattan aldığımız maddeleri kullanırız. Bu maddeleri uzuvlarımızın birer istitalesi haline getiririz. Ağacı yontmak veya kesmek için kullandığımız balta, balık avlamak için kullandığımız olta ve kayık gibi. Bunların hepsi, tabiata müessir olmak, tabiatı ihtiyaçlarımıza intibak ettirmek için tabiattan alıp kullanılacakları sahalara göre şeklini değiştirdiğimiz maddelerdir. Bu maddelere «iş vasıtaları» (*) (Arbeitsmittel) denir. Bi-

(*) Buraya nakil vasıtaları da dahildir.

naenaleyh insan tabiatla, iş vasıtalarile münasebette bulunmaktadır. İş vasıtaları istihsalde insanla tabiat arasında mutavassıt vazifesi görür. İnsanı hayvandan ayıran hususiyet te, insanın iş aletleri yapıp kullanmasıdır.

İnsan tabiatı kendi ihtiyaçlarına intibak ettirirken, kendisi de tabiata intibak etmektedir. Ancak insanın tabiata uyması, doğrudan doğruya değil, iş vasıtalarının intibakı tarikile cereyan eder. İş vasıtalarının tekemmülü, bunların tabiata intibakı demektir. İş vasıtalarının intibakı da insanların tabiata intibakını ifade eder. Tabiata doğrudan doğruya uyma hadisesini hayvanlar âleminde görürüz. İnsan tabiata aktif olarak yani tabiatı değiştirmek (geçit vermeyen dağları tunellerle delmek, aşılamıyan denizleri büyük gemilerle aşmak, denizleri kanallarla birbirine bağlamak ilh.. gibi) suretile intibak ettiği halde hayvanlar pasif olarak (taşların, otların rengini almak ilh.. suretile) intibak eder.

İnsanın tabiata tahakkümüne tavassut eden iş vasıtaları ne kadar tekemmül etmiş ise insan tabiata o derece hâkimdir. Bunun için iktisat sistemlerinin inkişaf derecesi, iş vasıtalarının ve bunları kullanma bilgisinin kısaca «teknik»in inkişaf derecesile ölçülür. Geri teknik geri bir cemiyet ileri teknik ileri bir cemiyet tipi verir. Binaenaleyh bir iktisat sisteminin ana unsuru, o sistemin tabiatla temasına tavassut eden «teknik» diğer bir tabirle «istihsal kuvvetleri»dir. İnsan, istihsal kuvvetleri vasıtasile tabiatla münasebette bulunur. İstihsal bunlarla icra olunur, cemiyet bunlarla yaşar ve kendini bunlarla röprodüvir (reproduire) eder.

Teknikin inkişaf seyrinde birbirine zıt muhtelif vasıflar görürüz. «Teknik ya amelî (empirique) yahut ilmî (scientifique) esaslara müstenittir. Hareketi bakımından ya müstakar (stationnaire) yahut inkılâpçı (révolutionnaire), tat-

biki bakımından ya uzvî (organique) yahut gayri uzvî (anorganique) olur» (*). Ampirik teknik, göreneğe, ananeye müstenittir ve müstakardır. Amelî olarak elde edilmiş usuller, bilgiler halinde babadan evlâda, nesilden nesile intikal eder. Muasır iktisat sistemine tekaddüm eden devirlerde teknik asırlarca müstakar kalmış ve ampirik vasfını muhafaza etmiştir. İlmî teknik rasyonel usullere dayanır. Gıdasını müsbet ilimlerden alır, daima değiştiği ve değiştirdiği için inkılâpçıdır. Modern teknikin inkişafile tabiî yerini sun'îye, şahsî usuller yerini maddî ve umumî usullere terketmektedir. Meselâ makineyi işletmek için insan, hayvan, rüzgâr ve su kuvvetlerinden istifade etmiş olan insanlar, buharı, elektrik enerjisini istihsale tatbik edince, tabiatın insiyakî kuvvetlerinden kurtulmuş oldular. Eskiden nebatlardan ve hayvanlardan alınan bir çok maddeler, bugün laboratuvarlarda sun'î olarak ihzar edilmektedir. Lâtif kokular, güzel renkler, sun'î gübre, tenvirat ve istihlâk maddeleri gibi. Bütün bunlar, insanın modern teknik sayesinde organik ve insiyakî âlemin çerçevesinden kurtulduğunu ve tabiatin fizikî, mihanikî, kimyevî kanunlarını idrak ederek tabiate tahakküm ettiğini ifade eden hâdiselerdir.

2 — Yukarda istihsalin iktisat sistemine temel olduğunu ve istihsalin de teknik vasıtasile icra edildiğini söylemiştik. İnsanlar maddî maişetlerini temin etmek için tabiatla münasebette bulunurlarken ayrıca kendi aralarında da

(*) Prof. W. Sombart. Die Ordnung des Wirtschaftslebens. S. 19. 1927. Aufl. 2. Berlin.

bir takım münasebetler tesis ederler. Bunlara «içtimaî - istihsal münasebetleri» denir. İnsan cemiyetinde istihsal ancak, insanların mütekabilen birbirlerini takyit eden münasebetlerile cereyan eder. Cemiyette birbirlerimizle anlaşmadan maddî maişetimizi istihsale imkân var mıdır?

Bu münasebetlerin tarzı cereyanı, her devirde, her sistemde muayyen bir nizama (Ordnung) tâbidir. İçtimaî nizamın şekli, insanların istihsal seyrinde birbirlerine karşı aldıkları mevkilere, içtimaî mahsule iştirak şekillerine ilh... göre taayyün eder. İstihsalde istihsal vasıtaları, bir kısım halkın elinde toplanmış diğer bir kısım halk ta bu vasıtalardan mahrum kalmış ise, içtimaî nizam zıt ve sınıfî karekteri haizdir. İstihsal vasıtaları cemiyetini müşterek malı ise içtimaî nizam sosyalisttir. İstihsal vasıtalarına sahip olanlarla olmıyanlar arasındaki münasebetler, hukukî bir bağlılığa veya serbest bir anlaşmaya müstenit olabilir. Hukukî bağlılık bir kısım halkın cebren diğer bir kısım halka tâbi edilişidir. Serbest anlaşma ise, insanların birbirlerile hür insanlar halinde birleşmeleridir. Esarete müstenit bir cemiyette istihsal aletleri gibi insanlar da şahsî mülkiyet altında idi. Bir kısım insanlar, cebren diğer bir kısım insanlara mülk edilmişlerdi. Feodal cemiyette istihsal vasıtalarından toprak, şahsî mülkiyettir. Topraktan mahrum bulunanlar, derebeyine derebeylik hukuk rabıtalarile yani cebren bağlanmışlardır. Binaenaleyh burada esaret doğrudan doğruya değil, toprak vasıtasiledir. Muasır cemiyette istihsal vasıtaları yine muayyen zümrelerde temerküz etmiş olmakla beraber, fertler hürdür. Kimse, kimseye hukuken bağlı değildir.

İçtimaî nizam, bir sistemin dahilî aynasıdır. Orada insanla-

rın birbirlerile olan münasebetlerinin şeklini görürüz. İçtimaî nizam, iktisadî sistemin ikinci unsurudur.

İktisadî sistem ve onun içtimaî nizamı, şeklini teknikin inkişafile değiştirmektedir. Teknik, insanın tabiatla mücadelesinde tekemmül edip değişirken insanlar arasındaki içtimaî münasebetlerin şeklini de değiştirir. Nasıl orduya yeni bir harp aletinin kabulü, bütün ordu teşkilâtının şeklini değiştiriyorsa, yeni bir iş vasıtasının keşfi ve tatbiki de cemiyette ayni tesiri yapmaktadır. Meselâ makinenin istihsale tatbiki, sınaî kapitalizm denilen bir içtimaî nizamın doğmasına âmil olmuştur. Anadolunun göbeğine demiryollarının uzanması, kendi zatî ihtiyaçları için çalışan köylüleri, piyasalarla karşılaştırarak pazar için çalışan köylüler haline getirmiştir. Binaenaleyh bir iktisat sisteminin diğer bir iktisat sistemine intikalinin, istihalesinin sebeplerini teknikin inkişafında aramak icap eder. «Kemik bakiyelerinin kuruluşu, nasıl mahvolmuş hayvan nevilerinin teşekkülâtını tetkik etmek için mühim ise, mahvolmuş içtimaî iktisat sistemlerinin tetkiki için iş vasıtalarının bakiyeleri de ayni derecede ehemmiyeti haizdir. İktisadî devirler, birbirlerinden istihsal ettikleri maddelerle değil, istihsal usullerile ve kullanılan iş vasıtalarile tefrik olunurlar».

3 — Teknikin ve bunun üzerindeki içtimaî - istihsal münasebetlerinin inkişaf seviyesi, insanların psikolojilerinin, iktisat zihniyetlerinin şekline de tesir etmektedir. Sistem dahilinde manevî hayatımızı determine eden âmiller, bir taraftan tabiatla aramızda, diğer taraftan birbirimiz arasında teessüs eden bin bir türlü münasebetlerdir. Şu veya bu kanaatte, şu veya bu zihniyette, şu veya bu ahlâkta ol-

mamızın sebebi, içinde bulunduğumuz sistemin icaplarından doğmaktadır.

Sermayesini tenmiye etmek maksadile çalışan devrimiz müteşebbislerile ancak zatî ve ailevî ihtiyaçlarını karşılamak gayesile istihsalde bulunan orta zamanın kanaatkâr köylüsü arasında iktisat zihniyeti bakımından pek büyük farklar vardır. Birinde iktisat zihniyeti, kazanmak, çok kazanmaktır. Pazara, münkeşif emtia mübadelesine müstenit bir cemiyette bir insanın iktisadî hedefi, ancak çok kazanmak, sermayesini mümkün olduğu kadar fazla tenmiye etmektir. Halbuki, emtia mübadelesine müstenit olmıyan, kendi ihtiyacını kendisinin temin ettiği bir cemiyette ancak kanaatkârlık zihniyeti hâkim olabilir.

Fakat bir cemiyette muayyen şartlar altında teessüs eden iktisadî zihniyetin, o cemiyete mukabil tesirleri de olmaktadır. Meselâ kazanç zihniyetinin hâkim olduğu bir sistemde, bütün istihsal tekniki, bütün işletme teşkilâtı, ilh.. kazanç temin edecek bir şekilde tanzim ve ıslah edilir. Devrimizde yani muasır kapitalist iktisat sisteminde her sahada gördüğümüz teknik yenilikler, bu sistemin hâkim ruhu olan kazanç zihniyetinin eserleridir. Zihniyeti kanaatkârlık olan bir sistemde, meselâ orta zamanın köyünde istihsal teknikini ıslah endişesi yoktur. Bütün orta zamanda istihsal teknikinin uzun asırlar müstakar kalmasının, pek az değişmesinin sebepleri, kazanç endişesinin teessüs etmemiş olmasındandı. Demek oluyor ki, iktisadî zihniyet, ilk olarak iktisadî sistemin icabatından doğmaktadır. Fakat doğduktan sonra anası olan sistemin bütün revişi üzerinde kat'î tesirler icra etmektedir. Bütün cemiyet normaları, kriterium olarak kendilerine devrin yani iktisadî sistemin hâkim ruhunu, hâkim zihniyetini alırlar. Binaenaleyh bir sis-

temin üçüncü ve tamamlayıcı unsuru olarak içtimaî istihsal münasebetlerinin tarihî inkişaf seyrinden doğmuş fakat bilâhare bütün sistemin revişini tayin eden bir kuvvet haline gelmiş olan «iktisadî zihniyet»i gösterebiliriz.

Buraya kadar verdiğimiz izahata göre iktisadî sistemi, tabiatla münasebetinde muayyen bir teknik ve bu teknikin muayyen bir inkişaf seviyesine tekabül eden bir nizamı ve bunların üzerinde yükselen bir zihniyeti olan tarihî ve içtimaî bir taazzuv olarak tarif edebiliriz.

Bizi bu tarifimizle «W. Sombart» tan ayıran nokta, istinat ettiğimiz hareket noktasıdır. «Sombart» sistemde ilk ve ana unsur olarak iktisadî zihniyeti almaktadır. Bütün tekniki, bütün içtimaî nizamı, «iktisadî zihniyetin» «iktisadî ruhun» (Wirtschaftsgeist), bir eseri telâkki etmektedir. Kanaatınca, iktisadî ruh, gayesine varmak için muayyen bir teknik kullanmakta ve muayyen bir nizam kurmaktadır. Halbuki biz burada ilk olarak insanın tabiatla münasebetini ve ana unsur olarak ta bu münasebette mutavassıt rolü oynıyan tekniki alıyoruz. İçtimaî münasebetlerin heyeti mecmuası olan nizamı ve devrin ruhunu, sistemin maddî münasebetlerinin bir neticesi telâkki ediyoruz. «Sombart», sistemden diğer bir sisteme intikalin sebeplerini iktisadî ruhun dialektik yani mütezat inkişafında ayırıyor. Halbuki devrin ruhu, zihniyeti, ideolojisi, maddî maişetimizi istihsal etme faaliyetlerimizin bir fonksiyonudur. Sistem, insanla tabiat arasındaki münasebetlerin dialektik inkişafı neticesi değişir.

BİRİNCİ KISIM.

TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATININ HARİCÎ KURULUŞU.

Birinci kısım.

TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATININ HARİCÎ KURULUŞU.

Birinci bahis.

Türkiye köy iktisadiyatının umumî karakteristik'i.

I. Zatî iktisat sistemi.

Türkiyede coğrafî şartların iktisat hayatı üzerinde büyük tesirleri olduğu görülmektedir. Münakalât bakımından bilhassa zemin arızalarının hususî vaziyeti dikkate şayandır: Şimal ve cenup sahillerimiz, yeknasak sıra dağlar ve arızılarla iç mıntakalara kapalı ve münakalâta az müsait sahillerdir. Dik ve sarp bir şekilde sahillere muvazi uzayan şimal ve cenup silsileleri, ancak mahdut yerlerde «boğaz şeklinde arzanî vadiler, geçitler ve beller vasıtasile» dahille münakalâta imkân verir. «Souk mevsimde ekseriya karlarla mesdut ve ilk baharda çığ tehlikeleri altında bulunan bu geçitler, münakalât mevsimini hemen hemen sıcak mevsime inhisar ettirirler» (*). Halbuki çok girintili ve çıkıntılı olan ve mahfuz limanları bulunan Garbî Anadolu sahilleri, içeriye kolayca girmiye imkân verdiğinden münakalâta son derece müsaittir: bir taraftan sahile amut uzayan büyük vadiler ve münhedim ovalar (Büyük menderes, Küçük menderes, Gediz ilh...) kara, diğer taraftan girinti ve çıkıntılarla karaların içerisine kadar sokulmuş olan deniz, deniz münakalâtını kolaylaştırmaktadır. Bugün sahilden içeriye doğru imtidat eden demiryolları ve şoseler, bu vadi ve ova-

(*) Prof. İbrahim Hakkı. Umumî coğrafya. C. I. S. 481. 1926.

ların istikametini takip etmektedir. İlk ve Orta çağlarda bile İran ve Orta Asyanın ticaret yolları bu vadileri takiben Adalar denizi sahillerine müntehi oluyordu. Bu müsait coğrafî vaziyet dolayısile Garbî Anadolu, Türkiyenin hariçle teması en fazla olan bir parçasıdır.

Şimal ve cenup silsilelerinin ortasında kalan merkezî Anadolu yaylası, deniz yollarına, bütün merkezi boydan boya çatalvari kateden iki büyük demiryolu vasıtasile bağlanmıştır. Ancak Orta Anadolunun demiryollarından uzak ve muntazam şoselerden mahrum kısımlarile sahile muvazi sıra dağların iç tarafa bakan arızalı ve kapalı nevahisi, denize müteveccih ve deniz yollarile münasebette bulunan kısımlarına nisbeten hariçle daha az temastadır.

Türkiyenin daimî münakalât yollarından en uzak mıntakası Şark yaylâlarıdır. Burası deniz yollarından uzak olduğu gibi (Şark yaylâlarından Şimalî Anadolu dağlarını geçerek denize inmek için 2000 metre irtifaında sarp Ziğana dağını aşmak lâzımdır) kendi zemin arızaları itibarile kara yollarına da müsait değildir. Buralarda da muvasala bir takım sarp geçitler ve beller vasıtasile temin olunur. Şark Yaylalarında bilhassa kış mevsiminde münakalât temamen kesilir. Şehirler ve köyler aylarca karlar altında mahsur kalır. Bu mıntakada ovalar ve vadiler bile deniz seviyesinden çok yüksektir. Erzurum şehri 1900, Van gölünün sathı 1720 metre irtifaındadır.

Türkiyenin münakalât yollarından (deniz, demiryolları ve şoseler) uzak ve münakalâtın kolaylıkla teminine gayrı müsait zemin arızalarile harice karşı kapalı bulunan nevahisinde istihsal olunan mahsulün mühim bir kısmı, istihsal edildiği mahalde müstahsili tarafından istihlâk olunur. Bu hal bilhassa Şark yaylâlarında müşahede edilmektedir. Bu mın-

takanın hariçle teması olmiyan veya pek az olan ekser münbit çukur ovalarında yetişen mahsulün kısmı âzamı bir yere sevkolunamadığı için mahallî ihtiyaçlara hasredilir. Ancak fazlası mıntakanın şehir veya kasabasında satılır. Bu gibi kapalı yerlerde mahsulâtın harice sevkedilememek dolayısile bolluk senelerinde mahallinde çürüyüp kaldığı ekseriyetle görülen hadiselerdendir.

1931 senesinde Ankarada toplanan «Birinci Ziraat kongresi» ne mahallî Ziraat odaları tarafından verilen raporlara nazaran Muş vilâyetinde istihsal olunan hububatın takriben yüzde sekseni vilâyet dahilinde istihlâk ancak yüzde yirmisi civar Vilâyet ve kazalara sevkolunmaktadır. Erzincan Ziraat odasının raporuna göre Erzincan vilâyetinde «köylü ancak kendi ihtiyacını temin eder. Pazara sevkiyat yapanların mıktarı yüzde ikiyi tecavüz etmez» (*). Kapalı sahalarda köylü, istihsal ettiği mahsulün mühim bir kısmını kendisi istihlâk edip ancak fazlasını mahallî şehir veya kasaba pazarına arz ettiğinden istihlâk maddelerinin kısmı âzamını pazar vasıtasile değil, kendi zatî istihsalile temin eder. Çorap, çamaşır hattâ kundura ve elbise gibi maddelerin ekseriyetle aile efradı tarafından ihzar edildiği görülür. Ev eşyası da aynı tarzda temin olunur. Kadınlar evde yün örer, seccade ve kilim dokurlar. Yaylaya çıktıkları zaman kurdukları keçi kılından mamul çadırlar da kendi mamulâtlarıdır. Bizde köylünün hangi eşyaları pazardan aldığını ve hanği maddeleri kendi istihsalile temin ettiğini mıntakalara göre ayrı ayrı gösteren köylü bütçeleri tertip edil-

(*) 1931 senesinde Ankarada toplanan birinci Ziraat kongresinde azaya teksir edilerek tevzi olunan Ziraat odaları raporları. Erzincan Ziraat odası raporu. İlerde bahsi geçen ziraat odaları raporuları bu raporlardır.

memiş olduğundan köylünün neleri pazardan aldığını ve neleri kendisinin istihsal ettiğini cetvellerle göstermiye şimdilik imkân yoktur. Bu husus için ancak mahallî müşahedelerden istifade edebiliriz. Şark vilâyetlerinde Kürtler hakkında tetkikler yapmış olan İshak Rafet Bey, bir etüd'ünde Şarkta kapalı sahalarda köylünün tegaddi ve giyinme tarzını şöyle tasvir ediyor: «Köylüde tegaddi basit olmakla beraber ekseriyetle bir türlüdür. Darı çorbası, bulgur pilâvı. ayran ve ekmek gibi. Erkeklerin haricen giydikleri, keçi postu yahut keçi postunu takliden yapılmış ve aba tabir olunan bir nevi tüylü keçedir. Bu keçeden kolsuz fakat omuzları kollarının üstüne taşkın geniş yeleklere benziyen bir nevi ceket yaparlar. Bunun altındaki keçi kılından şalvar da evde örülür. Harik tabir olunan bir nevi ayakkabı vardır. Bunların altı kenevirden yapılır. Yüzü keçi kılından işlenir. Kadınlar hep yalın ayak gezerler. Ayakkapları olanlar ancak şehirde giyerler» (*). Büyük birer köy olan mahallî şehir ve kasabalarda da memurlar hariç olmak üzre halkın kısmı âzamı gıda maddelerini ve bir çok giyecek ve ev eşyalarını bizzat kendileri ihzar eder. «Elâziz çarşısı öyle bir çarşıdır ki, alış verişinin kısmı küllisini ve kârını hükûmet hazinesinden geçinen takımın kesesinden bekler. Bunun haricinde herkes ekmeğini tarlasından ve gömleğini kadınlarının işgüzarlığından, odununu ineğinin tezeğinden tedarik edip sanat ve hayat eşyasından yalnız şeker, gaz, çay, kahve gibi şeyleri pazardan alır» (**).

Görülüyor ki, ziraî (Yiyecek) ve sınaî (Giyecek v. s.) ihtiayçlarını bizzat temin eden bu mıntakalardaki köylünün

(*) İshak Rafet Beyin etüdü henüz neşredilmemiştir.

(**) Yusuf Mazhar. Şark vilâyetlerinden mektuplar. Cumhuriyet Gazetesi. 25 VIII. 1925.

pazarla alâkası yok denecek kadar azdır. Köylü aşağı yukarı kendi yağile kavrulmaktadır.

Orta Anadolunun münakalâta okadar müsait olmıyan binaenaleyh hariçle teması nisbeten az olan nevahisinde de aynı hali müşahede ederiz. Dağlık veya ormanlık sahalarda köylü, istihsalâtının ancak fazlasını mahallî şehir veya kasaba çarşısına çıkarır. Buralarda da asıl olan zatî ihtiyaçların tatminidir. Pazarda satış tarzı tali derecede kalır. Şarkta olduğu gibi pazarla ancak Devlete olan vergi borcunu ödemek yahut mahsul fazlasını satmak maksadile temasa gelinmektedir. Münakalât yollarından uzaklaştıkça köylünün nasıl pazarla alâkasının azaldığını Ordu Vilâyetinde tertip edilen bir anket neticelerinden vüzuhla görebiliriz: «Merkez kazasının yüksek köyleri (Ulubey nahiyesi. Yüksek yerden maksat kaza merkezine uzak dağlık yerlerdir) halkının takriben yüzde yetmişi, Gedikköy ve Aybastı nahiyeleri halkının takriben yüzde sekseni iç giyeceklerini ve çarşaflarını kendileri yaparlar. Merkez ve Perşembe ve Bulaman nahiyelerinde sahil halkının (iki saat derinlik) pek mahdut bir kısmı bu gibi ihtiyaçlarını kendi temin eder. Daha derinde oturanların aşağı yukarı yarısı da böyledir. Mütebakisi ihtiyaçlarını pazardan alır. Gıda işlerinde yüksek köyler kendi tarlalarında yetiştirdikleri mahsullerle tegaddi ettikleri halde sahildekiler gıda ihtiyaçlarını pazardan tedarik ederler».

Bilecik vilâyetinde Kurtköy kariyesi muallimi, köyünün hayatını şöyle tasvir ediyor: «Bizim köy, kasabaya gitmek için giyecek bir çift ayakkabı, kasabadan köye gelecekleri ağırlamak için bir okka kahve ve şekerinden başka bir şeye para vermez. Köyümüz pancar eker. Bütün tatlı ve şekerleme ihtiyacını bundan hazırlar. Kalanlarını da Uşak şeker

fabrikasına satar. Tereyağı dışarı gönderilir. Kendileri haşhaştan aldıkları yağı yerler. Ayrıca Afyon da 'ekerler. Köyün ortaklama bir yağhanesi vardır. Köyümüz eskidenberi pamuk ekmektedir. Kadınlar kendi ellerile iğlerile bu pamukları bükerler. İplik yaparlar. Bildikleri otlarla boyarlar. Öyle sanırım ki, evinde tezgâhı olmiyan aile yoktur. Kadınlar üstlüklerini, don ve gömleklerini ve çarşaflarını bu pamuktan dokurlar. Terzileri de kendileridir. Erkeklerin ayağındaki dizlikler ve dolaklar, sırtlarındaki kebe ve saltalar hep Kurtköy yünündendir. Kadınlar kendi kirman'larile yün ve yapağıyı iplik haline getirirler ve sonra çulhalıklarında dokurlar» (*).

Görüliyorki Türkiyede köylünün adeta «otarşik» (autarchique) yani kendi kendine yeten bir hayat sürdüğü mıntakalar vardır. Otarşik mıntakalarda köylünün istihsal faaliyetlerinde bir bütünlük mevcuttur. İstihsal ile istihlâk henüz kat'î hudutlarla «differencier» olmamıştır, yani birbirinden ayrılmamıştır. Müstahsil en ziyade ve her şeyden evvel istihlâk ettiği maddeleri istihsal etmektedir. İstihsalde muharrik sübjektif kuvvet, mahsul satarak kâr temini değil, ailenin zatî ihtiyaçlarının tatminidir. Bu nevi yaşama tarzına, yani zatî ihtiyaçlarını mahallinde zatî istihsalile temin etme usulüne «zatî iktisat sistemi» (Eigenwirtschaft) ismini veririz. Bu sistemde, kanaatkârlık zihniyeti hâkimdir. Herkes ihtiyacı nisbetinde istihsalde bulunmiya çalışır. Binaenaleyh istihsal hacminin ölçüsü zatî ihtiyaçların hacmidir. Bu mıntakaların medenî âlemle teması pek az olduğundan halkının ihtiyaçları da pek mahduttur.

Memleketimizde kanaatkârlık zihniyetinin saf bir halde

(*) Hasan Fehmi. Köylerimizin tarihinden. Hakmiyeti Milliye. 11. XI. 1931.

(Stilrein) hakim olduğu köylere tesadüf etmek mümkündür. Buralarda köy büyükleri, her müstahsilin zatî ihtiyaçlarının hacmına göre istihsalin hacmını tayin ederler. Hakim olan kaide ihtiyaç nisbetinde tarla, ihtiyaç nisbetinde istihsaldir. Bu tip köylerde istihsalin bu kaideye göre nasıl organize edildiği hakkında bir kaç misal verelim: «Kars vilâyetinde... Ruslar zamanında arazi köylüler tarafından müştereken ziraat edilirdi. Her üç senede bir köylü arasında taksime uğrardı. Fakat araziye kimse sahip değildi. Hiç kimse tasarruf hakkına malik değildi. Yalnız araziden ekip biçmek suretile istifade edilirdi. Kars vilâyeti bize intikal ettikten sonra bu vaziyet değişmiş değildir. Bugün de devam etmektedir. Arazinin münferit sahipleri yoktur. Bu yüzden bir çok ihtilâflar ve münazaalar zuhur etmektedir. Köylerden biri muayyen bir sahayı ekmek isterse, diğeri mani olur» (*) «Bu vaziyet mülkiyeti müşterekeden mütevellittir. Orada arazi tıpkı bizim köylülerimizin meraları gibi idare olunmaktadır» (**). Karadeniz Ereğlisinde «Gezek usulü yüzünden yani köylünün elindeki arazinin müşterek bulunmasından her sene aynı tarlayı başka şahıslar idare eder. Bunun için arazi ekseriya gübresiz kalır. Köylü ancak evlerinin civarında müstakillen malik oldukları ufacık sebzeliklerini gübrelemektedir» (***). Bu istihsal tarzının hakim

(*) Büyük Millet Meclisinin 21. XI.1928 tarihli celsesinde 810 numaralı kanun müzakere edilirken münakaşa esnasında Kars meb'usu Ağaoğlu Ahmet Beyin beyanatından. Hakimyeti Milliye. 22. XI. 1928.

(**) Ayni celsede Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyin beyanatından.

(***) Karadeniz Ereğlisi Ziraat odası raporu..

olduğu köylerde arazi başlıca iki kısma ayrılmaktadır: 1 - Müstahsilin şahsî mülkiyeti altında bulunan evinin etrafındaki bahçe. 2 - Köyün müşterek mülkü olan arazi. Bu arazi muayyen müddetler zarfında köylü arasında taksim edilmektedir. Arazi taksim edilirken elde bulunan ölçü, her ailenin zatî ihtiyaçlarının hacmıdır. An'ane ile teessüs eden kaideye göre bir aile nekadar istihlâk ediyorsa okadar istihsal edecektir. Tarla da bu muayyen mikdardaki istihsali temin edecek vüsatte olacaktır.

Bu nevi istihsal tarzı menşe itibarile bazı farklar arzetmekle beraber bize Orta zamanda Almanyada tatbik edilen «Mark» usulünü, Rusyada da «Obşina» tarzını hatırlatmaktadır. Avrupada Orta çağa tekaddüm eden devirlerde aralarında kan rabıtası olan göçebe kabileler, üzerinde yaşadıkları araziden müştereken istifade ederlerdi. Arazi fertlerin değil kabilenin mülkiyeti altında idi. Müruru zamanla, istihsal faaliyetlerinin merkezi sikleti çobanlıktan ziraata intikal edince, müştereken istifade edilen topraklar, aralarında kan rabıtası olan kabileler efradı arasında her ailenin zatî ihtiyaçları nisbetinde taksim edildi. Topraklar bazı yerlerde ailenin daimi istifadesine bırakıldı. Bazı yerlerde de muntazam ve münavebeli bir taksim usulüne tâbi kılındı. Fakat bu taksimde toprak kimsenin mülkiyeti altına girmedi. Her aileye isabet eden topraklara «ploug-land», «pflug» yahut «possesio-familia», «aratrum», «terra familia» yahut kısaca «familia» derlerdi. Bu topraklardan istifade eden köyler ve aileler de «Markgenossen», «Mitmaerker» yahut «Consortes» ismini alırdı. Topraklar aileler arasında taksim edilirken, mühim mikdarda bir kısım arazi de kimse taksim edilmeden köy halkının müşterek mülkiyetine terkedilmişti. Meralar ve ormanlardan ibaret olan bu araziye «Almende» denirdi.

Orta çağ başlarında çobanlıktan ziraata geçen bütün Avrupa milletlerinde gördüğümüz bu toprak münasebeti, Orta çağ imtidadınca muhtelif şartlar altında bir çok istihaleler geçirmiştir. «Mark» toprakları müşterek mülkiyet olmaktan çıkarak tedricen şahsî mülkiyet altına girmişti. «Feodal» mülkiyeti nizamının teessüsile geniş «Mark» arazisi ya «Feodal» lerin arazisine ilhak olunmuş yahut aileler arasına yabancı unsurların karışmasile yabancı anasırın şahsî mülkiyetine intikal etmişti.

Rusyada 1917 Proletarya inkılâbına tekaddüm eden Çarlık devrinde bilhassa Sibiryada tatbik edilmiş olan «obşina» tarzı da bir nevi «Mark» usulü idi. «Obşina»da bir köyün şahsiyeti maneviyesine ait araziden, köyde oturanlar müştereken istifade ederlerdi. Yukarda Kars misalinde gördüğümüz gibi topraktan müşterek intifa tarzının cari olduğu köylerde bir köylü kendi bildiği gibi toprağı ekemez. Diğer köylü mani olur. Herkes aynı zamanda hasat ve zeriyat yapmiya mecburdur. Çünki buralarda tarlalar ekseriyetle birbirine mülâsık parçalardan mürekkep olduğu için bir köylü tarlasını biçmeyip te diğeri biçmiye kalkarsa, hem birincinin hem diğerlerinin biçilmemiş tarlasından geçmiye mecbur kalır. Bir köylü köyde ekilen bir mahsulden başka bir mahsul de ekemez. Çünki hasat mevsimi başka olan bir mahsul ekildiği takdirde yerde henüz kemale gelmemiş mahsul dururken hasat zamanı gelmiş diğer mahsulü kaldırmak için behemehal diğer tarlaları çiğneyip geçmek lâzımdır. Bunun için köy halkı, köyün heyeti umumiyesi iştirak etmediği takdirde münferiden başka mahsul zeredemez. Bundan maada mahsul yerde iken kimse hayvanını başıboş da bırakamaz. Aksi takdirde hayvanlar bütün mahsulleri mahvederler. Görülüyor ki bu müşterek intifa tar-

zında, bir tahdit vardır. Ferdin harekâtı diğer fertlerin harekâtına tâbidir. Kimse münferiden hareket edemez. Bu tahdit usulü, kanaatkârlık zihniyetine müstenit müşterek intifa tarzının zarurî bir neticesidir. Karsta köylü arasında mevcudiyetinden bahsettiğimiz, ihtilâflar ve münazaaların menşei köylünün bu otoriter tahdide karşı gelmelerinden doğmaktadır. Almanyada «Mark» usulü cari iken bu tahdit tarzına «Flurzwang» tabir edilirdi.

II. Emtia iktisadı sistemi.

Zatî iktisat sisteminde gördüğümüz kendi kendine yetme tarzını, Türkiyenin dünya piyasalarile daimi münasebette bulunan garp ve sahil vilâyetlerinde ve merkezî Anadolunun şimendifer yollarile muntazam şoseleri güzergâhında müşahede edemeyiz. Buralarda müstahsil, kapalı mıntakalardan farklı olarak zatî ihtiyaçları için değil, pazar için istihsalde bulunmaktadır. İstihlâk ile istihsal birbirinden ayrılmış, «differencier» olmuştur. Müstahsil, istihlâk ettiği mahsulü değil, istihlâk etmediği mahsulü istihsal eder. İstihsal faaliyetlerinin muhassılası olan «mahsul» (Produkt), «emtia» (Ware) (*) şekli almıştır. Meselâ Akhisarın bir tütün müstahsili, tütünü zatî ihtiyaçları için değil pazarda

(*) Pazarda satılmak için istihsal edilmiyen, satışa arzolunmıyan maddelere «mahsul» pazar için istihsal edilerek piyasaya arzolunan maddelere de «mata» (halen cemi kaidesile kullanılmaktadır: Emtia) derler. Birinciler yalnız «istihlâk» kıymetini haizdir ve kalitatif hususiyetlerile temayüz ederler. İkinciler de «mübadele ve istihlâk kıymetlerinin hamili» olarak tarif olunur ve birbirlerile kantitatif farklarla karşılaşırlar. Her emtianın bir mübadele ve bir isthlâk kıymeti vardır. İstihlâk kıymeti olmıyan bir maddenin mübadele kıymeti de yoktur.

satmak için istihsal eder. İktisadî faaliyetlerdeki bütünlük çözülmüştür. Müstahsil ziraî olsun, sınaî olsun bütün istihlâk maddelerini, emtiaya tahvil ettiği yani sattığı mahsulün nakti mukabilinde pazardan satın alır. Misal olarak pazar için istihsal tarzının pek münkeşif olduğu Adana pamuk mıntakasındaki köylünün giyinme tarzına bakalım: «Şehre yakın köylerde giyinme tarzı, şehirde olduğundan başka bir şekilde değildir. Hattâ denilebilir ki, senenin uzun bir kısmında otomobillerle şehirden temasını kesmiyen ova köylerinde şehirdekinden başka tamamen hususî mahiyette bir giyinme tarzı bugün mevcut değildir. Yalnız dağ köylerinin kıyafeti ovada olduğundan başka manzara arzeder. Elbiseler dahha kalındır. Bir çok melbusatı kendileri örer ve dokurlar» (*). Diğer bir mıntakayi alalım: İzmire tâbi «Urlada giyim ve beslenme hususunda köylerin şehirlerden farkı yoktur. İzmire olan kurbiyeti hasebile gidip gelme neticesi olarak bir çok köylü hanımları, İzmir hanımlarından giyim itibarile tefrik olunamazlar» (**).

Pazar için istihsalde bulunan yerlerde, istihsal faaliyetlerinin hacmını, zatî ihtiyaçların hacmı değil, pazardaki emtai fiatlarının seyri tayin eder. Yani müstahsil, istihsalinin hacmını, ihtiyaçları mikdarına bakarak değil, piyasadaki emtia fiatlarının seviyesini göz önünde bulundurarak daraltıp genişletir. Hangi mahsulün fiatı yüksekse onu istihsal eder. Fiatı düşük mahsulün istihsali, müstahsil için hiç cazip ve kârlı bir iş değildir. Emtia müstahsilinin bütün neş'esi ve iztirabı pazarda emtia fiatlarının inip çıkmasına göre değişir. Müstahsil tamamen pazara tâbidir ve pazarın elinde bir oyuncaktır. Halbuki zatî ihtiyaçlarını kendi zatî

(*) Adana Ziraat odası raporu.

(**) Urla Ziraat odası raporu.

istihsalile temin eden zatî iktisat mıntakalarının köylüsü, pazardaki emtia fiatlarının seyrinden ancak pazara arzettiği fazla ve yahut Devlete vermiye mecbur olduğu verginin karşılığı olan mahsul miktarınca müteessir olur.

Münhasıran pazar için istihsalde bulunma ve zatî ihtiyaçları da pazar vasıtasile temin etme tarzına «Emtia iktisadı sistemi» deriz. Bugün emtia iktisadı sistemi, coğrafî vaziyeti dolayısile münakalâta müsait mahallerde, şimendifer hatları ve şoseler güzergâhında temerküz etmiştir. Afyon, tütün, incir, üzüm, zeytin ve yağı, fındık, pamuk, tiftik ilh... gibi dünya piyasalarına arzettiğimiz matalar bu sahalarda istihsal olunmaktadır.

Türkiyede hem zatî iktisat hem de emtia iktisadı unsurlarını taşıyan «muhtelit iktisat» sahalarına geniş mikyasta tesadüf olunur. Bu sahalar emtia iktisadı sistemile zatî iktisat sisteminin birleştiği hudutlar üzerindedir ve bir intikal safhasına tekabül etmektedir. Müstahsil buralarda zatî ihtiyaçlarının bir kısmını zatî istihsalile temin ettiği gibi ayrıca pazarda satmak için afyon, tütün ilh... gibi maddeler de yetiştirir. Meselâ sırf ticarî maksatla pamuk yetiştiren Adana mıntakasında ova köyleri istihsallerini tamamen emtia iktisadınca kurmuş oldukları halde, dağ köylüleri kısmen zatî iktisatça kısmen emtia iktisadınca organize etmişlerdir. Yukarda pazar için ayrıca Afyon istihsal ve tereyağı imal ettiğini söylediğimiz Kurtköyü kariyesi bir muhtelit iktisat köyüdür.

İktisadî faaliyetleri muhtelit olan sahalarda pazarlarla temas, bazan mahsul mukabili bazan nakit vasıtasile cereyan etmektedir: Kasabadaki manifatura tüccarı, köylüye emtiayı nakit değil, mahsul mukabili satar. Bu muamele ekseriyetle veresiyedir. Mahsul tüccara hasat zamanında teslim olunur.

Emtia iktisadı sistemi coğrafî manada ittisa ettikçe mahsul mukabili mübadele yerini nakit mukabili mübadeleye terk etmektedir. Nitekim, emtia iktisadının münkeşif bulunduğu yerlerde bu nevi muameleler göremiyoruz.

Türkiyede bugün emtia iktisadı, inkişaf halinde bulunan bir sistemdir. Zatî iktisat sistemi ise gittikçe tarihe karışmaktadır. Halbuki geçen asırın ortalarına kadar sahillerde dar bir kaç saha ve kervan yolları üzerindeki ticaret şehirleri müstesna olmak üzere bütün Türkiyede zatî iktisat sistemi hakimdi. Fakat bir asırdanberi emtia iktisadı tarzı, zatî iktisat aleyhine hem ekstansif (extensiv) hem entansif (intensiv) olarak (yani hem cografî manada genişlemek hem derinleşerek mürekkepleşmek suretile) daimi bir inkişaf seyri takip etmektedir. Yüz sene evvelki köy iktisadiyatımızla bugünkünü mukayese edersek emtia iktisadı lehine büyük bir ittisa görürüz. Ziarî istihsal gittikçe pazar için istihsal tarzına istihale ederek ziraî mahsullerimiz tedricen emtia şekli almıştır. XIX uncu asırın ilk nısfındaki Anadoluyu «Charles Texier» şöyle tasvir ediyor: «Osmanlı İmparatorluğu yollarının hali inhitatı, idaredeki ihmal ve basiretsizliğin en bedihi alâmatındandır. Bundan dolayı mahsulâtın mühim bir kısmı olduğu yerde istihlâk edilmekte ve hariçten getirilecek eşya da ancak büyük masraflarla çekilebilmektedir» (*). Halbuki bugün demiryolları, vapurlar, motörlü nakil vasıtaları sayesinde emtia iktisadiyatı «Charles Texier» nin harice karşı kapalı gördüğü sahaların mühim bir kısmına kadar sokulmuştur. Türk köylüsü, cagrafî şartlara, mekân manialarına tahakkümün bir ifadesi olan modern nakil tekniki sayesinde dünya piya-

(*) Charles Texier. Küçük Asya. C. I. S. 197. Türkçe tercümesi.

salarının emtia taleplerile kolaylıkla karşılaşmak imkânını bulmuş ve tedricen emtia müstahsili haline gelmiştir.

Türkiyede modern nakil teknikinin henüz fethedemediği zatî iktisat mıntakalarında nakil vasıtası olarak kağnıdan hattâ bir çok yerlerde doğrudan doğruya hayvan kuvvetinden istifade edilmektedir: Öküz, inek, beygir, eşek, deve sırtında nakliyat gibi. Halbuki kağnı haddi zatında hayvan kuvvetini tamamliyan bir vasıta olmak itibarile hayvanla nakliyata nazaran bir kademe daha mütekâmil bir nakil vasıtasıdır. Bu itibarla Anadolunun kapalı sahalarında nakil tekniki kağnı seviyesini bile aşamamış ve Hititler devrindenberi müstakar mahiyetini muhafaza ederek organik kuvvetlerin çerçevesi dahilinde mahsur kalmıştır. Modern nakil tekniki mekân haillerini yıkarak bu kapalı sahalara nufüz etmediği müddetçe zatî istihsal yerini emtia istihsaline bırakamıyacaktır. Maamafih bugün Türkiyede nakil teknikinin her gün biraz daha anorganik bir mahiyet aldığını ve her gün biraz daha inkılâpçı bir inkişaf gösterdiğini müşahede ediyoruz. Gittikçe atlı arabanın yerine kaim olan motörlü nakil vasıtaları ve hergün biraz daha ilerleyen demiryolları bu inkılâpçı inkişafın birer ifadesidir. Yalnız burada dikkat olunacak nokta emtia nakline mahsus motörlü vasıtaların intişar hududunun mevcut işe yarar şoselerin tulile tahdit edilmiş olmasıdır. Türkiyede işe yarıyan şoselerin garp ve sahil vilâyetlerinde bulunması ise, motörlü vasıtalarla nakliyatı ancak buralara inhisar ettirmektedir.

Türkiyede emtia istihsalinin inkişafını bazı tarihî vakıalarla takip edelim. Aydın demiryolu yapılmadan evvel dünya piyasasına arzedilen incirin istihsal miktarı bugünkünden pek çok noksandı. İstihsal o zamanlar İnova'ya inhisar ediyordu.

Diğer sahalardaki müstahsiller incirden bir piyasa matası olarak istifade etmiyorlardı. Bugün mevcut olan geniş incir sahası henüz emtia iktisadiyatının fethedilmiş kıtası değildi. Aydın hattının inşası ve cihan münakalât işlerinin günden güne kolaylık kespetmesi, incir istihsalâtının artmasına ve mıntakanın dahile doğru genişlemesine sebep oldu. «İzmir havalisinde 50-60 sene evvel tütün ziraatı pek mahdut derecede idi. Tütün zürraından Giridî zade Rifat Beyin hatıratına göre o vakite kadar Ödemiş'in Adagide ve Adagüne nahiyeleri dahilinde yalnız 2000 kilo ve Manisa'nın Sarayaltı mevkiinde 151-200 bin kilo kadar tütün yetişmekte idi. 1880 senesinden sonra Ruslar, kendi sert ve acı tütünlerine karıştırmak için İzmir tütünlerine çok iyi fiatlarla (okkası yarım altına) fazla rağbet göstermiye başladıklarından tütün ziraati İzmir havalisinde gittikçe ilerlemiye ve genişlemiye başladı. 1887 de Rejinin teşekkülünden sonra Türk tütünleri, Avrupanın her tarafında şöhret kazandığı ve Almanya, Hollanda ve Danimarka'ya binlerce balya gönderilmiye başladığı için zeriyat Kuşadası, Seydiköy, Söke, Ödemiş havalisine de yayıldı ve senevî üç milyon okkaya kadar tütün istihsal olunmiya başladı. Bilâhare tütün ziraati Manisa, Muğla, Denizli sancaklarında da icra edilmiye başladığından rekolte fazlalaşmış ve 1903 senesinde fevkalâde olarak yedi milyona vasıl olmuştu» (*). Emtia iktisadiyatının inkişafına en tipik misal olarak gösterebileceğimiz tütün ziraatı Türkiyede 1884 senesinden itibaren şöyle artmıştır (**):

(*) Salih Zeki. Türkiyede tütüncülük. S. 396. 1923.

(**) Devlet inhisar idareleri ve İnhisar maddeleri statistiği T. C Statistik U. M. M. neşriyatı. Sayı 20. S. 10.

Sene	Tütün eken köy adedi	Tütün eken köylü adedi	Tütüne hasr edilen arazi	İstihsal miktarı
1884	10.623	140.090	192.262 dön.	22.479.950
1903	11.522	171.227	632.963 »	48.985.430
1911	15.073	243.691	814.162 »	63.496.575

1884 senesinde beher köye isabet eden vasatî zeriyat (dönüm olarak) 17.76, beher köylünün ektiği vasatî dönüm 1.37, her köylünün vasatî istihsali de 160.46 kilo iken 36 sene sonra (1930 da) beher köye isabet eden vasatî zeriyat dönümü 139.29 a, beher köylünün ektiği vasatî dönüm 7.00 e, her köylünün vasatî istihsalâtı da 419.38 e çıkmıştır. Görülüyor ki hem zer sahası genişlemiş hem işin müsmiriyeti artmıştır.

I ve II numaralı tabloya bakalım. 1893 ve 1897 senelerinden itibaren Haydarpaşa - Ankara ve Eskişehir - Konya hatlarında hububat, yağ, yumurta, meyva, yaş ve kuru sebze gibi maddelere ve canlı kanatlı hayvanlara ait nakliyat ile şeker, petrol ve manifatura gibi ithalât eşyasının nakliyatı süratle tezayüt etmiştir. Bu hatların işletmiye açılmasından bir müddet sonra, güzergâhta istihlâk ile istihsal tedricen diferansiye olarak müstahsilin iktisadî faaliyetlerindeki bütünlük çözülmüş ve emtia istihsalinin tezayüdüne muvazi olmak üzere hariçten sınaî istihlâk maddelerinin (şeker, petrol ve manifatura gibi) ithal ve istihlâki de artmıştır.

İnşa edilen bu hatlar sayesinde ittisa eden mübadele münasebetlerinin zatî iktisatça yaşıyan sahalarda ne gibi tesirler yaptığını şu rakkamlardan görebiliriz: «Ankara hattının işletmeye küşadından bir sene evvel hububatın kilesi Ankara'da 4-5 kuruştu. Hat açılınca 11-12 kuruşa 1892 de de 14-15 kuruşa çıktı.. Ankara hattı küşat edilmeden evvel bir dönüm

I. Anadolu demiryollarında emtia nakliyatı (*).

Haydarpaşa - Ankara. Kısım. I.

(Ton olarak)

Sene	Hububat	Yağ	Yumurta	Meyva (**)	Sebze		Canlı Tuyyur	Şeker	Petrol	Manifatura
					Yaş	Kuru				
1893	51,389	84	469	2.581	1	1	197	775	1,434	1,847
1894	23.844	62	744	2,748	1	1	307	1,290	2,126	1,855
1895	27,534	60	847	3,297	2	1	414	1,522	3.379	2.150
1896	105,840	42	699	—	2	1	322	2,264	2,249	1,894
1897	243,567	92	371	3,288	1	1	101	3,021	4.419	3.487
1898	152.915	75	402	3,281	1	1	474	4.837	4,003	3.605
1899	35.688	52	586	4.684	1	2	529	5,221	2,614	3.033
1900	128,164	86	816	3.955	1	3	653	4.518	4.729	3.340
1901	245,530	66	927	3.407	1	2	584	5.935	4.867	4.006
1902	274.489	134	1,428	3.440	1	2	566	7,657	5.240	4.273
1903	141,004	112	1.375	6.888	1	5	457	2,759	4.036	3.856
1904	191.477	83	2,766	4.818	1	3	408	6.269	5.508	4.209
1905	217,764	152	3.432	6.137	1	6	485	5.508	4.809	4,915
1906	190.729	155	5,120	4,212	1	5	568	8.294	6.465	5,092
1907	146.915	110	4.684	6.497	1	4	594	10,098	6.170	4,266
1908	55,749	163	3.764	5,452	1	7	682	7,346	6.908	3.464
1909	59,958	251	4.176	6.803	1	4	573	7.503	7.715	4.727
1910	153,305	187	4'397	7.298	1	5	556	8,440	8.247	5,732
1911	262,145	159	5.070	5.444	1	4	549	10,987	8.144	5,305

(*) Dr. Herrmann Schmidt. Das Eisenbahnwesen in der asiatischen Türkei. S. 144. 1914 Berlin.
Quelle: Geschaeftsberichte der Anatolischen Eisenbahngesellschaft.

(**) Üzüm dahil değildir,

II. Anadolu Demiryollarında emtia nakliyatı (*).

Eskişehir - Konya. Kısım. II.

(Ton olarak)

Sene	Hububat	Yağ	Yumurta	Meyva (**)	Sebze		Canlı Tuyyur	Şeker	Petrol	Manifatura
					Yaş	Kuru				
1897	106.773	—	56	0.489	0.118	0 350	2. —	1.253	1.363	0.974
1898	45.370	103	28	0.588	0.116	0.378	3. —	2.089	1.010	1.347
1899	10.786	51	23	0.669	0.079	0.578	1. —	2.072	0.686	1.000
1900	53.855	110	30	0 941	0.070	0.903	0.894	1.079	1.347	1.298
1901	93.010	74	45	0.829	0.123	0.607	0.305	0.441	1.304	1.637
1902	122.172	69	137	0.546	0.107	0.718	0.225	2.079	1.440	1.735
1903	61.363	82	259	0.998	0.182	1. —	0.765	2.962	1.230	1.564
1904	99.202	57	675	0.931	0.195	1. —	2. —	2.759	2.062	1.864
1905	124.998	115	1 460	1. —	0.270	2. —	1. —	2.334	1.627	2.748
1906	74.983	127	2.012	1. —	0.234	1. —	3. —	2.034	2.116	2.920
1907	84.130	65	1.634	1. —	0.211	1. —	1. —	2.872	2.070	2.471
1908	31.842	117	1.350	1. —	0.321	1. —	1. —	4.081	2 615	2.169
1909	19.082	148	1.518	1. —	0.319	0.903	1.614	3.018	3.295	2.819
1910	90.132	125	1.596	2. —	0.471	0.652	0.747	3.416	3.305	3.987
1911	146.722	77	1.787	2. —	0.415	0.978	0.362	4.767	3.581	4.205

(*) Keza. S. 145

(**) Üzüm dahil değildir.

tarla 50 franktı. 1890 da bu fiat 120 frank oldu. Bir dönüm bağ ve bahçenin fiatı hattın küşadından evvel 120 frank iken 1890 da 170 frank, birdönüm dutluk ta 188 frank iken 400-1000 frank olmuştur. Hat işletmiye açılmadan evvel Ankaradan İzmite ve Bursaya deve nakliye ücreti 18.22 gümüş kuruştu ve yol 16-18 gün sürüyordu. Demiryolu ile İstanbula nakil ücreti 5, İzmite 4.5 kuruşa indi» (*) Görülüyor ki, demiryolu, ucuz ve seri nakliyat sayesinde istihlâk piyasalarının taleplerile istihsal mıntakalarını temasa getirince, evvelce satış imkânı bulamıyan mahsulün fiatları talebin tesiri altında yükselmiş ve bu tereffüü toprak fiatları da takip etmiştir.

Bugün dünya piyasalarına arzedilmekte olan her hangi bir mahsulümüzü alırsak alalım bilâistisna hepsinde ayni inkişaf seyrini görürüz. Türkiye köy iktisadiyatının dünya piyasalarile teması arttığı nisbette temasa gelen mıntakalarda derin bir bünye tahavvülü olmuş ve zatî istihsal tarzı pazar için istihsal tarzına istihale etmiştir.

Sözlerimize nihayet vermeden evvel şu mühim noktaya işaret etmek isteriz. Türkiyede demiryollarının inkişafile zatî istihsalin emtia istihsaline istihalesi, zatî iktisat ve emtia iktisadı mıntakalarının yep yeni bir coğrafî dağılışına sebep olmuştur. Evvelce şarktan gelen kervanların takip ettiği yollar üzerinde bulunan ticaret merkezlerinde kervanlarla yapılan ticaret, mahallî emtia mübadelesini zorlıyarak bu yollar üzerinde mübadele düğümleri vücude getirmişti. Bu merkezlerin civarında bulunan köyler de az veya çok nisbetlerde emtia mübadelesinin nüfuzu altına girmişti. Fakat demiryollarının inşasiyle ve vapurların işle-

(*) Dr. Herrmann Schmidt. Das Eisenbahnwesen in der asiatischen Türkei. S. 74-75. 1914. Berlin.

miye başlamasiyle bu yollardan akan ticaret, mecrasını değiştirmiş ve evvelce teşekkül etmiş olan merkezler de ticarî ehemmiyetlerini tedricen kaybederek zatî iktisada dönmüşlerdir. Buna mukabil yeni yollar üzerinde yeni ticaret merkezleri teşekkül etmiştir. Bir misal verelim: «Charles Texier», 1836 daki Bolu şehrini şöyle anlatıyor: «Bolu şehri, bahçelerle muhat mahalleler içinde yapılmış olup yirmi beşbin kadar nüfusa maliktir. İstanbul ile Ankara arasında transit merkezi olmak itibarile Bolu şehri yapağı ve boyacılıkta müstamel sarı tohum (cehri olacak) mahsulâtı üzerine epeyce büyük bir hareketi ticariye yapar. Kervanlar fasılasız bir halde birbirini takip eder. Vaktile dahilden geçen İran ticareti, vapurların icadından beri Trabzun vasıtasile denizden icra edilmektedir» (*). Bir de bugünkü Bolu'yu göz önüne getirelim: «Charles Texier»nin bahsettiği kervanlar çoktan tarihe karıştı. O zaman yirmi beş bin nüfuslu olan Bolu'nun bugün nüfusu ancak 7.215 dir. 1888 senesinde Ankara'ya açılan demiryolu Bolu'nun hem transit ticaretini hem ziraî Hinterlandı'nı söndürdü. «Charles Texier» nin de işaret ettiği gibi buharlı gemilerin işlemiye başlaması, İran ticaretini Trabzon'a çekmekle daha o zaman Bolu'ya ilk darbeyi vurmuştu. Bugün Bolu ticarî ehemmiyet olmıyan ve civar köyleri zatî veya muhtelit iktisatça yaşıyan küçük bir kasabadır. Büyük kervansarayları bomboş ve haraptır. Fakat buna mukabil Ankara hattı güzergâhındaki mevkiler, emtia istihsalinin münkeşif olduğu noktalardır.

III. İstihsal teknik'i ve işletme şekilleri.

Yukarda emtia iktisadiyatının teessüs ettiği yerlerde iş

(*) Charles Texier. Küçük Asya. C. I. S. 268.

müsmiriyetinin de arttığını görmüştük. Meselâ Anadolu hattında emtia nakliyatının senelere göre hareketini gösteren I ve II numaralı cetveller de demiryolları vasıtasile piyasaya arzedilen emtia miktarının seneden seneye tezayüdü vüzuhla takip olunabilmektedir. Meselâ Haydarpaşa-Ankara hattında hububat nakliyatı 1893 de 51 bin ton iken 1911 de 262 bin tona, yumurta 469 tondan 5 bin tona çıkmıştır.

Hattın inşasından evvel zatî ihtiyaçları nisbetinde istihsalde bulunan müstahsil, hattın işletmiye küşadından sonra zatî ihtiyaçlarından fazla mahsul istihsaline ve bunu piyasaya arza başlamıştır. Binaenaleyh nakil tekniki istihsal mıntakalarını dünya piyasalarile temasa getirerek mahsulün yalnız emtia şekli almasına imkân vermiş olmakla kalmamış aynı zamanda iş verimliliğinin de tezayüdüne müessir olmuştur. Dünya piyasalarile temasa gelen mıntakalarda millî mahsulâta olan talep, müstahsilde fazla satarak fazla kazanmak hırsı uyandırmış ve müstahsil bu hırsın sevkile fazla istihsalde bulunmıya başlamıştır. Bunun için emtia iktisadiyatının inkişafı zarurî olarak müstahsilin kanaatkârlık zihniyetini söndürmüş ve onda bir kazanç zihniyeti (Erwerbsgesinnung) uyandırmıştır. Artık bu mıntakalarda müstahsili tahrik eden subjektif kuvvet «ihtiyaçların tatmini prensipi» (Bedarfsdeckungsprinzip) değil, «kazanç prensip»i (Erwerbsprinzip)dir. Emtia iktisadı sisteminin inkişaf ettiği yerlerde fazla mahsul istihsal ederek fazla kazanmak zihniyeti, köylüyü iş müsmiriyetini arttırmak zarureti ile karşılaştırdı. Müstahsil kazanmak için pazarda fiatı düşük, binaenaleyh kazancı az mahsul istihsalini terke ve kâr getiren mahsul istih-

sale, istihsalin müsfiriyetini arttırmak için tabiî veya sun'î gübre istimaline, tarla usullerini pazar şartlarına göre tanzime, işletmesinde istihsal vasıtaları ve sây sarfiyatını tezyide mecbur oldu. Neticede köylü işletmeleri, emtia iktisadiyatının inkişaf ettiği yerlerde tedricen ekstansif işletmelerden entansif (*) işletmelere istihaleye başladı.

Türkiyede emtia iktisadiyatının inkişafile köylünün işletmesinde vukubulan tahavvülleri bir zaman ve bir de mekân dahilinde tetkik etmek mümkündür. Tarihî vesikaların pek noksan olmasından hattâ mevcut bulunmamasından dolayı zaman dahilinde bir tetkike mekân dahilinde bir tetkikin tercihini zarurî buluyoruz. Bugün Türkiyede coğrafî şartları itibarile münakalâta gayrı müsait ve nüfus kesafeti az olan yerlerden münakalât imkânlarına malik ve nüfusu kesif bulunan yerlere yaklaştıkça köylü işletmelerinin kademe kademe ekstansif ve iptidaî şekillerinden entansif ve mütekâmil şekillerine kadar her cinsine sıra ile tesadüf etmek mümkündür. Bunları iptidaî şekillerinden itibaren bir sıraya koyduğumuz takdirde gözümüzün önünde Türkiyede köylü işletmelerinin geçirdiği tarihî inkişaf safhaları derhal canlanmış olur. Binaenaleyh bu tarihî tabloyu (şüphesiz elde mevcut materyellerin bahşedeceği imkân dairesinde) tersim edebilmek için en iptidaî işletme şekillerinin bulunduğu yüksek Şark yaylâlarından mütekâmil işletme şekillerinin bulunduğu sahil vilâyetlerimize kademe kademe inelim.

Zatî iktisat mıntakalarında pazarla temasın güç olması istihsal vasıtalarının da iptidaî kalmasına müessir olmuştur. Modern ziraat aletleri ve makinaları buralarda istimal sa-

(*) İstihsal vasıtası ve sây sarfiyatı az olan işletmelere ekstansif, çok olanlara da entansif işletmeler denir.

hası bulamamıştır. Ziraat mahsullerinin realize edilememesi, gayet tabiî olarak müstahsilde sây müsmiriyetini arttırmıya doğru bir temayül uyandırmamış ve neticede sây vasıtaları asırlardanberi taşıdığı müstakar mahiyetini aynen muhafaz ederek yerinde saymış kalmıştır. Meselâ kazmanın muaddel bir şekli olan kara sapan bu asırlık müstakar teknikin canlı bir timsalidir. Mamafih Türkiyede kara sapandan bile daha iptidaî sây aletlerine tesadüf etmek mümkündür. Meselâ Siirt vilâyetinde «zeriyat ucu kıvrık bir çengel vasıtasile yapılır» (*). Fakat Türkiyede iptidaî sây vasıtaları yalnız zatî iktisat mıntakalarına mahsus değildir. Emtia iktisadiyatının münkeşif olduğu mıntakalarda da geniş köylü kitlelerinin en iptidaî sây vasıtalarile istihsalde bulunduğu görülmektedir. Bu mıntakalarda modern bir sây vasıtasının (Traktör diyelim) yanında bir kara sapana her zaman tesadüf olunur. Bunun için kara sapan Türkiyede en popüler bir sây aletidir. 1927 senesinde yapılan ziraî tahrir neticelerine nazaran Türkiyede mevcut kara sapan adedi, 1.187.007 dir. Köylü ailesi adedi 1.751.239 olduğuna göre beher köylü ailesine vasatî olarak 0.67 kara sapan isabet etmektedir. Halbuki kara sapana nazaran müterakkî bir sây vasıta olan demir pulluk adedi ancak 210.794 dür. Beher köylü ailesine vasatî olarak düşen pulluk adedi zikre bile değmez. Ziraat makinaları (traktör, mibzer, batoz, triyör ilh...) adedi ise 15.711 gibi pek cüce bir rakkam tutmaktadır.

Türkiyede kara sapandan maada demir pulluğun en fazla kullanıldığı vilâyetler şunlardır(dört binden yukarı pulluğu olan vilâyetler gösterilmiştir:

(*) İhsan Abidin. Anadolu Ziraat ve yetiştirme vaziyeti. C. I. S. 319. 1928.

Vilâyetin ismi	Pulluk adedi	Vilâyetin ismi	Pulluk adedi
Konya	23,476	Eskişehir	6,536
Bursa	17,984	Denizli	6,528
İzmir	16,922	Aydın	6,494
Afyon	14,984	Tekirdağı	6,257
Manisa	13,478	Çanakkale	6,003
Kocaeli	13,458	İstanbul	5,379
Edirne	10,087	Ankara	4,798
Balıkesir	8,956	Kütahya	4,413
Kırklareli	7,516	Isparta	4,087

Ziraat makinalarının adetçe en fazla bulunduğu vilâyetler, Ankara Eskişehir, Konya, Adana'dır.

Bu rakamlardan görülüyor ki, Türkiye köy iktisadiyatının teknik temeli çok geridir ve Türk köylüsü tabiatla mücadelesinde henüz Nuh devrinden kalma sây vasıtalarile mücehhezdir.

Türkiyenin millî inkılâptanberi yaptığı ziraat makinaları ve aletleri ithalâtına bakarsak hiçte memnun olmıyacağımız bir manzara görürüz. Bu maddelere ait ithalât, millî istiklâli müteakip seneden seneye sür'atle artması lâzımgelirken tedricen azalmıştır. Bu şu demektir: Türkiye köy iktisadiyatının modern teknik vasıtalarla teçhizi işi inkılâpçı tedbirlerle ilerlememiş ve Türk köylüsü kara sapana, an'anevî teknike sadakat göstermekte israr etmiştir.

Ziraat makinalarile bunların aksamına ait ithalât (kilo olarak) (*).

Sene	Kilo	Sene	Kilo
1924	3.969.939	1929	3.040.636
1925	5.261.142	1930	2.406.490
1926	4.730.389	1931	1.515.195
1927	4.749.584	1932	1.466.455
1928	4.435.486		

(*) Gümrük statistiklerinde traktör ithalâtı 1930 senesine kadar motörlü makinalar sütünunda gösterilmiş olduğundan bu adetlere traktörler dahil değildir.

Türkiyenin en fazla ziraî makina ve alet kullanan vilâyetlerinden meselâ Adananın ithalâtına bakalım: (*).

Sene	Makina ve alâtı ziraiye İthalât (Kilo)	Sene	Makina ve alâtı ziraiye İthalât (Kilo)
1926	488.228	1929	395.110
1927	329.957	1930	134.261
1928	291.126	1931	150.201

Bu rakamlar sadece ithalâtı göstermektedir. Acaba ithal edilen bu makinaların ve aletlerin hepsi istihsalde kullanılmış mıdır?

Buna müsbet bir cevap veremiyeceğiz. Çünkü, ithal edilen ziraî makinaların bir çoğunun, atıl bir halde köy kenarlarında, çiftlik damları altında çürüyüp gittiği tesbit edilmiştir. Meselâ İhsan Abidin Bey Anadoludaki seyahatlarında «bir çok mahallerde bilhassa ziraat müesseselerinde traktör mezarlığı» (**) gördüğünü söylemektedir.

Ziraî sây vasıtaları ithalâtında görülen bu gerilemelerin ve ithal edilen sây vasıtalarından bir kısmının istihsal hariçi kalmasının sebeplerini nasıl izah edebiliriz? Türkiyede teknik bir inkılâbın tahakkukuna imkân vermiyen ne gibi engeller vardır?.

Burada biz biri iktisadî diğeri içtimaî olmak üzere başlıca iki aslî sebep buluyoruz. İktisadî sebep, Türk köylüsünün modern teknik vasıtaları alamıyacak kadar fakir olmasıdır. Bir demir pulluğun, bir mibzerin bir köylü işletmesinde yer alabilmesi evvelâ o işletmenin alım kabiliyetine sermaye vaziyetine tâbidir. Bu itibarla diyebiliriz ki kara sapan zatî ktisat mıntakalarında «zatî istihsalin sembolü oldu-

(*) Adana Ticaret gazetesi. Sayı: 17. 11 XI. 1932.

(**) İhsan Abidin. Anadolu Z. ve Y. vaz. C. I. S. 171.

ğu» (*) halde emtia iktisadı .mıntakalarında fakrin bir timsalidir. Bunun için modern vasıtaların Türkiyede taammümü evvelâ Türk köylüsünün alım kabiliyeti ile tahdit edilmiştir. Nitekim bugün kullanılmakta olan modern sây vasıtaları, sermaye vaziyeti kuvvetli olan işletmelere inhisar etmektedir.

İçtimaî sebep, Türkiye köy iktisadiyatında ilerliyen bir içtimaî farklılaşmadan dolayı iş kuvvetinin ucuzlıyarak makinalı işe rekabet etmesi ve toprak mülkiyeti münasebetlerinin bugünkü şeklile bir teknik inkılâba imkân vermemesidir ki, bu sebeplere kitabımızın ikinci kısmında avdet edeceğiz. Burada derhal tesbit edebileceğimiz mühim nokta şudur ki, millî inkılâptan sonra Türkiye köy iktisadiyatında ileri bir hamleye esas olacak teknik inkılâp tahakkuk etmemiştir. Türk köyü, an'anevî teknikten kurtulamamıştır.

Köylü işletmelerindeki iş organizasyonuna gelince: Türkiyede zatî iktisatça kurulmuş sahalarda köylü işletmesinin hayvancılığa göre organize olduğu görülmektedir. İşletmede mesaî yetiştirme üzerinde teksif edilmiştir. Ziraat ya pek cüz'î veya tali derecede ehemmiyeti haizdir. Ancak zatî istihlâk maddelerinin temini maksadile yapılmaktadır. İşletmede yetiştirmenin merkezi sıkleti teşkil etmesi bir taraftan Türkiyede tabiatın pek vâsi meralar ve çayırlarla hayvancılığa fevkalâde müsait olmasından diğer taraftan da nakil teknikinin iptidailiği dolayısile ziraî mahsullerin pazar bulamamasından mütevellittir. Emtia iktisadiyatının hâkim olduğu sahalara girildiği nisbette işletme dahilinde bir iş bölümünün teessüs etmiye başladığı yani yetiştirme-

(*) Dr. Schevket Raschit. Die türkische Landwirtschaft als Grundlage der türkischen Volkswirtschaft. S. 105. 1932. Berlin.

nin yanında ziraat işlerinin de tedricen ehemmiyet aldığı müşahede olunur. Emtia iktısadı mıntakalarında müstahsili piyasalarla kolayca temasa getiren nakil vasıtaları sayesinde ziraî mahsulâta olan talep, hayvancılığın yanında ziraata da mevki vermiş veya ziraatı ön plana almıştır. Mamafih derhal şunu da ilâve edelim ki, köylü işletmesinde hayvancılığın merkezi sıkleti teşkil etmesi yalnız zatî iktisat mıntakalarına mahsus bir keyfiyet değildir. Türkiyede yetiştirme biri zatî iktisatça diğeri emtia iktisadınca olmak üzere iki türlü kuruludur. Zatî iktisatça yaşıyan yerlerde yetiştirme işlerinde asıl olan gaye, hayvancılık işine sermaye yatırarak pazar için hayvancılık yapmak, kâr temin etmek değildir. Böyle yerlerde hayvan esas itibarile iki maksatla pazara çıkarılmaktadır: 1 - Vâsi meralarda kendi kendine üreyen hayvanların fazlasını satmak, 2 - Devlete olan vergir borçlarını ödemek. Halbuki emtia iktısadı mıntakalarında yetiştirme ticarî bir mahiyet almıştır. Hayvan münhasıran pazar için yetiştirilir. Hayvanın hem kendisi hem mahsulâtı (tiftik, yün, deri, süt, yağ ilh...) emtia olmuştur. Ticarî hayvancılığın ziraata nazaran daha kazançlı olduğu emtia iktisadı mıntakalarında ziraat ön plâna çıkamamıştır. Meselâ Kars, Ardahan, Artvin, Erzurum, Bayezit vilâyet ve kazalarında yaylaklar «yaz mevsiminde yüzbinlerce hayvanın otlakiyesini teşkil etmekte, İstanbul, İç Anadolu ve mevakii saireye sevkolunacak hayvanat buralarda tesmin olunmaktadır. Yaylada rai edilen hayvanların bir kısmı celep ve hayvan tüccarlarının mallarını teşkil etmekte ve bir kısmı ise doğrudan doğruya mahallî yetiştiricilerin malı bulunmaktadır» (*).

Türkiyede yetiştirme ile ziraatın işletmede aldığı mevkie

(*) Prof. İhsan Abidin. A. Z. ve Y. vaz. C. I. S. 315

göre köylü işletmelerini dört zümrede toplamak mümkündür:

1 — Esas işleri ziraat olup hayvanlarını civar çayırlarda ve yaylalarda otlatanlardır ki, bunlar daha ziyade Marmara havzasında ve Garbî Anadoluda bulunurlar.

2 — Ziraata ve hayvan yetiştirmiye aynı derecede ehemmiyet verip kışlık ve yazlık yerleri bulunanlardır. İlk bahardan itibaren yaylâlara çıkan bu zümreye daha ziyade Şimalî Anadoluda tesadüf edilir.

3 — Hayvan yetiştirme esas meşgalelerini teşkil edip tâli surette ziraat yapanlardır. Bunların kışlık meskenleri mevcut olmakla beraber ekseriyetle vakitlerini kırlarda hayvanlarını otlatmakla geçirir ve en ziyade Orta Anadolu ve Şarkî Anadoluda bulunurlar.

4 — Sırf hayvan yetiştirmekle meşgul olan göçebelerdir ki, bunlar da Cenup ve Cenubu Şarkî Anadolunun dağlık yerlerinde dolaşırlar.

Buralarda münhasıran hayvancılık eden göçebeler ziraata karşı duydukları ürkekliği şu beyitle ifade ederler:

Bağ dikme bağlanırsın
Ekin ekme eylenirsin
Sür keçiyi çek deveyi
Gittikçe beylenirsin.

İşletmede ziraatın ehemmiyet alması, veya ön plana geçmesi, toprak mahsullerinin pazarlarda kolaylıkla realize edilebilmesi imkânına bağlıdır. Toprak mahsullerinin satış imkânları mahdut olan yerlerde köylünün toprak işlerinin müsmiriyeti ile de alâkadar olmadığı müşahede edilmektedir. Pazar bulamıyan ve ancak mahdut zatî ihtiyaçları karşılayan toprak mahsullerinin istihsalini arttırmak maksa-

dile işletmede sây sarfiyatını tezyit etmekte iktisadî bir mânâ olmıyacağı aşikârdır. Bunun için işletmede hayvancılığın hâkim olduğu yerlerde toprak işleri pek az istihsal vasıtası ve iş sarfiyatile icra edilmektedir. Toprak bol olduğundan zeriyat yapılan bir yerde toprağın verim kabiliyeti düşt ümü, yani toprak yorulup ve yahut muzır otlarla dolup hasılat vermemiye başladı mı, zeriyat başka ve bakir bir toprak parçasına naklolunur. Nüfus kesafeti nisbeten fazla ve binaenaleyh toprak mahsullerine talebî olan büyük şehirlerin civarındaki arazi müstesna olmak üzere Şark yaylâlarında «arazi geniş olduğundan tarlalar bazen beş sene dinlendirilir» (*). Kars köylerinde «Malakan sistemi namı altında iki sene tarlaları dinlendirmek bir sene ziraat etmek usulü vardır» (**). Meradan tarlaya tahsis edilmiş olan topraklar yorulunca tekrar mera olarak kullanılır ki, bu işletme şekline «periodik olarak meraya tahvil edilen tek tarla sistemi» (Einfelder-Umlagewirtschaft) yahut kısaca «dinlendirme» usulü denilir. Bu usulün tatbik edildiği yerlerde ziraat ekseriyetle bir taraflı olarak yapılır. Meselâ ya münhasıran daima kışlık buğday, yahut münhasıran ve daima yazlık hububattan biri ekilir. Anadolunun ormanlık kısımlarında bu «dinlendirme» usulünün bir başka şekline de tesadüf edilir. Buralarda meraları değil, orman arazisini tarlaya tahvil usulü vardır. Meselâ Kastamoninin dağlık ve ormanlık sahalarında «arazi manialı ve zeriyat sahası dar olduğundan... halk civardaki ormanlığı tahrip ile tarla ihdasına ve maişetini bu suretle temine çalışmaktadır. Bu zahmete karşı orada iki sene ziraat yap-

(*) Prof. İhsan Abidin A. Z. ve Y. vaz. C. I. S. 315.

(**) Keza. C. I. S. 231.

tıktan sonra bu açtığı tarla da seylâp tahribatına maruz kalarak bir daha ziraat edilemez bir hale gelmektedir» (*). Köylü bu nevi tarla açma tarzına «hopurculunk» ve «göynük» usulü demektedir. «Hopurculuk, ormanı ateşleyip külü üzerine hububat ziraatı yapmaktır. Göynük, ormanı kesmek ve köklerini sökmek suretile tarla açmaktır» (**). Ormandan tarlaya tahvil edilen arazi inbat kabiliyetini kaybedince terkedilir ve ormandan yeni arazi açılır. Eski arazi ise mera olarak kalır. Buradan görülüyor ki, ormanlarımızın tahribinde toprak darlığının da tesiri büyüktür.

Dinlendirmenin her iki şeklinde tarlanın müsmiriyeti başka yollarla (tarla yorulunca meradan veya ormandan bir yenisini açmak suretile) temin olunduğu için gübre kullanılmasına lüzum kalmamaktadır. Birinci dinlendirme şeklinin tatbik edildiği yerlerde gübre tezek halinde kışın ancak tandırda yakılmıya yarar. İkinci şekilde ise, hayvanlar dağlarda dolaşıp başı boş gezdiklerinden gübreleri toplanamaz ziyan olur. Dinlendirme usulünde mesaiyi hayvan işlerile tarla işleri arasında taksim etmenin müşkilâtı da yoktur. Çünkü hasat vakti aynı zamanda mera işlerinin yanında geniş mikyasta hayvancılığın icrasına imkân veren bir işletme şeklidir. Bu işletme şekli, hem zatî iktisat sahalarında hem de Şarkî Anadolunun ticarî hayvancılık mıntakalarında yaylâ ile köyleri arasında seyyar olan köylülerde görülür.

Tarihte bu nevi işletme şekli «Jül Sesar» (Julius Cesar) zamanında Cermen kabileleri tarafından tatbik olunmuştu. O zamanlar bu kabilelerde hayvancılık ziraata nazaran ön

(*) Kastamoni Ziraat Odası raporu.

(**) Prof. İhsan Abidin A. Z. ve Y. vaz. C. I. S. 120.

planda duruyordu. Tıpkı bizdeki yarı göçebelerde olduğu gibi onlar da basit kulübelerde, kendi ördükleri çadırlarda yarı çoban bir hayat sürüyorlardı.

Toprak mahsullerinin realize edilmesine nisbeten imkân bulunarak işletmede yetiştirmenin yanında ziraatın ehemmiyet almıya başladığı köylerde müstahsilin toprak müsmiriyetini arttırmak maksadile tarlayı işleme usulünde dinlendirmeye nazaran bir adım ilerlemiş olduğu görülür. Buralarda köylü, ektiği tarlayı dinlendirmek üzere meraya veya ormana terkedeceğine hasadı müteakip, nadasa bırakır. Nadasa terkedilen tarla sene zarfında bir iki defa hafredilerek müteakip senenin zeriyat mevsimine kadar boş bırakılır. Köylü yeni zeriyat için meradan veya ormandan başka bir tarla açar. Bu yeni tarlayı da, mahsulü aldıktan sonra nadasa bırakır ve zeriyatı bir sene evvelisi nadas ettiği tarlaya nakleder. Bu suretle tarlalardan her biri bir sene nadasa ve bir sene zeriyata tahsis olunmak üzere sıra ile işlenir. Bu usule «nadasla münavebe» tarzı demek mümkündür.

Nadasla münavebe usulüne Sıvas, Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Konya, Kütahya, Eskişehir, İsparta, Burdur, Afyon, vilâyetlerinin bir taraflı ziraat yapan köylerinde tesadüf olunur. Meselâ İspartada «arazi ikiye taksim olunarak ancak bir kısmı ziraat olunmaktadır. Şu suretle arazi birinci sene hafredilerek nadasa terkedilir. İkinci sene üzerine hububattan herhangi biri zerolunur» (*). Kayseri köylerinde tarla «umumiyetle bir sene zeredilip diğer seneye bırakılır ve terkedildiği senenin nisan ve mayıs ayları zarfında nadas, tabiri mahallice hark yapılır» (**). Afyon köylerin-

(*) Keza. C. II. S. 146.

(**) Keza. C. II. S. 249.

de «bir sene zeretmek ve ertesi sene nadasa bırakmak en çok yapılan usulü ziraattır. Gübre mahrukat mukabilinde kullanılır» (*). Burdur köylerinde nadasa bırakılan tarlalara «nadas sürümü» yahut «ekin durumu» derler. Bu vilâyette de tarla «bir sene ekilir ertesi sene nadas yapılır» (**). Görülüyor ki köylü, dinlendirme usulünün cari olduğu mıntakalara nazaran toprağın verimliliği ile bir dereceye kadar alâkadardır. Hiç olmazsa, hasadı müteakip tarlayı gelecek senenin zeriyatına hazırlamaktadır. Nadasta toprak kabartılmış olduğundan nadaslı tarla hem rutubeti muhafaza eder hem de tarlada muzır otların bir dereceye kadar neşvünemasına mani olur. Bunun neticesi olarak tarlanın verim kabiliyeti çabuk tükenmez. Halbuki dinlendirmeye bırakılan topraklar ekinlerin biçilmesinden sonra işlenmeden olduğu gibi bırakıldığı ve oturup sertleştiği için yağmuru çekip rutubeti muhafaza edemez. Dinlendirmeye terkedilen toprakların müsmiriyeti nadas edilmiş topraklardan azdır. Bunun için nadasın taammüm etmiş olduğu yerlerde köylü arasında «iki çapa bir su yerini tutar» sözü vardır.

Nadasla münavebe usulünde toprağın müsmiriyeti nadas tarikile temin olunduğundan yine gübre kullanılmamaktadır. Gübreler bu vilâyetlerde de ya mahrukat makamında istimal yahut imha edilir. Meselâ Antalya vilâyeti dahilinde «merkezden (yani şehir ve kasabalardan) uzaklaştıkça hayvanî gübrelerin köylerde ahırların arka tarafında yığılmış ve mühim tepeler vücude getirmiş olduğu görülmektedir. Köylüler bu gübre yığınlarının üzerine çıkarak ovadaki mezruatı temaşa veya ovaya giden hayvanatı taras-

(*) Keza. C. II. S. 277.

(**) Isparta Ziraat Odası raporu.

sut ederler. Bu yığınlara her sene ateş verilir. Gübre günlerce için için yanarak heder olur ve köy duman içinde kalır. Yaz ve kış gübre kokusu köyün havasını ifsat eder» (*). Buralarda, şehir ve kasaba civarlarındaki ziraat işleri müstesna olmak üzere hayvanî gübreyi toprağın müsmiriyetini tezyit edici bir vasıta olarak kullanma ihtiyacı henüz taammüm etmemiştir. Bu vilâyetlerin arazisi bol olduğundan nadas edilen tarlanın da verim kabiliyeti tükenince zeriyat meradan veya ormandan yeniden açılan bakir araziye naklolunur.

Yukarda ismi geçen vilâyetlerde nadasla münavebe usulünden maada diğer bir usule daha tesadüf olunmaktadır. Nadas edilen tarla bir sene boş bırakılmıyarak hububattan herhangi birinin zerine tahsis edilir. Bu nevi zeriyat için kışlık ve yazlık hububat seçilir. Tarlalardan birine bu sene kışlık buğday ekildiği takdirde gelecek sene yazlık ve yemlik mahsul olarak meselâ burçak ekilir. Misal olarak Kütahyayı alalım: Kütahyada «hububat ziraatı mutat ve ekseriyeti teşkil eden köylerde buğday mutlak nadaslara ekilir... Buğday ziraatına tahsis olunan tarlalar ertesi sene nadas edilmek üzere ya boş bırakılır yahut fik veya burçak ekmek suretile yazlık ziraata tahssi kılınır» (**). Yazlık ve kışlık hububatın bilâ inkita zerinden dolayı nadasla münavebe usulüne nazaran tarla, daha çabuk yorulmaktadır. Bunun için köylü yeni açmalarla bakir topraklara daha sık müracaat mecburiyetinde kalmaktadır. Köylünün tarlalardan birini kışlık diğerini yazlık hububata tahssi edip periodik olarak yine meraya tahvil ettiği bu usule «dinlendirmeli iki tarla sistemi» (Zweifelder-Umlagewirtschaft) de-

(*) Antalya Ziraat odası raporu. No. 112.

(**) Prof. İhsan Abidin. A. Z. ve Y. vaz. C. II. S. 243.

mek mümkündür. Bizde ziraatçılar ekseriyetle bu usule iki senelik münavebe demektedirler. Halbuki aşağıda göreceğimiz gibi hakikî münavebe, cinsi birbirinden ayrı nebatlar arasında yapılmaktadır. İki tarla sistemi yalnız hububata mahsus bir işletme şekli olduğundan bir tarlada cinsi hububt olan iki mahsulün sıra ile ekilmesi tarzına münavebe demek doğru değildir.

Yine ziraatının ekseriyetini hububatın teşkil ettiği mıntakalarda iki tarla sistemi yerine ekseriyetle bir nevi «üç tarla sistemi»nin tatbik edildiği de görülmektedir. Müstahsil yazlık ve kışlık hububat ektiği tarlalara bir üçüncü tarla daha ilâve etmekte ve bu tarlayı hafrederek müteakip senelerin zeriyatına hazırlamaktadır. Bu suretle bir tarla bir sene kışlık, bir sene yazlık hububata tahsis edlidikten sonra üçüncü sene nadasa terkolunmaktadır. Eskişehirde «her sene toprağın sülüsü nadas edilir» (*). Bu usulün iki tarla sisteminden ileri olan ciheti, toprağı bir sene nadasa bırakarak tarlanın inbat kabiliyetini takviye etmesidir. Şehir ve Kasaba civarları müstesna olmak üzere diğer tarla sistemleri gibi üç tarla sisteminin tatbik edildiği yerlerde de toprağı gübrelemek adet değildir. Mamafih sulamak imkânı olan yerlerde tarlanın gübre ihtiyacı ekseriyetle «milleme» denilen bir usulle temin olunmaktadır. Kütahya köylerinde «kabili iska olan tarlalara kışın ve ilk baharda çayların çamurlu ve bulanık suları akıtılarak teressübatından istifade edilir. Hattâ tarlalarını uzaklık dolayısile sulayamıyan köylüler, arabalarla tarlalarına dere boylarından ince kum çeker ve gübre gibi öbek öbek koyar ve sonra gübre gibi dağıtırlar» (**). Gübreyi mahrukat

(*) Keza C. II. S. 228.

(**) Kütahya Ziraat Odası raporu.

makamında kullanan yerlerde köy veya kasaba civarındaki tarlaları, bu gübrelerin yandıktan sonra kalan küllerile gübrelemek usulü de vardır ki, buna «kül çekmek» derler. Tarihte üç tarla sisteminin nadası gübresiz olanı «Tacitus» zamanında Cermenlerde, nadası gübreli olanı da (Reine Dreifelderwirtschaf) bin sene müddetle XVIII. asırın sonuna kadar bütün Avrupa milletlerinde tatbik olunmuştu. Mamafih bugün de Şarkî Avrupanın bir çok memleketlerinde bu usule elân tesadüf edilmektedir.

Toprak mahsullerinin kolaylıkla realize edilmesine geniş imkânlar bulunan sahil vilâyetlerinde müstahsilin mesaisinin merkezi sıkletini daha ziyade ziraat ve zirattan da piyasada kâr getiren mahsulün ziraatı teşkil etmektedir. Buralarda toprak mahsullerinin emtiaya tahviline imkân bulunduğundan müstahsil bu imkânlardan istifade etmek için mevcut tarlalarını âzami derecede istismar etmiye çalışır. Tarlasında bir karış boş yer bile bırakmaz. Bunun için nadas usulü bilhassa şehir ve kasabalarla bunlara mücavir köylerde kalmamıştır. Tarla bir sene boş bir halde nadasa terkedileceğine pazarda para eden mahsullerden herhangi birinin zerine tahsis olunur. Bu mıntakalarda nadas tarlasına zeredilen mahsulât, ekseriyetle çapa nebatlarıdır. Bunun için hububatı daima çapa nebatı takip eder. Kışlık hububatı pancarın veya afyonun takip etmesi gibi. Birbirinden farklı mahsullerin bu şekilde sıralanmasına «münavebe» (Fruchtwechselwirtschaft) denir ki, bizde bunun ilmî olmıyan basit şekli tatbik edilmektedir. Münavebe usulünde esas, kökleri muhtelif derinliklere giden mahsulleri sıra ile ekerek toprağın muhtelif derinliklerinde bulunan gıda maddlerinden istifade etmektir. Meselâ dağınık köklü nebatlardan olan hububat, tarlanın sathındaki gıda maddele-

rini istihlâk ettiği halde pancar, patates gibi derin köklü nebatlar derinlerdeki gıdalardan istifade eder. Bunun için sathî tabakadan istifade eden nebatlardan sonra derin köklü nebatlar ekmek suretile tarlanın sıkı bir istismarı temin olunur. Binaenaleyh dağınık köklü nebatlardan olup tarlanın ancak sathındaki gıda maddelerini sarfeden hububattan bir sene kışlık bir sene yazlık ekilmesine münavebe denilmesinin doğru olmıyacağı anlaşılıyor.

Avrupada münavebenin ilmî şekilleri, «İslâh edilmiş üç tarla sistemi»nden (Verbesserte Dreifelderwirtschaft) doğmuştur. İslâh edilmiş üç tarla sistemi, tarlalardan birinin nadasa bırakılmıyarak üzerine yonca ekilmesidir. Nadas tarlasına bir yapraklı nebat tahsisine «Besömmerung der Brache» deniliyor. Bu usulün taammüme başladığı tarih XVIII. asrın nihayetleridir. Fakat XIX. asırda bu üç tarladan maada bir dördüncü tarla daha açılarak buraya bir çapa nebtının zeri taammüm etmiştir. Bu usulde mahsuller şöyle bir sıra takibine başlamıştır: Birinci sene kışlık hububat, ikinci sene çapa nebatı (pancar, patates), üçüncü sene yazlık hububat, dördüncü sene yonca. Bu dört sene üzerine kurulmuş münavebe, İngilterede ilk defa «Norfolk» kontluğunda tatbik edildiğinden «Norfolker Fruchtwechselwirtschaft» ismini almıştır. Zamanla bu usul de tekâmül ederek münavebe edilen mahsullerin daha rasyonel sıralanması temin olunmuştur.

Türkiyede köylünün tatbik ettiği münavebe çok iptidaîdir. Toprağın kimyevî ve hikemî hususiyetlerine göre mahsullerin sıralanması bilgi seviyesi çok geri olan köylümüz için henüz meçhuldür. Münavebe bizde göreneğe, ampirik usullere müstenittir. Hattâ bir çok yerlerde köylü, pazarda para etmesinden dolayı meselâ tütünü, başka bir nebatla

münavebe etmeden üç dört sene aynı tarla üzerinde eker. Toprak artık verim kabiliyetini kaybedince zeriyat sırası hububata gelir.

Münavebe usulünün cari olduğu yerlerde münavebeye ekseriyetle pamuk, tütün, afyon, pirinç, bakliyat, patates, pancar, hayvan pancarı, mısır, yonca, kavun karpuz, yazlık ve kışlık hububat ilh... gibi mahsuller girmektedir. Adana ve Mersinde münavebe pamukla hububata inhisar etmektedir. Ekseriyetle pamuk tarlalarının etrafına pamukla beraber susam da ekilir.

Türkiyede münavebe ile üç tarla sistemi arasında bir sistem daha vardır ki, bunu hakikî münavebe ile karıştırmamak lâzımdır. Bu usulde de muhtelif nebatlar münavebe edilir. Hattâ münavebeye çapa nebatları da girer. Fakat bunun hakikî münaveden farkı, tarlanın bir sene nadasa bırakılması ve mahsullerin sıralanmasında fennî bir esasın gözetilmemesidir. Bu usulde, sıraya giren nebatların taaddüdü nisbetinde tarla adedi artmaktadır. Dört, beş, altı, yedi tarla sistemi gibi. Meselâ Maraşta «birinci sene buğday, ikinci sene arpa, üçüncü sene yine buğday, dördüncü sene nadastan sonra beşinci sene çeltik nöbeti gelir. Çeltikten sonra münavebe aynı suretle devam eder. Çeltik ekilmiyen sahalarda ise, beşinci sene ya darı yahut mercimek ziraatı yapılır» (*). Diger bir misal: «Denizli, Sarayköy ve Buldan kazalarında... Birinci sene buğday, ikinci sene mısır, üçüncü sene arpa zeredilerek dördüncü sene dinlendirmiye (nadasa) terk» (**) âdettir. Bu usulün hakikî münavebeye (Fruchtwechselwirtschaft) tahavvülü için nadasın kalk-

(*) Maraş Ziraat Odası raporu.

(**) Prof. İhsan Abidin. Andolu Z. ve Y. vaz. C. II. S. 576.

ması ve sathî köklü nebatlarla derin köklü nebatların fennî bir şekilde münavebesi lâzımdır.

Münavebe usulünün tatbik edildiği yerlerde köylü, daimî istismardan dolayı toprağın verim kabiliyetini kaybetmemesi için gübre kullanmıya ehemmiyet vermektedir. Gübreyi tezek halinde tandırda yakan ve tarlası yorulunca meradan veya ormandan bir yenisini açan İç Anadolu köylüsünün aksine olarak gübrenin bu işletmelerde iktisadî bir kıymeti vardır. Müstahsil gübreden müsmiriyeti arttırıcı bir vasıta olarak istifade etmektedir. Meselâ Manisada «tarlalar tamamen gübrelenir. Gübre araba veya develerle nakledilerek mesafe mesafe dökülür. Son baharda yayılarak tarlalar hafredilir. Dönüme 2.000-3.000 kilo kadar atılır» (*). Ege mıntakasında sun'î gübre de taammüm etmektedir. Ekseriyetle fosforlu, potaslı, azotlu gübreler istimal edilmektedir.

Sun'î gübreyi en çok kullananlar bağcılar ve tütüncülerdir. Mamafih Manisa misaline bakarak emtia iktisadiyatının münkeşif olduğu yerlerde gübrenin adamakıllı taammüm ettiği kanaatına gelmek doğru değildir. Bizde gübre istimali emtia iktisadiyatı mıntakalarında bile şehir ve kasaba müstahsillerile bu mevkilere mücavir köyler halkını aşamamıştır. Bu mevkilerden uzaklaştıkça gübrenin tedricen tarlalardan çekildiği görülür.

Toprak mahsullerinin kolaylıkla realize edilmesine imkân olan yerlerde köylünün nazarında toprağın kalitesi de ehemmiyet kazanmıştır. Müstahsilde iyi ve fazla mahsul almak maksadile daima inbat kabiliyeti yüksek, kuvvetli topraklara rağbet vardır. Bunun için emtia iktisadiyatının

(*) Keza. C. II. S. 607.

münkeşif olduğu yerlerde toprakların boş durmadığı (tabiî nüfusu kesif olan yerlerde) görülmektedir. Bunun neticesi olarak toprak fiatları da yüksektir. Halbuki Orta ve Şarkî Anadolunun coğrafî şartları itibarile ziraata pek müsait olan geniş sahalarında pazarla temasın müşkilâtından dolayı köylü hem mütenevvi mahsul istihsalile hem de toprağın kalitesile alâkadar değildir. Buralarda vâsi ve münbit topraklar boş olarak durmakta ve hayvanların otlamasına yaramaktadır.

Buraya kadar tesbit edebildiğimiz işletme şekilleri içinde hiç şüphesiz, en az emek sarfına lüzum göstereni yaylâlarda serazat dolaşan göçebe aşiretlerin hayvancılığıdır. Bunlarda sây sarfiyatı, elde sopa hayvan gütmeye inhisar eder. Göçebe olmıyanların yaptığı ticarî hayvancılık ta az sây sarfile icra edilmektedir. Bizde umumiyet itibarile henüz hayvanı yerinde besliyebilmek için sun'î çayırlar yetiştirmek usulü taammüm etmemiştir. Tabiî çayırların mahsulâtını biçmek ve ithar etmek için vasait mevcut değildir. İlmî usullerle hayvan yetiştirmek henüz memlekete girmemiştir. Türkiyede hayvancılık hem zatî iktisat hem de emtia iktisadı mıntakalarında ekstansif işletmelerden sayılır.

Toprak işlerinde müstahsil, hayvancılığa nazaran daha fazla istihsal vasıtası ve sây sarfetmek mecburiyetindedir. Tarla mesaisinde asgarî olarak tarlayı sürmek, ekmek, tırmıklamak, mahsulü hasat etmek ilh... gibi işler vardır. Bu itibarla toprak işlerinde sâyin entansite derecesi (*) hayvancılığa nazaran yüksektir. Fakat toprak işlerinde ki entan-

(*) Sâyin entansite derecesi, muayyen bir müddet zarfında muayyen vüs'atta bir sahaya sarfedilen enerji hacmidir.

sitenin derecesi de tarla sistemlerine göre değişir ve bunu müstahsilin pazarla olan temasının derecesi tayin eder. Nadasla münavebe usulü, dinlendirmeden, gübreli üç tarla sistemi gübresiz üç tarla sisteminden münavebe diğer bütün tarla sistemlerinden daha fazla sây sarfiyatına lüzum gösterir. İşletmede zeriyat sahasından bilhassa çapa nebatlarına isabet eden kısmın ittisaı, sâyin entansitesini arttırmıştır. Bu itibarla çapa nebatı zeriyatı gibi pek çok iş kuvveti ve sermaye sarfını istilzam eden münavebe usulü, köylümüz tarafından gayrı ilmî tatbik edilmekle beraber entansif bir işletme şeklidir. Bilhassa çapa nebatı zeriyatında asgarî sây ve malzeme istimalile istihsalin müsmiriyetini fevkalâde arttıran sun'î gübrenin kullanılmıya başlaması, Türkiyede ziraî işletmelerin entansifleşmesinin âmili olmaktadır. Yukarda münavebe usulüne kadar tesbit ettiğimiz tarla usulleri, eksantif işletmeler kategorisine dahildir ki, bunlar Türkiye arazisinin pek geniş sahalarına yayılmıştır.

Münavebe usulünden sonra bizde entansif işletme olarak bahçecilik gelir. İzmir, Manisa bağları, Aydının incir, Dörtyolun portokal, Kastamoninin meyva bahçeleri ilh... gibi. Bunlar pazar için muayyen mahsullerin istihsalinde ihtisaslaşmış işletmelerdir. Bu işletmelerden sonra bilhassa umumî harbi müteakip sahil vilâyetlerimizde inkişaf etmiş olan sebze bahçeciliğini zikretmek lâzımdır.

Türkiyedeki ziraî işletmelerde entansifleşmenin ne dereceye kadar rasyonel esaslar dahilinde (*) cereyan ettiği meselesi de ayrı bir davadır. Türkiyede köylü işletmelerinde

(*) Rasyonel çalışma, iktisadilik prensipinin ilmî bir şekilde hayata tatbiki demektir. İktisadilik prensipi ise, asgarî zahmet ve masrafla âzamî muvaffakıyet teminidir.

mesainin rasyonelleşmek suretile entansifleştiğini kimse iddia edemez. «İşletme entansif olur. Fakat rasyonel olmıyabilir» (*). Türkiyede entansif işletmeler vardır. Fakat hiç biri rasyonel değildir. Bilgisizlik, teşkilâtsızlık ilh... gibi sebepler Türk köylüsünü rasyonel çalışma usullerinden mahrum bırakmaktadır. Türk köylüsü emtia iktisadiyatına intikal ederken sây müsmiriyetini arttırmak için işletmesini mümkün olduğu kadar entansifleştirdiği halde rasyonelleştirememiştir.

Bundan maada Türk köylüsünün ihmal ettiği mühim noktalardan biri de şudur: Zatî iktisat sisteminde istihsale müstahsilin zatî ve ferdî zevkleri hâkimdir. İstihsalin gayesi, zatî ihtiyaçların tatmini olduğundan müstahsil ancak kendisine lâzım olan maddeleri ve bunları da arzu ettiği şekilde istihsal eder. Fakat zatî istihsalin yerini emtia iktisadı alınca, mübadele kıymetleri istihsaline başlanınca, istihsale müstahsilin zatî ve ferdî zevkleri değil, pazarda başkalarının zevkleri hâkim olur. Binaenaleyh müstahsil, kazanmak için başkalarının zevkine göre istihsalde bulunmıya mecburdur. Halbuki Türk müstahsilinde zatî iktisat sistemine hâs bir zihniyetin henüz ölmediği görülmektedir. Köylü başkalarının bilhassa dünya piyasalarının zevklerine, taleplerine göre istihsalde bulunmak zihniyetine henüz yabancıdır. Meselâ bugün dünya piyasaları Türk köylüsünden tasnif, islah, fennî şekilde standart tiplere irca edilmiş emtia ihracını talep ettiği halde o hâlâ an'anevî zihniyetini terkedememektedir. Bugün dünya piyasalarında bir çok mahsullerimizin satış imkânlarını gittikçe kaybetmesinin başlıca sebeplerinden biri de dünya alıcılarının zevklerini nazarı itibara almamamızdır.

(*) Prof. F. Aereboe. Agrarpolitik. S. 126. 1928. Berlin.

Türk köylüsünün irrasyonel çalışma tarzına ait bir kaç misal verelim:

Geçen sene Anadoluda bir tetkik seyahatı yapmış olan bir heyet raporunda Menderesteki pamuk tarlalarını şu bir kaç cümle ile tasvir etmektedir: «Tarlalar fevkalâde ihmal edilmiş bir halde bulunuyor... Bilûmum tarlalar yalnız yüzde 30 âzamî yüzde 40 pamuk fidanlarile ve yüzde 60-70 yabani otlarla mestur bulunuyor ki bu hal bir taraftan toprağın kuvvei inbatiyesini diğer taraftan pamuğun fiatına tesir icra etmektedir.» Bundan başka bir tarlaya atılan tohumların cinsi de bir değildir. Bunun için bir tarladan aynı cins mahsulü almıya imkân yoktur. Pamukların cinsleri muhtelif olduğu gibi elyafı da kısadır. Halbuki piyasalarda elyafı uzun pamuğa rağbet vardır.

Türkiye rakipleri arasında dünya piyasasına en iyi fındık veren bir memlekettir. Fakat buna rağmen Türk fındıkları İspanya ve İtalya fındıklarının rekabeti karşısında mukavemet gösteremiyor. Rakip memleektlerde fındık, kalitesini kaybetmeden piyasaya arzolunur. Halbuki bizde fındık ham olarak devşirildiği için ambarlarda, depolarda, gemilerde kızışır ve kalitesini kaybeder. Kıymeti düşer. Bir fındık mütehassısımız, fındık istihsalindeki iptidaîliği şöyle anlatıyor:

1 — Fındık havzasının bir çok yerlerinde fındık ziraatına müsait olmıyan topraklar fındık ziraatına tahsis olunmaktadır.

2 — Toprak fındık ziraatının icap ettirdiği gibi hazırlanmaz.

3 — Fidanlar iyi cinslerinden seçilmez.

4 — Fidan dikme usulümüz sakattır.

5 — Fındıklarımız her türlü timar ve bakımdan mahrumdur.

6 — Hastalıklar ve haşerelerle mücadele edilmediğinden ağaçlar haşere ve hastalık yuvası halindedir.

7 — Başka memleketlerde fındınklar birer tarhedilmiş bahçe halinde iken bizde yabanî bir orman manzarası arzeder. Diz kapaklara kadar yükselen yabani otlar hasat tarzı üzerine de müessir olmaktadır. Şöyle ki: Fındık, ağacından olunca, ya kendiliğinden düşer, yahut hafif bir silkme ile yere düşürülür. Ve yerden toplanır. Halbuki bizde olgun fındığın yere düşmesi demek, yabani otlar arasında kaybolması demektir. Buna mani olmak için bizde fındık daha ham iken dallardan yolarcasına koparılır. Bu suretle filizler ve dallar kırılır. Gelecek senenin meyva tomurcukları ve mahsul azalır. Bu yüzden bizde fındık istihsalinin randmanı da pek düşüktür. İtalya da dönüm başına 150, İspanyada 160, Türkiyede ise 60 kilogramdır (*). Fındık istihsalimizi rasyonelleştirsek bugün mevcut olan fındık sahalarımızdan aldığımız vasatî 34 milyon kilo fındığa mukabil 80-85 milyon kilo fındık almak mümkündür. İstihsalin irrasyonel olmasından dolayı randman düşüklüğünü her istihsal şubesinde müşahede ederiz. Meselâ hububat yetiştiren yerlerde bir dönüme atılan 30 kilo tohumun hemen on beş kilosu muzır otların tohumlarından, çavdar ve saireden ibarettir. Ekin kemale gelip biçildikten sonra başakların bir kısmı tarlada kalır. Bir kısmı araba ile nakledilirken dökülür ve bir kısmı da harmanda döğülüp savrulıncıya kadar işleyen hayvanlar tarafından istihlâk edilir. Neticede meselâ asgarî bire sekiz alınacağına bire 4-5 elde

(*) Kâzım. Fındık. I. Z. Kongresi ihtisas raporları C. I. S. 528.

edilir. Köylü zeriyat için tarlasına çıktığı zaman «birisi boşa, birisi kuşa, birisi kışa, birisi de Allah kısmet ederse bana» diyerek kendisini tabiatın insiyakî kuvvetlerine teslim eder. Daha böyle bir çok misaller vermek mümkündür. Fakat bunlar, Türkiye köy iktisadiyatında emtia istihsalinin inkişaf ettiği mıntakalarda bile henüz an'anenin yerini ölçmeye, biçmeye, hesaba, bilgiye terketmediğini göstermiye kâfidir. Türk köyünde randman azdır. Mahsul kalitesi düşüktür. Köylü muzır tabiat kuvvetlerine karşı mücehhez değildir. Faideli tabiat kuvvetlerinden istifade edemiyor. Sürme ekme, bakma, toplama, biçme, hazırlama ilh... iptidaîdir.

İkinci bahis.

Türkiye köy iktisadiyatında iktisadî farklılaşmalar.

I — İhtisaslaşma.

Emtia iktisadiyatının inkişafı Türk köylüsünün iktisadî faaliyetlerinde bir sıra çözülmelere yol açmıştır. Geçen bahiste zatî iktisat sisteminin inhilâl ettiği yerlerde evvelâ istihsal ile istihlâkin birbirinden ayrıldığını görmüştük. Müstahsil zatî ihtiyaçlarına lâzım olan maddeleri kendi işletmesi dahilinde istihsal ederken emtia iktisadiyatının inkişafile bu maddeleri nakde tahvil ettiği mahsuller mukabilinde pazardan tedarike başlamıştır. Netice olarak bu farklılaşma, ortaya sırf pazar için istihsalde bulunan ve ihtiyaçlarını pazar vasıtasile temin eden bir köylü tipi çıkarmıştır. Fakat emtia iktisadiyatının inkişafı, köylü işletmelerinde istihsalle istihlâki differansiye ettikten sonra tedricen istihsal ve imal işlerini de birbirinden ayırmıştır. Pazar münasebetlerinin az kesif olduğu mıntakalarda köylü, meselâ istihsal ettiği südü, bizzat kendisi yağa veya peynire tahvil ederek sattığı halde emtia istihsalinin münkeşif bulunduğu yerlerde yağ ve peynir imali işi münhasıran bu işle meşgul işletmelere intikal etmiştir. İki misal:

1 — Trabzon, piyasaya oldukça fazla miktarda yağ ihraç eden bir mıntakadır. «Burada mevcut 78.685 ineğin hasılatı mühim bir yekûn teşkil etmektedir. Trabzon haftada 80 fıçı tereyağı İstanbula, 20 fıçı da İzmire sevketmektedir ki, bunun yekûnu 300.000 okkadır. Makina ile kremden yağ imali taammüm etmediği için yağın kısmı âzamı yo-

ğurttan imal olunur» (*). Fakat Trabzon Hinterlandının Trabzon vasıtasile ihraç ettiği yağın imali işi, köylü işletmelerinin esas değil yardımcı meşgalesidir. Müstahsil yağı, hayvanlarının südünden bizzat imal eder. Mıntakada henüz münhasıran yağ imali işini üzerine almış işletmeler göremeyiz. «Köylü yağını topaç halinde pazara getirir. Bu yağlar, toplayıcılar elinde teraküm ettikçe tuzlu olarak fıçılara basılıp sevkedilir.. Bunun için bir Trabzon yağ fıçısı muayene edildiği vakit sarı, beyaz, kirli renkte muhtelif tabakalara tesadüf olunur» (**).

2 — «Bir müddettenberi südü ehven olan mahallerde (Bursa, Edirne, Balıkesir, Müdanya gibi) makina ile krem istihsal edilerek gaz tenekeleri içinde İstanbula sevkedilmektedir. Souk hava mahzenlerinde muhafaza edilen bu kremlerden lüzumuna göre tereyağı yapılarak günlük tereyağı namı altında satılır» (***). Bu mıntakalarda istihsal ile imal işleri differansiye olarak yağ imalâtı, yağ imalile meşgul işletmelere intikal etmiştir. Kars ve Ardahanda Gravyer (Şvitser), Toşinski (çanak), Çeçil, kaşar peyniri imal eden zavotlar (imalâthaneler)de bu nevi işletmelerdendir. «Her bir zavotta sütünden istifade edilmek üzere inek bulunur. Ahali de sütünden istifade edilmek üzere sağmal ineklerini zavotlara kiralar. Zavotlarda bu inekler sağılır ve südünden peynir yapılır».

Bu nevi farklılaşmalara yağcılık ve peynircilikten maada sütçülüğü ve yoğurtçuluğu, üzümcülükte şarapçılığı, sir-

(*) Cemil. Sütçülük, Yağcılık, Peynircilik. I. Z. Kongresi ihtisas raporları. S. 1435. C. II.

(**) Keza. S. 1437.

(***) Keza. S. 1325.

keciliği ve rakıcılığı, zeytinde zeytin yağcılığı (zeytin yağı tasirhaneleri), sabunculuğu, sebzede konserverciliği ilh... gösterebiliriz. İmalâttan maada, bir çok ihracat emtiamızın ihzarî bir şekilde işlenmesi işi de müstahsilin esas faaliyetleri meyanından çıkmıştır. Meselâ pamuğun çekidini müstahsil değil çıkırıkhane ayırır. Fındığın kabukları fındık kırma fabrikalarında ayıklanır. İncirin satışa arzedilebilecek bir şekle ifrağı işi, müstahsili tarafından değil münhasıran bu işi gören incir hanlarında icra edilir. Üzüm de öyledir.

Bu misallerden görülüyor ki, emtia iktisadiyatının inkişafile bir çok sınaî faaliyetler (mahsulün imali veya ihzarı işleri) birer birer ziraî istihsalden ayrılmakta ve ayrılan bu faaliyetler tedricen müstakil birer iş, birer ihtisas şubesi haline gelmektedir. Bütün bu farklılaşmalar neticesi, ziraat ta, yalnız ziraî istihsal olarak ihtisaslaşıyor.

Ziraatın yalnız ziraî istihsal halinde ihtisaslaşırken ayrıca kendi içinde de birçok ihtisas kademelerine ayrıldığını müşahede ederiz. Bu farklılaşmalar, köylü işletmelerinin muayyen bir veya birkaç mahsulün istihsalinde spesyalize olmasile başlamıştır. Bu ihtisaslaşma mahsulün cinsine göre ya tarla işleri, yahut bahçecilik istikametinde cereyan eder.

Tarla işlerinde işletmelerin muayyen bir mahsulün istihsalinde ihtisaslaşmaya başlaması seyrine misal olarak Akhisarda tütüncülüğün son on iki senelik inkişafını gösterebiliriz: Akhisar kazasının yirmi sene evvel tütüncülükte ehemmiyetli bir mevki ve şöhreti yoktu. Bu kazanın son senelerde tütüncülükte terakkisini göstermek için on iki senelik istihsalât rakkamlarına bakalım (*):

(*) Salih Zeki. Türkyede tütüncülük. S. 396. 1928.

Sene	Mahsulün kilosu	Ekilen dönüm	Zürraın adedi
1916	184.795	2.501	206
1917	396.255	4.198	420
1918	447.565	6.317	652
1919	290.990	3.010	508
1920	421.980	4.260	970
1921	485.615	5.599	1.020
1922	754.544	10.623	1.339
1923	979.907	12.437	2.200
1924	3.382.370	39.372	4.981
1925	2.484.994	35.558	5.640
1926	3.201.085	47.912	5.947
1927	3.500.000	75.000	6.686

On iki sene zarfında tütüncülükle meşgul zürraın adedi % 125, tütüne hasredilen toprağın dönümü % 199, mahsulün mikdarı da % 89 tezayüt etmiştir.

Bahçecilik istikametinde muayyen mahsullerin istihsalinde ihtisaslaşan işletmeler geçen bahiste de işaret ettiğimiz gibi incircilik, bağcılık, zeytncilik, fındıkcılık ilh... dır. Tarla işlerinde herhangi bir mahsulün istihsalinde ihtisaslaşan işletmelerde, ana mahsulün yanında, tarla sistemleri icabı (bilhassa münavebe usulü icabı) ekseriyetle başka mahsuller bulunduğu halde bahçecilikte müstahsil istihsalini tek bir mahsule bağlamıştır. Bunun için bu nevi işletmelerin bütün kazancını ekseriyetle istihsalinde spesyalize oldukları mahsul teşkil eder. Misal olarak Giresun fındık müstahsillerini alalım: Giresunda «fındık yetiştiren köylerdeki müstahsillerin bütün kazancını fındık işi teşkil eder. Bütün mesiasi fındık işine inhisar eden müstahsil, sahilde fındık ziraatının temerküz ettiği köylerde görülür. Yine sahillerde yaşıyanlardan meskenleri civarında çiftlik tabir olunan birer ikişer evleklik veya dönümlük mısır ekenler çoktur. Fakat bunların alacakları mısır mahsulü senelik ihtiyaçlarının nısfına bile tekabül etmemektedir. Sahilden on

beş kilometre dahilde ve yüksek mahallerdeki mısır ziraatı sahile nisbetle daha vasidir. Aynı zamanda hayvanatı ehliyeye de ehemmiyet verilmektedir. Bununla beraber fındık mıntakasmda bulunan köylerden hiç biri fındık olmadıkça ihtiyaçlarını diğer mahsullerle temin edecek vaziyette değildir. Toprağı müsait olmıyan yerlerde fındık yerine başka ziraat yapılır... Giresun merkez kazasında sekenesi münhasıran fındıkla geçinen köylerin hane ve nüfus adedi nüfus kaydına istinaden nahiye itibarile şu kadardır» (*):

	Hane	Nüfus
Merkez mıntakası	4.673	30.730
Bulancık nahiyesi	2.576	17.120
Piriaziz »	1.932	12.603
Dereli »	1.550	9.203
Keşap »	3.787	20.082

Köylü işletmeleri muayyen mahsullerin istihsalinde ihtisaslaşırken ihtisaslaşmış işletmelerin de ekseriyetle muayyen mıntakalarda temerküz ettiği görülmektedir: Geçen bahiste de işaret ettiğimiz gibi pazar için istihsal tarzının teessüs etmediği yerlerde müstahsilde tabiat kuvvetlerinden kazanç maksadile istifade etmek temayülü yoktu. Köylü tabiatla pazarda para eden mahsul bakımından değil, beytî ve zatî ihtiyaçlarının temini noktai nazarından alâkdar olur. Köylü için asıl olan tabiatı zatî ihtiyaçları için istismardır. Bunun için zatî iktisat mıntakalarında muayyen emtianın istihsali bakımından coğrafî şartların hususiyetleri tebarüz edememiştir. Halbuki emtia iktisadiyatının inki-

(*) Giresun Ziraat Bankası Müdürü Fahrettin Beyin fındık hakkında henüz neşredilemimiş bir tetkikinden. 1931.

şafı, toprak ve iklim bakımından muayyen mahsullerin istihsaline müsait olan coğrafî mıntakaları, bu mahsullerin istihsalinde ihtisasa götürmektedir. Bundan maada tütün, incir, pamuk ilh... zeriyatına müsait olan bir çok sahalar da coğrafî hususiyetlerini ancak emtia iktisadiyatının inkişaffından sonra ifşa edebilmişlerdir.

Bundan yetmiş seksen sene evveline kadar Türkiyede münhasıran pazar için çalışan ve mütebariz bir şekilde ihtisaslaşmış pamuk, incir, üzüm, tütün, fındık ilh... mıntakaları yoktu.

Bu mahsullerden bazıları memleketin coğrafî şartları müsait olan her yerinde, fakat ticarî bir maksatla değil, zatî ihtiyaçlar için yetiştirilir, bazıları da hiç istihsal olunmazdı. Meselâ eskiden pamuk, ekseriyetle zatî ihtiyaçları yahut muayyen yerlerde mahallî kasaba dokumacılarının hammadde ihtiyaçlarını karşılamıya yarardı. XIX. inci asırın ikinci nısfından itibaren dünya piyasalarında Türkiyenin pamuklarına bir talep uyanınca hariçle temas imkânlarına malik olan Adana ve İzmir, bilhassa Adana mıntakası diğer sahalar içinde ticarî pamukçulukta ihtisaslaştı.

XVII. inci asırda «Kâtip Çelebi», «Cihannüma» sında Adana'yı şöyle tasvir ediyor: «Adana küçük bir eyalettir. Bir iki sancağı vardır. Sis ve Tarsus Kıbrise mülhaktır. Sis haraptır. Adana payıtahtı eyalettir ve kadılıktır. Bu şehrin havası sakil olmakla halkı altı ay kadar yaylâğa çıkıp şehirde ebnayi sebil için bazı dekâkini meftuha ve mahalle bekçileri kalır» (*). XVII. inci asırın nısfında «Kâtip Çelebi»nin küçük bir eyalet olarak tavsif ettiği ve halkı senenin altı ayını yaylâda haricî âleme karşı kapalı olarak geçirdiği

(*) Kâtip Çelebi. Cihannüma. S. 601. İbrahim Müteferrikanın tabı.

Adana şehri bugün müteaddit mensucat fabrikalarile Türkiyenin 72.653 nüfuslu bir sanayi merkezi ve vaktile yetiştirdiği pamuğun en mühim kısmını halkının zatî ihtiyaçlarına hasr ve fazlasını da Süryeye sevkeden Adana vilâyeti bugün senede vasatî 11,600 kg. pamuk ihraç eden bir pamuk istihsal mıntakasıdır. Senelik pamuk istihsalâtı 150.000 balyaya çıkan Türkiyede bugün pamuğun takriben % 76 sını Adana, % 19 unu İzmir mıntakası ve mütebakisini de diğer vilâyetler istihsal eder (*). Türkiyede pamuk istihsalinin üçte ikisini veren Adanada «mezruatın % 46 sını pamuk nebatı teşkil etmektedir (**). Türkiyede pamuk ziraatına müsait olupta emtia iktisadiyatının inkişaf edemediği sahalarda pamuk istihsalâtı zatî ihtiyaçların çerçevesini aşamadı. Yahut bu nevi sahalar sığırtmaçların cevelângâhı olarak kaldı.

XVII. inci asırda «Evliya Çelebi» de Samsunu şöyle tasvir ediyor: «Samsunun dağlarında yaban üzümü, nar rengi turşusu meşhurdur. Gemi palamarları için kendir ipleri ise bütün dünyaya buradan gidecek kadar çoktur. Samsunun halkı hep keştiban ve kendirciyandır» (***). XVII inci asırın kendirci, gemici ve turşucu Samsunu bugün senevî 44 bin kental tütün istihsalile tütün işinde üçüncü gelen bir tütün mıntakamızdır. Samsunun tütün ziraatinde ihtisaslaşmasının 50-60 senelik bir mazisi vardır.

Emtia iktisadiyatının inkişafile muayyen istihsal faaliyetlerinin muayyen mıntakalarda temerküz etmesine bilhassa bahçecilikte şahit oluruz: «İncir ağacının ticaret temin ede-

(*) Pamuk encümeni raporu. I. Z. kongresi raporları. C. I. S. 693.

(**) Kemal. Pamuk raporu. Keza C. S. 682.

(***) Evliya çelebi seyahatnamesi. C. I. S. 17.

cek şekilde en müsait şerait altında neşvünemasına salih yerler Aydın ve İzmir vilâyetlerimizdir. Filvaki incir yaylâ vilâyetlerimiz müstesna dahil ve sahil bir çok vilâyetlerimizde de yetişirse de bunların kemmiyet ve keyfiyeti Aydın ve İzmir vilâyetlerinde yetişene nazaran pek dundur. İncir ağacı vilâyetimizin bilhassa Germencik, Erbeyli, Ömerbeyli, Umurlu, Köşk, Nazilli, Bozdoğan, Reşadiye, Karapınar ve Söke kaza ve kariyelerinde keyfiyeten en yüksek inciri verir. İzmir vilâyetinin Selçuk, Ödemiş ve Bayındır havalisi de incir sahasından maduttur. Fakat mahsulü ikinci derecededir. Vilâyetimizin Çine ve Karacasu kazalarında hemen yok gibidir. İncirlerin en ziyade münteşir bulunduğu saha Aydın şimendifer hattı tarafeynindedir. Reşadiye-Karapınar, Umurlu-Nazilli istasyonları arasındadır» (*).

Fındık «yetiştiren vilâyetlerimizin içinde birinci dereceyi Giresun, ikinciyi Trabzon, üçüncüyü Ordu teşkil eder. Bunlardan başka Sinop ve Kastamoni sahilleri, Bitlisin cenubunda Hizan kazası, Bolu ve İzmir mıntakası, Bilecik, Samsun, Maraş, Kütahya civarlarında da fındık yetiştiği vaki ise de bunlar ihracata tâbi tutulmamak itibarile şimdilik ehemmiyetten aridir. İhracat yapan vilâyetlerimizin senelik vasatî kudretleri» (**):

Giresun	12.000.000	kabuklu	fındık	kg
Trabzon	8.800.000	»	»	»
Ordu	7.800.000	»	»	»
Rize ve Akçaşehir	3.700.000	»	»	»

Türkiyenin coğrafî şartları müsait olan hiç bir yeri yoktur ki, üzüm yetiştirememiş olsun. Fakat ihracat için üzüm Manisa, Kemalpaşa, Turgutlu, Urla, Alaşehir, Menemen,

(*) H. Tahsin. İncir. İ. Z. K. ihtisas raporları. C. I. S. 474.

(**) Kâzım. Fındık. Keza. C. I. S. 509.

Akhisar, Karaburun, Seferihisar, İzmir, Salihli, Çeşme, Kırkağaç, Foça, Ödemiş, Tire, Bergama, Torbalı ve Kulada temerküz etmiştir.

Vâsi ormanlar halinde zeytinliklerimiz vardır. Bunların mikdarını bilmediğimiz bir kısmı henüz yabanî bir haldedir. Yine mikdarını bilmediğimiz bir kısmından da ticarî maksatlarla istifade olunmaktadır. «Yabani zeytin ormanlarımızın en ehemmiyetlileri, Küllük ile Antalya arasındadır. Kezalik Toros eteklerinde de büyük yabani zeytin ormanlarına tesadüf olunmaktadır. Edremit körfezi dahilinde yabani zeytin ağaçları en ziyade Ayvacık kazasının Nusratlı, Arıklı, Ahmetçe, Yayakale'ye kadar imtidat eden silsilelerinin yamaçları üzerindedir» (*). Ticarete tahsis olunan zeytinlikler, Marmara havzasında, Darıça, Gemlik, Müdanya ve Trilye havalisinde, Ayvacık, Küçükkuyu, Edremit taraflarında Ayvalık, Bergama, Dikili, cihetlerinde, İzmirin şimal ve cenup cihetlerinde, sahilde üzüm bağları, dahilde incirliklerle beraber menderesler havzasında nihayet Milâs havalisinde bulunur.

Görülüyor ki, toprağı, iklimi müsait olan her yerde incir, üzüm, fındık ilh... yetiştiği halde ticarî maksatlarla istihsal muayyen mıntakalarda temerküz etmiştir.

Köylü işletmelerinin muayyen mahsullerin istihsalinde ihtisaslaşması, bu mahsullerin piyasada devamlı ve yüksek kârlar bırakmasile başlar. Bunun için işletmelerin ihtisas derecesi, mahsullerin piyasadaki kâr seviyesine tâbidir. Meselâ tütün ziraatinin çok kârlı olduğu senelerde bağların, bahçelerin, dutlukların, zeytinliklerin sökülerek yerlerinin tütün ziraatine hasredildiği görülmüştür. Bir mahsu-

(*) Ragıp Ziya. Zeytinciliğimiz. Keza. C. I. S. 733.

lün piyasası müsait diğerinin değilse, birincinin istihsali diğerinn zararına tevsi olunur. Bunun içindir ki, emtia iktisadiyatının münkeşif olduğu mıntakalarda istihsal şubeleri arasında mütevazin bir inkişaf yerine fiat seviyesinin seyrini takiben mahsullerden birinin veya bir kaçının inkişafını ve fiatı düşük mahsullerin geri kaldığını veya terkedildiğini müşahede ederiz.

İhtisaslaşma derecesile fiat seviyesi arasındaki münasebeti rakkamlarla en iyi tütüncülük sahasında gösterebiliriz. Misal olarak Samsunu alalım. Samsunda tütün fiatları (Kilosu) (*):

Seneler :	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Kuruş :	—	250	250	140.1	59.5	83

Fiatların bu seyrine muvazi olarak tütün ziraatile meşgul işletmeler de şöyle tenakus etmiştir:

	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Aile adedi:	31.352	32.156	20.175	19.560	15.352	18.461
Köy adedi:	1.392	1.438	829	658	398	497
Zeriyat :	128.771	124.883	103.904	127.012	99.945	143.622

Fiatların sukutu, kazancı azaltmış ve neticede müstahsil tütün ziraatını tedricen daraltmıştır. Son malûmata nazaran «1931 de Samsunda ekilen tütün sahası 114.299 dönüm iken 1932 senesi ağustos iptidasında 63.603 dönüme inmiştir» (**). Tütün isthisalâtındaki bu daralışı yalnız mıntakalarda değil bütün Türkiyede de müşahede edebiliriz (***):

(*) Devlet inhisar idaresi ve inhisar maddeleri statistiki. S. 13-16. T. C. Statistik Müdüryeti neşriyatından. Sayı: 20. 1932.

(**) Keza. S. 16-13.

(***) T. C. İnhisarlar Umum Müdürlüğü isthbarat bülteni. Sayı. 1. 1932.

	1925	1926	1927	1978	1939	1930
Aile adedi:	179.650	169.266	178.496	110.782	31.550	99.704
Köy adedi:	11.361	9.288	9.261	4.661	3.997	5.083
Zeriyat :	662.876	700.818	836.052	662.100	526.474	708.059

1925 senesine nazaran 1930 da köy adedi % 53, aile adedi % 45, tenakus etmiştir.

«1931 de tütün mahsulü 51 milyon kilo olduğu halde 1932 de 15.7 milyon kiloya düşmüştür. Tenakus % 30 dır» (*). Diğer bir sahadan misal alalım: «İncir bahçelerinin heyeti umumiyesi tetkik olununca görülür ki, ekserisi 20 ilâ 70 sene evvel yetiştirilmiştir. Harbi umumîden az evvel ve o sıralarda yeni yetiştirilmiş genç bahçeler de çoktur. Harbi umumîde ve bunu takip eden devirlerde incir bahçesi yetiştirmek faaliyeti tevakkuf ediyor. İstirdattan sonra bilhassa son beş senedenberi incir sahasının hemen her tarafında yeni yetiştirilen bahçelere sık sık tesadüf olunmaktadır. Yeni bahçelerin ihdasında en mühim âmil, mahsulün fazla bir kazanç ve menfaat temin eylemesidir. Son iki sene zarfında diğer mahsulât gibi incir mahsulünün de piyasada geçirdiği buhran, müstahsili sarsmış ve yeniden bahçe ihdasını bir dereceye kadar durdurmuştur» (**).

II. İç pazarın inkişafı.

Türkiye köy iktisadiyatında emtia istihsalinin inkişafile iktisadî faaliyetlerin mıntakalara, işletmelere, mahsullere, sınaî faaliyetlere ilh... göre spesyalize olması, millî bir iş bölümünün teessüsüne müncer olmuştur. Halbuki zatî iktisat sisteminin otarşik mahiyeti, bir ihtisaslaşmıya imkân bı-

(*) Keza. Sayı 6. 1932.

(**) H. Tahsin. İncir. İ. Z. kongresi ihtisas raporları. C. I. S. 475

rakmadığından zatî iktisatça kurulmuş işletmelerin millî iş bölümünde de mevkileri yoktur. Bir köylü ailesinin ziraî ve sınaî ihtiyaçlarının mühim bir kısmını zatî istihsalile temin etmesi, o ailenin millî iş bölümü haricinde kalması demektir. Nitekim bugün zatî iktisatça yaşıyan köylü aileleri, millî iktisat camiası içinde birer salyangoz gibi kendi içlerine çekilmiş bir halde bulunuyorlar.

İktisat faaliyetlerinin ihtisaslaşması zarurî olarak ihtisaslaşan faaliyetler arasında bir emtia alışverişi de tevlit etmiştir. Bu emtia mübadelesinin şekillerini şöyle hulâsa edebiliriz:

1 — Ziraatten sınaî faaliyetlerin ayrılması, köyü istihlâk sanayii maddelerine, istihlâk sanayiini de ziraî hammaddeler iştirası suretile köye pazar yapmıştır.

«Memleketimizde müesses pamuk sanayiinin senelik pamuk ihtiyacı vasatî olarak 5.291.968 kilodan ibarettir. Pamuğa olan ihtiyacımız tamamen memleket dahilinden ve kendi pamuğumuzdan temin edilmekte ve Adana sanayii ihtiyaçlarını bilâ istisna Adana mıntakasından İzmir sanayii İzmirden, İstanbul sanayii % 70 ini Adanadan, mütebakisini İzmir ve Iğdırdan tedarik etmektedir» (*). Bu böyle olmakla beraber, Türkiye köylüsü mensucat ihtiyacının en mühim kısmını hariçten tedarik ettiği için hem pamuk mıntakaları hem diğer emtia müstahsili mıntakalarda mütekabil pazar münasebetleri en ziyade ecnebî sanayiile cereyan etmektedir: 1933 senesi için Türkiyenin kumaş ihtiyacı 27.550.000 kilo tahmin edilmiştir. Bu ihtiyaç şimdiye kadar şu menbalardan temin olunmuştu:

(*). A. Fazlı. Pamuk mensucat sanayiimiz. Sanayi kongresi raporları. S. 4. 1930. Ankara.

1 — Türkiye fabrikaları imalâtı — 2.000.000 Kg.
2 — Ev dokumacıları imalâtı — 5.550.000 »
3 — Ecnebî memleketler ithalâtı —20.000.000 »

Bütün diğer istihlâk maddeleri de mensucat vaziyetindedir. Türkiyede köylü, millî istihlâk sanayiine ve millî istihlâk sanayii köylüye değil, Türk köylüsü doğrudan doğruya yabancı sanayiie pazar olmuştur. Binaenaleyh farklılaşma neticesi sanayi ile olan iş bölümü millî hudutlar dahilinde değil dünya mikyasında cereyan etmiştir. (*). Bugün millî kurtuluş hareketinin ana davası da millî sanayii kurmak suretile Türk köylüsünü yabancı unsurlara ve milletlere pazar olmaktan kurtarmaktır. Türkiyede bugün bir millî sanayi hareketinin doğmıya başlaması bu millî kurtuluş cidalinin ilk meyvaları sayılabilir.

Millî sanayi ile Türk köylüsü arasındaki pazar münasebetlerine dair bir kaç misal verelim: «Bizde yapılan şaraplar için lâzım olan üzümler, tamamen dahilden tedarik edilmektedir. Türkiyede senede 300.000 lira kıymetinde 3.000.000 okka üzüm şaraba tahvil olunmaktadır» (**). «Geçen sene müstesna olmak üzere 1929 senesinde Türkiye şarap imalâtında bir tezayüt vardır. İmalât yakûnu 1928-1929 senesi zarfında 2.682.821 kilo iken 1929-1930 da 3.154.569 ve 1930-1931 de 2.218.358 kilodan nihayet 31 mayıs 1932 de hitam bulan malî sene zarfında da âzami bir tezayütle 3.269.385 kiloya baliğ olmuştur. Son sene zarfında şarap imalinde 4.670.550 kilo yaş üzüm sarfedilmiş-

(*) Bu meseleye III. üncü bahiste avdet edeceğiz.

(**) Zafir Riza. Şarapçılık, İspirtoculuk ve sirkecilik. İ Z. K. raporları. C. II. S. 1658.

tir» (*). «Son beş sene zarfında inhisar idaresi tarafından soma imalâtında sarfedilen üzüm ve incir mikdarı berveçhi atidir» (**):

Sene	Üzüm	İncir
1927—28	4.332.000	5.008.000
1928—29	7.440.874	4.219.000
1929—30	11.364.000	4.351.000
1930—21	4.350.000	6.947.000
1931—32	9.225.000	4.390.000

Buradan görülüyor ki, köylü işletmelerinin ayrı ayrı üzüm ve incir istihsalinde spesyalize olmaları ve şarap ve raki imalâtının da müstakil sınaî faaliyetler halinde farklılaşması, hem köyü müskirat sanayiine hem müskirat sanayiini köye pazar yapmıştır. Diğer bir misal: Konservecilik şeklinde bir sanayi şubesinin ortaya çıkması sebzecilik ile konserve sanayii arasında bir münasebet doğurmuştur: «Umumî harpten evveline nazaran İstanbul ve civarında bu gün zebzeciliğe tahsis olunan arazi pek vâsidir. Halbuki İstanbulun nüfusu son tahrirden anlaşıldığına göre umumî harpten evvelkine nazaran azdır. Binaenaleyh İstihlâk edilen sebze İstanbulun dahilinde kâfi müstehlik bulamıyor... Asıl sebzenin müstehliki konserve fabrikalarıdır. Bütün sebze bahçeleri sebze fabrikalarına sebze vermektedir. Bundan beş altı sene evvel İstanbulda 500.000 kutu konserve imal olunurken 1929 da imalât mikdarı 4.000.000 kutuyu bulmuştur» (***).

(*) T. C. İnhisarlar müdürlüğü istihbarat bülteni. Sayı 2. 1932.

(**) Keza.

(***) Hulki. Sebzecilik. İ. Z. K. ihtisas raporları. C. II. S. 938-39.

Türkiyede yeni tesis edilen şeker sanayiini alalım. İki şeker fabrikasının kurulması üzerine şeker sanayiile bir taraftan pancar müstahsilleri diğer taraftan emtia müstahsilleri arasında bir pazar münasebeti teessüs etmiştir. Millî şeker sanayiinin iç pazara arzettiği şeker mikdarı senelere göre şöyle artmıştır: (Ton olarak) (*).

Sene	Alpullu Ş. fabr.	Uşak Ş. fabr.	Yekûn
1926	680	1.180	1.860
1927	6.212	1.397	7.607
1928	5.401	2.071	7.472
1929	7.645	5.007	12.652
1930	13.228	7.110	20.338
1931	19.816	12.750	32.566

Şeker istihsali için köylüden iştira edilen şeker pancarı miktarı: (ton olarak)

Sene	Alpullu Ş. fabr.	Uşak Ş. fabr.	Yekûn
1926	34.785	1.232	36.017
1927	27.532	7.947	35.479
1928	18.192	9.293	27.485
1929	30.445	23.173	53.618
1930	57.002	31.180	88.182
1931	103.218	55.292	158.510

Şeker istihsalâtının tedricen artması ile iç pazarda ecnebî şekerinin yerini millî şeker almıya başlamıştır ki, bu hâdise iş bölümünde ecnebî sanayinin yerini millî sanayie terketmekte olduğunu ifade eder.

2 — Müstahsil zatî iktisat sisteminde istihsal vasıtalarını

(*) Bu rakkamlara şekerden maada şekerli mevat ta dahildir.

eline geçen maddelerden bizzat kendisi imal eder yahut kasabanın elişçisine yaptırırdı. Fakat emtia iktisadiyatında yeni doğan ihtiyaçları karşılayacak vasıtaların imali artık müstahsilin ve el işçisinin ihtisası haricinde kalmıştır. Bunun için müstahsil modern istihsal vasıtalarını (ziraî aletler, makinalar, kimyevî gübre, inşaat malzemesi, nakil vasıtaları ilh...) da bu işte ihtisaslaşmış sanayiden almıya mecbur olmuştur. Modern istihsal vasıtaları kullanan müstahsiller bu suretle istihlâk sanayiinden sonra istihsal vasıtaları sanayiinin de pazarı haline gelmişlerdir. Fakat Türkiyede istihsal vasıtaları imal eden sanayi bulunmadığından Türk köylüsü bugün ecnebî sanayiinin müşterisi vaziyetindedir.

3 — Fakat sınaî faaliyetler ziraî istihsalden ayrıldıktan sonra bu iki iktisat şubesinin birbirine pazar oluşuna müvazi olarak ziraî istihsal sahasında da mıntakalar, işletmeler, mahsuller arasında bir mütekabil pazar oluş seyri cereyana başlamıştır. Bu seyir de ziraî istihsalin kendi içindeki ihtisaslaşmaların bir neticesidir.

Buraya kadar verdiğimiz izahatı nazarî bir hülâsaya bağlıyalım:

Emtia iktisadiyatının inkişafile sınaî faaliyetlerin sıra ile ziraî istihsalden ayrılması ve ziraî istihsalin de ayrıca kendi içinde farklılaşması ve farklılaşan faaliyetlerin müstakil ihtisas şubeleri haline gelmesi, bir iş bölümü tesis ve bu iş bölümüne iştirak eden ihtisas şubeleri arasında da bir emtia mübadelesi tevlit etmiştir. Binaenaleyh farklılaşan iktisat faaliyetlerinin biribirine pazar olması demek olan iç pazar ve bunun inkişaf derecesi, emtia iktisat sisteminin inkişaf derecesine tâbidir. Emtia iktisat sistemi ne kadar ilerlerse ve zatî iktisat anasırından (muhtelit karakterinden) ne ka-

dar sıyrılırsa iç pazar da o kadar inkişaf ve iş bölümüne de o kadar fazla ve mütenevvi anasır iştirak eder.

Burada kastettiğimiz iş bölümü, bir işletme dahilindeki iş bölümünden farklıdır. Bir köylü işletmesinde meselâ bir çiftlikte iş kuvvetlerinin ihtisasa göre muhtelif iş sahalarına meselâ traktör, harman, hayvan ilh... işlerinde çalışacak kuvvetlerin bu sahalara göre tevzii işi çiftlik kâhyası yahut çiftlik müdüriyeti tarafından evvelden tanzim ve tesbit olunur. Halbuki emtia iktisadiyatında iktisat anasırı (Wirtschaftssubjekte, müstahsiller, teşebbüsler) arasında iş bölümü, bir plâna göre değil, kendiliğinden, insiyakî bir tarzda teessüs eder. İş kuvvetlerini ve sermayeyi istihsal şubeleri arasında mütenasiben taksim eden bir kâhyalık, bir müdüriyet, bir plân dairesi emtia cemiyetinde yoktur. İşletme dahilindeki iş bölümüne ferdin şuuru hâkim olduğu halde emtia iktisadiyatında iş bölümü evvelden tanzim edilmemiştir. İktisat ilminde birinci nevi iş bölümü «teknik» bir kategori, ikincisi ise, «içtimaî» bir kategori olarak gösterilir.

Emtia iktisadiyatı dünyanın her yerinde olduğu gibi bizde de inkişafı esnasında, a- hangi mahsulden ve ne kadar istihsal edeceğini sırf kendi şahsî menfaatına göre tayin eden, b- birbirine tâbi olmıyan, c- sây aletlerini ve ham maddeleri şahsî mülkiyeti altında bulundurduğu için mahsule de ayni hakla tesahüp eden emtia müstahsillerinden terekküp etmiştir. İktisat nizamı ferdiyetçi ve liberal esaslara göre teşekkül etmiş olduğundan kimse kimseye sen şu veya bu mahsulü yetiştirme, şu veya bu aletleri kullanma diyemez.

İçtimaî iş bölümü, zahiren birbirine tâbi değilmiş gibi gö-

rünen münferit emtia müstahsillerini bir külün parçaları halinde birleştirmiştir. Her müstahsil birbirine içtimaî iş bölümü vasıtasile tâbi olmuştur. İş bölümünün tevlit ettiği bu tabiiyet ise, her müstahsilin pazara arzettiği emtia vasıtasile teessüs eder. Emtianın pazarda birbirine nisbet edilmesi, emtianın hareketi bütün münferit müstahsiller arasında bir mütekabil münasebetin teessüsüne imkân vermiştir. İki müstahsil biribirine ancak pazarda aralarında yaptıkları alış veriş vasıtasile bağlanabilmektedir. Fakat pazarda emtianın hareketi yalnız insanlar arasındaki münasebetlerin teessüsünü temin etmekle kalmaz ayni zamanda insanların bütün faaliyetlerini de tanzim eder. Emtia fiatlarının inip çıkması, emtia müstahsillerinin sây faaliyetlerini hangi iş sahalarına tevcih edeceklerini gösteren bir ibre vazifesi görür.

Her emtia müstahsili, pazara arzettiği yahut pazardan aldığı emtia mikdarınca pazara müessir olur yahut pazarın tesirini üzerinde hisseder. Binaenaleyh emtia iktisadında insanların birbirlerine tesirleri ancak pazarda emtia vasıtasile cereyan etmektedir. Emtia cemiyetinde sây faaliyetlerini tanzim edici bir merkezin bulunmamasından dolayı münferit müstahsiller arasındaki münasebetler bir işletme dahilindeki münasebetlerden farklı olarak pazarda sây mahsullerinin insiyakî hareketile tanzim olunmaktadır. Bu keyfiyetin zarurî bir neticesi olaraktır ki emtia cemiyetinde insanların içtimaî - istihsal münasebetleri maddede, emtiada teşahhus etmekte ve ancak madde yani emtia vasıtasile, teessüs edebilmektedir. İçtimaî istihsal münasebetlerinin böyle madde arkasında gizlenmiş bulunması müstahsili gözü bağlı bir adam vaziyetine getirmiştir. Müstahsilin nazarında pazar esrarengiz

bir kıt'adır. Orada fertlerin haricinde ve fertlere hükmeden esrarlı kuvvetler vardır. Müstahsil, emtiada insanların tanzim edilmemiş münasebetlerinin teşahhus ettiğini farkedemez. Onun nazarında emtia bir türlü manasına nüfuz edilemiyen bir «içtimaî hiyeroglif»tir.

Üçüncü bahis.

Türkiye köy iktisadiyatının dünya içinde farklılaşması.

1. Kapitalismin inkişafı ve Türkiye.

Türkiye köy iktisadiyatının dünya içinde farklılaşması, dünya iş bölümüne iştirak etmesi seyri, diğer memleketlerde olduğu gibi garpta «kapitalist iktisat sistemi»nin (*) inkişafile başlar. Fakat kapitalism inkişafı esnasında muhtelif safhalardan geçmiş olduğundan Türkiyenin millî fraklılaşması da bu safhalara göre şekil değiştirmiştir. Bunun için Türkiyenin diğer memleketler arasında şu veya bu istikamette farklılaşmasının seyrini tetkik ederken bu seyri behemehal kapitalismin geçirmiş olduğu safhalara göre mütalea etmek zaruretindeyiz. Kapitalist iktisat sisteminin inkişafında ne gibi safhalar görürüz? Sermaye noktai nazardan Avrupa kapitalisminin tarihini ticarî, sınaî ve malî kapita-

(*) Kapitalist iktisat sistemi, muayyen bir tarih devrini dolduran ve emtia mübadelesine müstenit bir cemiyettir. Burada bütün istihsal münasebetleri mübadele ile başlar, mübadele ile biter. Cemiyet, istihsal vasıtalarını mülkiyeti altında tutanlar ve bunlardan mahrum bulunup kol kuvvetini satanlar olmak üzre birbirine zıt iki ana sınıfa ayrılmıştır. Bunun için kapitalist iktisat sisteminde yalnız sây mahsulleri değil, iş kuvveti (Arbeitskraft) de emtia şekli almıştır. İktisat faaliyetlerinde hâkim olan zihniyet, kâr temini zihniyetidir. Sermaye sahibinin gayesi kıymetleri nümalandırmaktır. Bütün iktisat faaliyetlerinde iktisadî rasyonalizm hâkimdir. Fert faide teminini düşünür.

lism olarak başlıca üç safhaya ayırmak mümkündür. Her safha, o safhada hâkim olan ve bütün iktisadî hayatın karakterini tayin eden içtimaî - istihsal münasebetlerinin şekline, başka bir tabirle söyliyelim, sermayenin nevine göre değişir.

Kapitalist iktisat sisteminin gençlik çağı olan ticarî kapitalism safhasında gerek henüz ruşeym halinde bulunan sınaî faaliyetler, gerek diğer iş sahaları ticarî sermayenin tesiri altında bulunuyordu. Bütün bunların organizatörü olarak sahnede ticarî sermaye vardı. Fakat zamanla tedrici bir «kantitatif» (kemmî) terakümden sonra «kalitatif» (keyfî) bir tahavvül oldu. Ticarî sermayenin inkişafile, kapitalism daha yüksek bir safhaya, sınaî kapitalism safhasına intikal etti. Bu safhada yeni içtimaî - istihsal münasebetlerinin teessüs ettiği, ticarî sermayenin sanayi sermayesinin emtiasını realize eden bir yardımcı ve tabi unsur haline geldiği görülür. Fakat sanayi sermayesinin inkişafı da sınaî sermaye ile banka sermayesi arasında yep yeni bir mütekabil münasebetin teesssüsüne yani bunların birbirlerile kaynaşmasına yahut sanayi sermayesinin, banka sermayesinin emrine girmesine sebep olmuştur. Kapitalismin bu üçüncü ve en yüksek safhasına malî kapitalism (Finanz-kapitalismus) ismi verilir.

Ticarî sermaye devri, Avrupanın cenup memleketleri için XII inci asırdan şimal memleketleri için XV inci asırdan başlar ve XVIII inci asırın ortalarına kadar devam eder. Sanayi kapitalismi, XVIII inci asırın ortalarından başlar ve XIX uncu asırın son rubuna kadar uzanır. Bu tarihtenberi kapitalism malî sermayedarlık devrini yaşamaktadır.

Kapitalismi yalnız sermaye noktai nazarından değil de bütün anasırile kül halinde tetkik ettiğimiz takdirde bu safha-

ları daha geniş olarak başka türlü isimlendirmek ve sıralamak ta mümkündür.

Bunu «W. Sombart» ta görürüz. «Sombart» kapitalist iktisat sistemini «ilk çağ» (Frühkapitalismus), «yüksek çağ» (Hochkapitalismus), «son çağ» (Spaetkapitalismus) olmak üzre üçe ayırmaktadır. «İlk çağ» hudutları geniş ve dar olarak ikidir. Geniş hududu XII üncü asırın ortasından XIX asırın ortasına kadar, dar hududu da XV asırın ortasında XVIII inci asırın ortalarına kadardır. Bu hudutların geniş ve dar olması, kapitalismin muhtelif memleketlerdeki zuhur ve inkişaf tarihine göre taayyün etmektedir. Cenup memleketlerinde meselâ Floransa'da kapitalismin ilk emarelerine şimal memleketlerinden çok evvel tesadüf edilmiş bulunması gibi. «Orta çağ», «ilk çağ»ı takip eder. Bu çağın hududu umumî harbe dayanır. «Son çağ» da umumî harpten sonra başlar. «İlk çağ» kapitalismin doğuş devridir. Burada eski iktisat sistemlerile (zatî iktisatça kurulmuş köy, derebeyi ve şehir lonca iktisadiyatı) yeni doğan kapitalist münasebetleri hâkimiyet için mücadele halinde buluruz. «Yüksek çağ» kapitalismin kemal devridir. Kapitalism bu safhasında saf bir halde bütün cemiyete hakimdir. «Son çağ» ise kapitalismin kemal devrini takip eden ihtiyarlık safhasıdır. Burada yeni doğan iktisat münasebetlerinin unsurlarile (sosyalist iktisat sisteminin rüşeym halindeki tezahürleri) kapitalist münasebetler yanyana ve birbirlerile hakimiyet mücadelesindedir. «Sombart»ın bu tasnifinde bizi tatmin etmiyen cihet, her safhanın sınıfî karakterinin tebarüz ettirilmemiş ve sistemleştirilen kıymetli tarihî vakıâlar içinde bu vakıâların sınıfî motiflerinin bulunup gösterilmemiş olmasıdır. Bunun içindir ki «Sombart», bir çok hadiselerin âmillerini bir takım ruhî mebdelere irca etmiştir. Meselâ çarlık Rusyasının İstanbul üzerindeki mücadelesini ticarî bilâhare sınaî serma-

yenin Akdeniz havzasındaki iktisadî hegemonyasını tesis etmek hırsile değil, sırf «dinî motiflerle» (*) ve yine meselâ «Panslavism» i «Anglo-Saksonculuğu» kendine pazarlar arıyan sermayenin menfaatlerile değil, bu cereyanları temsil eden milletlerin dünya üzerinde «daha fazla hüküm sürmek» (**), kendilerine «daha fazla itibar temin etmek» istemeleri gibi sudan ve manevî motiflerle izaha çalışmıştır. Hakikatı halde, aşağıda Türkiye misalinde göreceğimiz gibi kapitalismin bütün safhalarında siyasî ve hukukî bütün temayül ve tezahürlerin arkasında her safhada dominan olan sermayenin menfaatları bulunmuştur. Bunun için Türkiyenin kapilismile münasebeti de her safhada sözü geçen sermayenin menfaatlarına tabi olmuştur.

Ticaret kapitalismi safhasında şarkla ve bu arada Türkiye ile olan ticaretin mevzuunu kıymetli ipek kumaşlar, kıymettar zeynet eslihası, ıtrıyat, baharat, bez, çuha, buğday, pirinç, müstemlekât erzakı, kürkler, kehribarlar ilh... teşkil ediyordu. Bu nadir emtianın müşterisi, geniş halk kitleleri değil, zengin sınıflardı. Bunun için tüccarlar, keyfî olarak bu emtiayı istedikleri fiata satarak yüksek kârlar temin ediyorlardı. Meselâ XVI ıncı asırda Halep tarikile Şarkî Hindistandan satın alman emtianın İngilterede pek fahış fiatlarla satıldığı görülmüştü. «İngiltere'de biberin fiatı Halepteki fiatından sekiz misli, karanfil tohumunun 21 misli, ham ipeğin on misli yüksekti. Fransız-Şarkî Hindistan kumpanyasının 1691 de alıp sattığı emtianın alım fiatlarile satış fiatları şöyle idi:

(*) Prof. W. Sombart. Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalimis. (Der moderne Kapitalismus B. III T. 1.) S. 69. T. 1. 1927

(**) Keza. S. 68.

	Mahallinde alım fiatı Livre	Satış fiatı Livre
Beyaz pamuklu kumaşlar,muslin	327.000	1.267.000
İpekliler	32.000	97.000
Biber (100.000 fundu)	27.000	101.600
Ham ipek	58.000	111.900
Güherçile	3.000	45.000
Pamuk ipliği	9.000	28.500
Şirkete ait diğer ufak tefek eşya ile beraber umumî yekûn	487.000	1.700.000

1663 senesinde Hollandaya beş gemi, alım fiatı 600.000 florin olan ve satış fiatı iki milyon florine çıkan emtia getirmişti. 1697 de yine böyle bir partinin alım fiatı beş milyon olduğu halde satış fiatı 20 milyon florin etmişti» (*). Tüccarlar, Şarktan Avrupaya getirdikleri emtiadan nasıl yüksek kârlar elde ediyorlarsa Garptan Şarka götürdükleri emtiadan da ayni suretle yüksek kazançlar temin ediyorlardı.

Mamafih böyle yüksek kârlar vuran Garplı tüccarın Şark memleketlerinde serbest ticaretine set çeken bir çok içtimaî ve iktisadî manialar vardı: Asayişin fikdanı yüzünden mülkiyetin ve canın emniyette bulunmaması, mahallî derebeylerinin keyfî muameleleri, vergilerin ve dahilî gümrük rüsumunun karışıklığı ve fevkalâde yüksekliği ilh... gibi. Ticarî sermayenin kâr hırsının tatmin edilmesi için bu setlerin kaldırılması lâzımdı. Bunların kaldırılması işini, Garplı tüccarın mensup olduğu hükûmetler üzerlerine almıştı. Bunun için başlıca iki vasıtaya baş vurulurdu: Ya ticarî sermayenin menfaatını korumak ve nüfuzunu temin etmek için içtimaî bünyeleri serbest ticarete mani memleketler

(*) Keza. Der moderne Kapitalismus. B. I. T, 2, S. 681-683.

zaptedilerek setler yıkılır, yahut ta bu tarikle diş geçirilemiyen kuvvetli hükûmetlerden müsaadeler ve imtiyazlar alınırdı.

Avrupa tüccarlarına yüksek kazançlar temin edecek mahsulât ve masnuatı olan Osmanlı imparatorluğu, XVI ıncı asırın nihayetine kadar diş geçirilemiyecek derecede kuvvetli ve tehlikeliydi. Bunun için Garplı tüccarın menfaatlarını temsil ve müdafaa eden Garp devletleri başta Fransa olmak üzere Türkiyede tüccarlarının serbestii ticaretlerini temin etmek, mal ve canlarını emniyet altına almak maksadile Osmanlı padişahlarından «Kapitülasyon»lar namı altında bir çok imtiyazlar elde ettiler.

Kapitülasyonlar, Avrupalıların Türkiyede ana vatanlarında cari kanunlara tabi olarak yaşamalarına imkân veriyordu. Bu sayede Avrupalılar Osmanlı hükûmetinin idarî, adlî nizamlarından geniş mikyasta serbest kalmak ve yalnız konsolosları vasıtasile tabası bulundukları hükûmetlere tabi olmak hakkını elde etmişlerdi.

Kapitülasyonlar muhteviyatının tatbikine konsoloslar memurdu. Bunlar mensup oldukları hükûmetin tabasından bulunan fertlerin menfaatlarını himaye ve onlara verilen hak ve imtiyazlara riayet olunmasını temin ediyorlardı. Bunun için kapitülasyonlarda konsolosların salâhiyetleri, vazifeleri ilh... hakkında geniş hükümler vardı.

Türkiyede yaşıyan Avrupalılar yalnız şahıslarına müteallik işlerde değil, ayni zamanda kendi aralarında akt ve tanzim edecekleri bütün senetler, mukaveleler, taahhütler için de kendi memleketleri kanunlarına bağlıydılar. Esasen Türkiyede bu işlere ait kanunlar mevcut değildi. Avrupalılar arasında bu ticarî muamelelerden mütevellit davalara da konsoloslar bakardı. İdare ve zabıta işleri de konsolos-

ların salâhiyeti dahilinde idi. Meselâ bir konsolos, fena bir hali görülen bir Avrupalıyı, Türkiyeden kovmak hakkını haizdi. Osmanlı hükûmetinin ecnebiler üzerinde hiç bir hakkı kazası yoktu.

Avrupalılar, kapitülasyonların verdiği imtiyazlar sayesinde konsoloslarının himayesi altında kendi memleketlerinde sahip oldukları bütün hak ve menfaatları muhafaza eylemek şartile adeta memleketleri haricine çıkmamış gibi Türkiyede yaşamak imkânını bulmuşlardı. Bunun için garplı tüccara Türkiyede uzun asırlar, Osmanlı arazisi haricinde mütemekkin nazarile bakıldı ve bu sayede ilk önce ticarî sermaye daha sonra sınaî sermaye hiç bir maniaya tesadüf etmeden serbestçe yüksek kârlar temin etti.

Fakat Avrupalı sermayedar mal ve canının emniyeti, serbest ticaretininin temini bakımından yalnız hukukî imtiyazlar almakla kalmamış aynı zamanda vergilere ait müsaadeler de elde etmişti. Türkiyede yer yer değişen ve keyfî olarak tezyit veya tahsil olunan vergiler, emtianın alım ve satım fiatları arasındaki farkı ticarî sermaye aleyhine daraltan bir âmildi.

Tanzimata kadar Osmanlılarda vergiler «şer'î» ve «örfî» olmk üzre ikiye ayrılırdı. Şer'î vergiler dinî tekâlifti. Osmanlılarda «tekâlifi şer'iye» mukabilinde alınan vergilerin nev'i pek çoktu. «Abdurrahman Tevfik» Bey «Tekâlif kavaidi» isimli eserinde bunların başlıca seksen nev'ini tesbit etmiştir. Bunlardan maada tali mahiyetteki vergilerin adedi de mühim bir yekûn tutuyordu. «Örfî tekâlif» devletin fevkalâde ihtiyaçları için vazettiği tekâlifti. Bunlar «adiye» ve «şakke» olmak üzre iki kısımdı. Harp ihtiyaçları için kesilenlere «adiye» keyfî olarak tarhedilenlere de «şakke» ismi verilirdi. Osmanlı hükûmeti daimi harpler ve daimi dahilî isyanların ve karışıklıkların devlet bütçesinde tevlit ettiği

büyük açıklar yüzünden örfî tekâlifi halkın tahammül edemiyeceği derecede tezyit ve teksir etmiş ve bunların mühim bir kısmına «tekâlifi şakke» mahiyeti vermişti.

1535 senesinde Kanunî Sultan Süleyman ile Fransa Kralı Birinci Fransova arasında aktolunan ilk kapitülasyonun ikinci maddesinde «berayi ticaret Fransada bulunan tabayi Osmaniye, Fransızların minelkadim mükellef oldukları rüsum ve tekâlifi örfiyeden fazla bir şey vermiyecekleri gibi memaliki Osmaniyede ayni maksatla ikamet veya keştüküzar eden Fransız tabasından, bilcümle Osmanlıların tediyesine mecbur oldukları rüsum ve tekâlifi mutade haricinde hiç bir şey istifa olunmıyacağı» (*) kaydedilmiş olmakla beraber ayni muahedenin 15 inci maddesinde «zatı şahanenin ziri hakimiyetindeki memalikte on sene müddetle bilâ fasıla ikamet eden Fransız tabasının bu müddet hitamında her türlü rüsum ve tekâliften azade olacağı» (**) da ayrıca yazılmış olduğundan ilk kapitülasyonda görülen bu mütenakız hükümlere müteakip kapitülasyonlarda yer verilmemiş ve Fransız tabasile Fransızların himayesi altında bulunan milletler efradı haraç, cizye ilh... gibi her türlü tekâlifin tediyesinden muaf kılınmışlar ve her kapitülasyonun akdinde de bu muafiyetler bir az daha tevsi edilmek suretile teyit olunmuştu. Ticarî sermaye bu muafiyetler sayesinde Osmanlı hükûmetinin vergi çerçevesi haricinde de kalarak asırlarca yüksek kârlar temin etmek imkânını bulmuştu.

Türk tüccarının Türk olduğu halde istifade edemediği bu muafiyetler ve imtiyazlar daima Babıâli ricalinin para hırsları tahrik ve tatmin edilmek suretile elde edilmişti. Yeni bir kapitülasyonun akdi münasebetile 1598 senesinde Fransa

(*) Ali Reşat ve Macar İskender. Kapitülasyonlar. S. 61.

(**) Keza. S. 65.

Kral «Henri IV.» tarafından İstanbuldaki sefirine yazılan bir mektupta bunun pek açık ifade edilmiş olduğunu görürüz. Mektubun bir yerinde aynen şöyle deniyor: «Babıâlice tama ve irtişanın mantık ve aklı selime galebe çaldığını bildiğim için sadrıâzam ve ricali Babıâliyi kemali israr ve taannütle iltizam ve müdafaa ettikleri noktai nazardan vaz geçirmiye ve derdesti akit olan kapitülasyon muahedenamesine dercedilecek bazı mevadı ilâve ettirmiye muvaffak olmanızdan dolayı memnun kaldım» (*).

Garbın Türkiye ile ticcarî muameleleri ittisa ettikçe ve bilhassa XVIII inci asırın başından itibaren Türkiyeye gittikçe artan bir emtia akını başlayınca Garp sermayesi Türkiyede yeni manilarla çarpıştı. Bunlar Osmanlı hükûmetinin pek karışık olan gümrük sistemiydi. Dahilî gümrük dıvarları Avrupa emtiasının memleketin her yerine yayılmasına mani oluyordu. Bütün Osmanlı imparatorluğu bu karışık dahilî gümrük dıvarları yüzünden parçalı bohça haline gelmişti. Her köy her kasaba, her şehir birbirine karşı adeta yabancı memleket vaziyetine girmişti. «Amediye», «masdariye», «reftiye», «müruriye» (**) ilh... namları altında alı-

(*) Keza. S. 98.

(**) «Amediye, gerek bahren gerek memleketin bir kasabasından diğer bir kasabasına veya iskelesinden diğerine yahut memaliki osmaniyenin her hangi bir noktasına getirilen emtiadan mevridinde alınan resimdir. Reftiye, bu suretle memleketin bir kasaba veya iskelesinden diğerine veya memaliki osmaniyeden memaliki ecnebiyeye götürülen eşyadan mahrecinde alınan resimdir. Masdariye, memaliki ecnebiyeden memaliki osmaniyenin bir iskele veya kasabasına götürülüp orada sarfolunan emtiadan alınan resimdir. Müruriye memaliki osmaniyeye gelip, fakat dahilde sarfolunmıyarak diğer bir ecnebi memlekete imrar olunan emtia resmidir» Abdurrahman Tevfik. Tekâlif kavaidi. C. I. S. 54.

nan bir sürü rüsum vardı. Münakale yolları üzerinde alınan muhtelif rüsum da ayrıca oldukça mühim bir yekûn tutuyordu. Tüccar bir mahalden diğer bir mahale gidinciye kadar adım başında bir çok gümrük resmi vermek mecburiyetinde idi.

Bu gümrük rüsumunun tahsili hakkı ekseriyetle talibine bir bedel mukabilinde devredilirdi. Meselâ amediye yahut reftiye resminin talibine «berveçhi malikâne» satılması gibi. Resmin tahsili hakkını satın alan şahıs bu resmi istediği kadar tezyit veya tenkis etmekte hürdü. Bunun için Osmanlı imparatorluğunda gümrük resimleri yer yer değişiyor ve nisbetsiz derecelerde yüksek oluyordu.

Gümrük rüsumuna ait kayıtlara ilk defa 1604 tarihinde aktolunan beşinci kapitülasyonda tesadüf ederiz. Bunda Avrupalı tüccar müruriye ile bazı liman rüsumundan muaf kılınmıştı. Fakat 1673 tarihli altıncı kapitülasyonda daha şümullü kayıtlar görülür. O zamana kadar Fransadan ithal veya Türkiyeden ihraç olunan emtiaya Fransız tüccarının da İngiliz ve Hollanda tüccarları gibi yüzde beş yerine yüzde üç gümrük resmi vermesi kabul edilmişti. Bu hak Fransızların himayesi altında bulunan diğer milletlere de teşmil olunmuştu. Türk tüccarının ithalât ve ihracatta yüzde on gümrük resmi verdiğini göz önünde bulunduracak olursak Avrupalı tüccarın kapitülasyonlar sayesinde mallarını ne kadar kolaylıkla satmış olduklarını anlamakta müşkilât çekmeyiz (*).

1740 senesinde Sultan Mahmut ile Fransa Kralı «Lui XV.»

(*) Bu yüzde üç gümrük resmi de hakiki bir miktar değildi. Çünkü Osmanlı meskûkâtının daima tağşiş edilmekte olması, bu nisbeti yüzde bire kadar düşürmüştü.

arasında aktolunan yedinci kapitülasyonda gümrük rüsumu hakkında daha geniş hükümler görülür.

Bu kapitülasyonda selâmetlik akçası, masdariye resmi kaldırıldığı gibi gümrük rüsumunun tahsili esnasında garplı tüccarın maruz kaldığı keyfî muamelelerin de önüne geçilmiş, tahsilât işlerine istikrar verilmiş, Fransız emtiasına karadan ve denizden Tuna ve Karadeniz yolları açılmış ve Fransızlar en ziyade mazharı müsaade devlet imtiyazına nail olmuşlardı. Bu kapitülasyonun hukukî bakımdan evvelkilerden şu farkı vardı: Osmanlı hükûmeti bu kapitülasyonla Fransızlara vermiş olduğu hak ve imtiyazları zikr ve tadat etmekle kalmamış aynı zamanda bunları ebedî olarak tasdik etmişti. Halbuki Sultan Mahmut'tan evvel kapitülasyonlar, ahitnameyi akteden iki taraf hükümdarının hayatları müddetince muteberdi. Hükümdarlardan biri ölünce yeniden bir kapitülasyon aktedilirdi. Nitekim 1535 senesinden 1740 senesine kadar kapitülasyonlar 16 defa tecdit olunmuştu. Sultan Mahmut bu son kapitülasyonla Türkiyenin hukukî ve iktisadî tabiiyetini resmen ebedileştirmiş oldu.

Kapitülasyonların gümrükler hakkında ihtiva ettiği hükümler, Garptan Şarka doğru şiddeti ve kesafeti gittikçe artan emtia akını karşısında çok zayıf kalıyor ve Garp sermayesinin yeni ihtiyaçlarına tekabül edemiyordu. Türkiyenin limanlarını gititkçe daha fazla doldurarı Garp emtiasının kolaylıkla ve kârlı bir surette realize edilebilmesi için gümrük manilarının tesirlerinden kapitülasyonlara dercedilecek hükümlerle değil, bu gümrüklerin doğrudan doğruya tasfiyesile kurtulmak mümkündü.

XVIII inci asıra kadar müşahade edemediğimiz bu emtia akınının mahiyeti ne idi? Kapitalist iktisat sisteminin bünyesinde ne gibi tahavvüller olmuştu?

Avrupada Avrupa harici memleketlerle olan münasebetlerde teraküm eden âzim sermayeler, tedricen ticaret sahasından istihsal sahasına akarak hem iç hem dış pazarlara mamul emtia veren sınaî tesisat vücude getirmiye başlamıştı. İlk önce küçük küçük müstahsilleri organize eden ticarî sermaye bilâhare istihsale manifaktür (*) daha sonra fabrika sanayii şekli vererek sanayi kapitalisminin zuhuruna âmil olmuştu. XVIII inci asırın ikinci nısfında makinanın istihsale tatbiki üzerine (1760-1770 seneleri zarfında High, Hargrawes, Arkwright taraflarından iplik makinası, 1785-1790 seneleri zarfında Cartwright tarafından mekanik dokuma tezgâhı icat edilmiş ve 1790 senesinde de buhar makinası ikmal olunmuştu) sanayi kapitalismi fevkalâde süratle inkişaf ve ittisa etmiye başlıyor. El sanayiinin hâkim olduğu bütün geri memleketler Garbî Avrupadaki makinalı sanayiin ucuz ve kitlevî istihsalinin istilâsi altında kalıyor.

Makinalı sanayiin nasıl süratle inkişaf etmiş olduğunu şu rakkamlardan görebiliriz: «1701 de İngiltereye topu topu bir

(*) Ticari kapitalism safhasında tüccar mamul emtia siparişlarını ayrı ayrı evlerde çalışan işçilere tevzi ederdi. Fakat pazarlar genişleyip kâr artınca bu geniş pazarların ihtiyaçlarına münferit evlerdeki imalât ile cevap verilemez oldu. Bundan maada ev işçiliği tarzı, sâyin müsmiriyetini arttıracak bir iş bölümüne de imkân vermiyordu. Ticcarî sermaye ev işçilerini bir bina dahilinde toplamak ve geniş bir iş bölümü kurmak suretile sây müsmiriyetini tezyit zaruretinde kaldı. Bu yeni işletme şekli manifaktür tarzı idi. Manifaktür, bir sermayedarın idaresi altında bir çok işçilerin bir bina dahilinde el ile istihsalde bulunmaları usulüdür. İstihsalin böyle büyük mikyasta organize edilmesine ancak Avrupada büyük sermayelerin terakümile imkân hasıl olmuştu.

milyon funt ham pamuk ithal olunmuştu. Bu mikdar 50 sene sonra üç milyon funta çıktı. 1781 de pamuk ithalâtı 5.300.000 funttu. Bu mikdar üç sene sonra (1784) iki misli (11.482.000), beş sene sonra da altı misli (32.576.000) oldu. 1802 de ithalâtın yüzde 60½ ını pamuk teşkil ediyordu. Buna mukabil mensucat ihracatı da artmıştı. 1780 senesinde ihraç olunan mensucatın kıymeti ancak 360 bin Sterlindi. 1785 de ihracat kıymeti bir milyon Sterline, 1802 de 7.800.000 Streline baliğ oldu. İmal olunan mensucatın umumî kıymetindeki tezayüde mukabil, fiatlarda bir tenezzül de müşahade ediliyordu. 1786 da No. 100 pamuk ipliğinin bir fundu 38 şilin iken 1788 de 35 şilin, 1800 de de 9 şilin 5 pense düşmüştü» (*). Makinanın sanayiie tatbikile mamul emtia fiatlarının sukutu seyrini şu cetvelden de takip edebiliriz:

	1779 s. d.	1784 s. d.	1799 s. d.	1812 s. d.	1890 s. d.	1882 s. d.
İplik fiatları	16,0	10,11	7,6	2,6	1,2 1/2	0,10 1/2
Pamuk fiatları	2,0	2,0	3,4	1,6	0,7 3/4	0,7 1/8

Görülüyor ki mekanik iğirme makinasının tatbikinden sonra pamuk fiatları 1779-1882 seneleri zarfında 2 s. den 3/4 pense iplik fiatları 16 s. den 5/6 pense düşmüştür. (**)

Sanayi kapitalisminin inkişafile ucuz emtia akının Türkiyeyi nasıl istilâya başladığını şu misaller göstermektedir: «1682 senesinde Fransadan Şarka ancak altı yüz bin kuruşluk emtia ihraç olunduğu halde üç sene sonra bu ye-

(*) N. Lukin (Antonof). Noveyşaya istoriya zapadnoy evropi. T. I. S. 28. 1923. Rusça.

(**) Prof. W. Sombart. Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. (Der moderne kapitalismus. B. III. T. 1.) T. 1. S. 241.

kûn beş milyon kuruşa baliğ olmuştur. Dersaadetteki Fransa sefiri Marquis de Bounac 1720 tarihinde ihracatın kıymetini 15 milyon kuruş raddesinde tahmin ediyor. İhtiyat ve hesabı elden bırakan Fransa tüccarı bir aralık Şarka kumaş yetiştirmek hususunda öyle bir inhimak ve tehalük gösterdi ki, çok geçmeden Şark iskelelerinde mikdarı külli akmişe yığıldı. Bu tedbirsizlik neticesinde arz talebe tefevvuk ettiğinden çuhaları satmak kabil olmadı. Yalnız Dersaadette sekiz yüz balya, İzmirde daha fazla mikdarda kumaş satılamıyarak kaldı» (*). Hollanda ve İngiliz tüccarlarının Şarka kumaş ithalinde Fransız tüccarlarına faik geldiklerini gören Fransız tüccarlarile fabrikatörleri, bu kârlı işte geri kalmamak için «Kolber» hükûmetinden bir çok imtiyazlar, tahsisat ve sübvansiyonlar almışlardı. Yapılan bir hesaba göre «1664-1683 seneleri zarfında sınaî müessesatın tesisi ve sübvansiyone edilmesi için 1.800.000 Livr sarfedilmişti. Buraya 3 milyon Livre mal olan Manifactures d'etât, 14 üncü Luinin imtiyazlı teşebbüsattan yaptığı iştiraat, müteşebbislere verilen tahsisat dahil değildir. Compte de bâtiments du roi müellifi M. Guiffrey mensucat sanayiinin doğrudan doğruya himayesi için verilen paranın mikdarını 5 buçuk milyon Livr olarak gösteriyor. Bu paranın 2 milyonu sübvansiyon ve tahsisat olarak 3 milyonu da halı ve mensucat siparişlerine verilmişti» (**). «Kolber» in 1664-1667 senelerindeki gümrük sistemi de sanayiin inkişafına yardım etmişti. Hammaddelere yüksek ihracat, mamul maddelere yüksek ithalât rüsumu konmuş ve mamulât ihracatına da ayrıca bir çok müsaadeler ve imtiyazlar bahşedilmişti.

(*) Ali Reşat ve M. İskender. Kapitâlasyonlar. S. 138.

(**) Prof. W. Sombart. Der moderne Kapitalismus. B. I. T. 1. S. 385.

Ticaret kapitalismi safhasında dünya ticaretinin mevzuunu memleketlerin spesifik emtiası (baharat, nadir kumaşlar ilh...) teşkil ederken sanayi kapitalisminin zuhur ve inkişafile bu maddelerin ikinci plana atıldığını ve Avrupa harici memleketlerle Avrupa (Garbî) memleketleri arasında sanayi hammaddesile sanayi emtiasının mübadele edilmiye başladığını görüyoruz. XIX uncu asırın ilk rubunda Türkiyede yaşamış olan bir İngiliz, Türkiyede artık «Hint muslinlerine Birmingam muslinlerinin, Golconda pamuk kumaşlarına Glaskow basmalarının, Şam çeliğine Şefilt çeliğinin, Keşmir şallarına İngiliz yünlülerinin tercih edildiğini» (*) söylemekle dünya ticaretinde vukubulan bu büyük bünye tahavvülüne işaret etmiş oluyor. Burada bir sual akla gelebilir: Garpta sanayi kapitalisminin doğmasına imkân veren âzim sermaye teraküm lerinin membaları nelerdi? Bu sermayelerin teraküm membaları pek muhtelifti. Biz burada haricî olan yalnız üç esaslı teraküm membaına temas etmekle iktifa edeecğiz (**). Kapitalism bugünkü haşmetli mevcudiyetini ancak bu haricî membalara medyundur. Bu kaynaklar şunlardı: 1- Alım fiatlarile satım fiatları arasındaki büyük farklardan mütevellit kârlar. 2 - Avrupa harici memleketlerin yağması ve talanı. 3 - Esir emeğinin istismarı.

1 — Garplı tüccarın muhtelif memleketler mahsullerini dun fiatlarla alarak pek yüksek fiatlarla sattığını yukarda görmüştük. Ticaret sermayesi bu suretle hem satıcıları

(*) D. Urquhart. La Turquie. T. II. P. 22. 1836,

(**) Dahilî ilk teraküm kaynaklarının en mühimi, Avrupa köylüsünün ve küçük şehir esnafının istismarı ve köylü ile şehir müstahsilîin mülkiyetinden tecridi olmuştur.

hem alıcıları istismar etmiş oluyordu. Bu ticarî muamelelerde Avrupa harici memleketler halkı, mahsullerini daima emeklerinin hakikî kıymetinden çok aşağı kıymetlerle satmışlardı. Netice de Avrupa harici memleketlerde bir sermaye teraküm olmamış, asıl kıymetler Garba akarak orada toplanmıştı.

2 — Avrupa harici memleketlerle cereyan eden emtia mübadelesinin yanında yağma ve talan da mühim bir mevki alıyordu. O zamanlar yağmakerlik, haydutluk, korsanlık pek revaçta olan ve gayrı ahlâkî telâkkî edilmiyen bir nevi sanattı. XVI, XVII, XVIII inci asırlarda İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar, Fransızlar bilhassa İngilizlerle Şimalî Amerikalılar yağmakerliği, haydutluğu, korsanlığı servet toplamanın en kestirme yolu biliyorlardı. Meselâ İspanyol ve Portekiz gemicileri ve korsanları yeni keşfedilen Cenubî Amerikada binlerce senedenberi yerlilerin elinde teraküm etmiş olan servetleri hiylekârlık, garet, yağma, talan tarikile gasp etmişler, mahallî rüesadan fidyei necat almışlar, mezarları soymuşlar, mabetlerdeki tezyinatı söküp almışlar ve bu servetlerin mühim bir kısmını Avrupaya taşımışlardı. «İspanyol Albuquerque 1511 senesinde Malakayı yağma ettiği zaman bir milyon altın duka vurmuş ve Krala da bu vurgundan beşte bir hisse olmak üzre 200.000 duka vermişti. 1535 senesinde Venezulla'nin içerisine yapılan bir ekspedisyonda, yerlilerden fidyei necat alınmak, mezarlardan, meskenlerden gaspedilmek suretile 400.000 altın pezoluk bir vurgun yapılmıştı. Yine başka bir sefer esnasında bir kabileden saf olarak 140.000, gayrı saf olarak ta 30.000 pezoluk altın gaspedilmişti» (*). «Re-

(*) Prof. W. Sombart. Der moderne Kapitalismus. B. I. T. 2. S. 671.

gistra del Conseja de İndias'daki bir kayde nazaran 1535 senesinde dört gemi, Perudan Sevile iki milyon duka kıymetinde altın ve gümüş getirmişti. Bu kıymetler Atahualpas hükûmetinin İspanyollar tarafından tahribile daha doğrusu Atahualpastan fidyei necat olarak elde edilmişti» (*). «Cortez 1528 de İspanyaya dönerken beraberinde 200 000 altın Pezo ve 1500 Marklık gümüş getirmişti» (**).

Gaspın diğer bir şekli de yerli halktan keyfî olarak haraç almmasi idi. Bu usul müstemlekelerde pek taammüm etmişti. Meselâ «İngiliz-Şarkî Hindistan kumpanyası, 1765-1771 senesine kadar altı sene zarfında Bingala eyaletinde yerlilerden 20.133.579 Sterlin haraç almıştı. Bu paranın bir kısmı «büyük Mogola» ve «Nevaba» verilmiş bir kısmı da bu işi tertip eden şirket memurlarının cebine girmişti. Bu vurgundan şirketin kasasına da 13.066.761 Sterlin akmıştı. Bu paranın 9.027.609 Sterlinini şirketin sivil idare heyeti ile askerleri sarfetmiş ve şirkete de safî kâr olarak 4.037.152 Sterlin kalmıştı» (***). «Cortez ailesi markizlik hakkı olarak 17.700 nüfusu olan Meksiko'nun Oaxaca vadisini aldığı zaman halk bu aileye 60.000 duka cizye vermiye mecbur edilmişti» (****).

Deniz korsanlarının vurgunları da pek yüksekti. O zamanlar her kudreti yeten bu kârlı ticareti yapmaktan kaçmazdı. Devrin şıarı «solumadan can vermek, terlemeden para kazanmak»tı. Korsanlığın o zamanlar ne kadar kârlı bir iş olduğunu şu meşhur korsan türküsünden pek güzel anlıyabiliriz:

(*) Keza. S. 672.

(**) Keza. S. 671.

(***) Keza. S. 712.

(****) Keza. S. 673.

Nur mit zwei Schiffen ging es fort,
Mit zwanzig sind wir nun im Port;
Was grosse Dinge wir getan,
Das sieht man unser Ladung an,
Das freie Meer befreit den Geist.
Wer weiss den, was besinnen heisst.
Da fördert nur ein rescher Griff,
Man faengt den Fisch, man faengt ein Schiff;
Und ist man erst der Herr zu drei
Dann hockelt man das vierte bei
Da geht es dann dem fünften schlecht;
Man faengt den Fisch, man faegt ein Schiff;
Man fragt ums was? und nicht ums Wie? (*).

3 — Yağmakerliğin yanında esir ticareti ve esir emeği de çok kâr getiriyordu. Adalardan ve Afrikadan sayısız zenci kafileleri sürülüp Avrupaya ve Amerikaya getiriliyor ve esir olarak satılıyordu. Esir sâyi, istihsalin maliyet fiatını indiriyor ve kârı fevkalâde yükseltiyordu. Satın alınması için mukabilinde bir defaya mahsus olmak üzre para verilen

(*) Keza. B. I, T. 1. S. 115.

İki gemi ile açıldık denize
Döndük şimdi yirmi gemile limana;
Ne büyük işler yaptığımızı getirdiğimiz mal gösterir.
Açık denizi zihni açar,
Tasa nedir içimizde kimse bilmez.
Böyle işlerde tuttuğunu koparmak gerektir.
Balık avlarız, gemi avlarız,
İkiyi üçe çıkardık mı dördüncü kendiliğinden gelir.
Beşincisinin o zaman vay haline.
Hak yok kuvvet vardır.
Bulduğunu almak vardır,
Nasıl alacağını sormak değil.

esir, bütün hayatı müddetince (bir esirin vasatî yaşama müddeti kırk sene hesap edilmiştir) pek az bir yiyecek ve giyecek masrafile çalışıyordu. Azamî randımanı almak hırsile esir sâyi, en küçük insanî hislerden bile uzak olarak vahşiyane istismar edilmiş ve pek yüksek kârlar temin olunmuştu.

Yapılan bir hesaba nazaran 1830 senesinde esir kullanan memleketlerde ki, esirlerin adedi 6.822.759 du. Bu mikdar memleketler arasında şöyle inkisam ediyordu:

Fransa	275.808
B. Britanya	728.805
İspanya	321.182
Hollanda	72.963
Danimarka ve İsveç	46.500
Brezilya	1.930.000
Kap	36.096
Müttehidei Amerika (1830)	2.328.642
	5.739.996
Serbest bırakılan esirler	1.082.763
Yekûn	6.822.759

Diğer bir hesaba göre «XIX uncu asırın başlarında hıristiyan esir tacirleri tarafından her sene Afrikadan kaldırılan esir mikdarı vasatî 400.000, müslüman tacirler tarafından kaldırılanlar da 100.000 ki ceman 500.000 di. Hıristiyan esir tacirlerinin kaldırdığı 400.000 esirden 280.000 i tutulurken, nakil esnasında ve çalışmaya başladıkları ilk sene içinde ölüp gidiyordu. Bu esirlerin ancak 120.000 inden istifade emek mümkün olabiliyordu. 1771 senesinde Afrikadan getirilen 47.146 esirin 29.250 si Liverpul tacirlerine

aitti. Çok emin bir tahmine göre bu esirlerin satışından elde edilen kâr bir buçuk milyon sterlindi. Diğer bir hesaba nazaran 1783-1793 senelerinde Liverpul tüccarları 303.737 esir satmışlar ve 15.186.850 sterlin kazanmışlardı» (*).

Avrupa ve Amerikada sermayenin ilk teraküm kaynakları hakkında daha böyle yüzlerce misal göstermek mümkündür. Fakat bu mahdut misallerde dahi bütün çıplaklığı ile göze çarpan hakikat, kapitalist iktisat sisteminin eli kanlı olarak doğmuş olduğudur. Avrupa ve Amerikanın muazzam ilk sermaye terakümleri (Ursprüngliche Akkumülation) klasik ve dar görüşlü iktisatçıların zannettikleri gibi fertlerin küçük küçük tasarruflarile değil, Asya, Afrika, Cenubî Amerika gibi geniş kıt'alardaki insanların hudutsuz istismar ve talanile olmuştur. Yunan ve Roma medeniyetleri nasıl esir kolları üzerinde yükseldise, bugün ihtişamına hayran olduğumuz Garp medeniyeti de Avrupa haricî memleketlerdeki mazlûm milletlerin kanı ve emeği bahasına kuruldu.

Muhteli yollardan toplanmış olan sermayelerin sınaî istihsale akmıya başlamasile doğan sanayi kapitalismi, dünya piyasalarına döktüğü ucuz mamul emtia yığınlarının hiç bir maniaya çarpamadan realize edilmesini istiyordu. Dahilî gümrükler, yeni sanayi menfaatlarının olduğu kadar sınaî mamulât satışına tavassut etmiye başlamış olan ticarî sermaye menfaatlarına da aykırı idi. Bunun içindir ki, zuhuru, Osmanlı imparatorluğunun zaf devirlerine tesadüf eden sanayi kapitalismi, siyasî tazyikler ve sair suretlerle Osmanlı hükûmetini dahilî gümrüklerin ilgasına icbar etmişti. 1800 senesinde Fransa ile İngiltere arasında aktolunan gümrük muahedesi mündericatına Osmanlı hükûmetinin iştiraki de şart koşulmuş ve bu muahedenin maddei

(*) Keza. S. 701-707.

mahsusası mucibince kapitülasyonların muhtevi olduğu imtiyazlar tekrar teyit edilmiş ve ayrıca muahedeler akti de kararlaştırılmıştı. 1838 senesinde aktolunan ticaret muahedesi bu karar icabındandı. Bütün manasile sanayi sermayesinin menfaatlarına makes olmuş bulunan bu ticaret muahedesi kapitülasyonlardaki bütün hukuk ve imtiyazları aynen ipka ettiği gibi dahilî gümrüklerin ilgası hakkında da şu esaslı maddeleri ihtiva ediyordu: «Memaliki mahrusai Osmaniyenin mahsulâtı arziye ve sınaiyesinden olup taşraya ihraç olunmak üzre iştira olunan her bir eşya Fransa tüccarı veyahut şerik ve adamları tarafından sefineye tahmil olunmak üzre her bir nevi tekâlif ve rüsumattan salim ve beri olarak bir münasip iskeleye nakil ile iskeleyi mezkûre hini vüsulünde işbu muahede ile ilga olunan ticareti dahiliye rüsumatı kadimesinin yerine kıymeti mucibince yüzde dokuz resmi mukarrerini tediye edecektir ve bade iskeleden ihracında ötedenberi mevzu olup elhaletü hazihi cari ve baki olan yüzde üç resmi elde edecektir. Bişartı anki taşraya ihraç olunmak üzre iskelelerden iştira olunup ithalinde rüsumatı dahiliyesi tediye olunmuş kâffei emtia ve eşyanın olvakit ancak yüzde üç rüsumatı kadimei ihraciyesinin tediyesine tabi olacaktır (madde -4). Fransa ve ana tabi olan mahallerin mahsulâtı arziye ve sınaiyesinden olan ve Fransa sefainine tahmil olunmuş bulunup Fransa Devleti tabasının mali olan veyahut Fransa devleti tabası taraflarından berren ve bahren memaliki saireden nakolunan kâffei emtia ve eşya kemafissabık eşyayı merkumenin kıymeti üzerine hesap olunan yüzde üç resmi tediye ile hiç birgûna istisna vukua gelmeksizin Devleti aliyenin her bir tarafında kabul olunacaktır. Ve eşyayi merkume üzerinden elhaletü hazihi tahsil olunmakta olan bilcümle sair rüsumatı dahiliye yerine eşya-

yı mezbureyi getiren Fransa tüccarı gerek mahalli vüsulünde bey ve füruht eylesun ve gerek bey olunmak üzre dahili memlekete ithal eylesun ancak yüzde iki olarak bir resmi munzam dahi tediye edecektir. Ve bade eşyayı merkumeyi dahili memlekete getirmek istediği halde eşyayı mezbureye dair bayiden ve ne müşteriden ve ne eşyayi merkumeyi biliştira harice gönderecek kimesneden hiç bir nevi rüsumat metalibe olunmıyacaktır. Ve bir iskele derununde yüzde üç resmi amediyesi tediye olunan emtia ve eşya bilcümle rüsumatı cedideden beri olarak diğer bir iskeleye gönderilebilecektir. Ve eşyayi merkume limanı mezkûrde bey ve fruht olunduğu ve yahut limanı mezkûrden memleketin dahiline nakolunduğu halde eşyayı merkume için yüzde iki resmi munzam tediye olunacaktır» (madde-5) (*). Bu muahadename ile dahilî gümrükler ilga edilerek yerine ihracat emtiasının iskelelere naklinde kıymetinden yüzde dokuz resim, iskeleden ihracı esnasında yüzde üçki ceman yüzde on iki resim alınması ve ithalât eşyasının iskeleye vürudunda yüzde üç asıl ve yüzde iki munzam resimki ceman yüzde beş resim istifası kabul edilmiştir. Dahilî gümrüklerin ilgasile devlet varidatının tenakusu endişesinden dolayı dahilî gümrüklerden alınan rüsumun bir kısmı tevhit edilerek ihracat ve ithalât emtiasından alınan rüsuma ilâve olunmuştu. Burada şayanı dikkat olan nokta bu tevhit edilen rüsumun ithalât ve ihracat rüsumuna mütesaviyen taksim edilmiyerek en büyük hissenin yani yüzde dokuzun ihracat rüsumu üzerine ilâve edilmesidir. Bu suretle yüzde on ikiye çıkan ihracat rüsumu, Türk emtiasının ucuz ihracı imkânlarını selpetmiş oldu. Fakat diğer taraftan ithalât emtiası yalnız yüzde iki munzam resim

(*) Ali Reşat ve M. İskender. Kapitülasyonlar S. 171-172.

vermekle Osmanlı hükûmetinin filen himayesi altına girmiş bulunuyordu. Bu muahede ile dahilî gümrükler kaldırılmış olmakla beraber Osmanlı hükûmeti bilâhare malî ihtiyaçları için birbirini müteakip tarhedilen rüsumla dahilî gümrük usulüne avdet etmişti. Mamafih Babıâli, 1861 de Fransa hükûmeti ile aktolunan diğer bir ticaret muahedesinde her türlü dahilî gümrüklerin ilgasını ikinci defa olarak tasdik ve teyit etmiye mecbur oldu. Bu muahede ile gümrük rüsumunun nisbetleri de değiştirildi. İthalât ve ihracattan yüzde sekiz gümrük ve yüzde iki transit resmi alınması, şukadarki ihracattan alınan yüzde sekiz resmin yüzde bire tenezzül edinciye kadar her sene yüzde bir nisbetinde tenkis olunması ve yüzde iki transit resminin de sekiz sene sonra yüzde bir nisbetinde bire indirilmesi esası kabul edildi.

Bu muahedeler sayesinde Garbın sanayi emtiası Osmanlı imparatorluğunun her köşesine serbesçe sokulabilmek imkânını bulmuş ve sanayi kapitalismi Türkiyeyi kendine açık ve emin bir pazar haline getirmişti. Avrupa mamulâtının Türkiyeyi nasıl istilâ etmiş olduğunu şu iki misal canlandırmıya kâfidir: Avrupa emtiasını satmak için yetmiş yıl içinde «Trabzon gibi 33 bin nüfuslu bir şehir içinde 1232 dükkân ve Kastamonide 16 nüfus başına bir dükkân açılmıştı» (*).

Tarih sahnesine sanayici olarak çıkan memleketlerle Türkiye arasında sınaî emtia akını dolayısile ticarî münasebetlerin kesafet peyda etmesi üzerine kapitülasyonlar veya muahedelerle alınmış müşaade ve imtiyazlar kapitalismin

(*) Anadolunun taksimi. Rusçadan Türkçeye çeviren: Hüseyin Rahmi. S. 6. «Palgref»in 1872 de neşrettiği «Anadolu ve eyaletleri» ismindeki eserinden.

yeni doğan menfaatlarına kâfi gelmemiye başlıyor. Bu menfatlar, Türkiyenin iktisadî, içtimaî ve hukukî hayatında kapitülasyonlar ve muahedelerdeki müsaade ve imtiyazları tamamlayıcı mahiyette bünyevî değişikliklerin olmasını zarurî kılıyordu. Aslında ticarî sermayeye mahsus bir müstemlekeleştirme siyasetinin mahsulü olan kapitülâsyonlar, garplı tüccarın gayrimüstakar ve asayişsiz bir cemiyet içinde ticaret yapabilmesini temin eden tahaffuz vasıtaları mahiyetinde idi. Bunun için ticaret kapitalismi devrinde ticarî sermaye yalnız müsaadeler ve imtiyazlar almakla iktifa eder ve ticarî muamelede bulunduğu memleketin içtimaî ve hukukî kuruluşu ile alâkadar olmazdı. Onun gayesi, aldığı emniyet tertibatı sayesinde memleketlerin spesifik emtiasını zengin sınıflara satmak suretile kâr temininden ibaretti. Geniş halk kitleleri zatî iktisatça yaşadıkları için ticarî sermaye ile tesadüfî olarak ve ancak fazla ve nadir mahsullerini satmak suretile temasa gelirlerdi. Halbuki sanayi kapitalismi inkişafı esnasında bir taraftan Avrupada zatî iktisat tarzını yıkarak şehir halkını ve geniş köylü kitlelerini emtia müstahsili ve sanayi mamulâtı müstehliki yapıyor ve diğer taraftan ihraç ettiği mamul emtia ile Avrupa harici memleketleri de ayni şekilde kendi pazarı haline getiriyordu.

Sanayi sermayesinin gayesi, iç ve dış pazarları mümkün olduğu kadar genişleterek sanayi emtiasını kârlı satabilmekti. Binaenaleyh iktisat bakımından sanayi kapitalisminin menfaati, zatî iktisat tarzının tasfiyesiydi. Sanayi sermayesi, dış pazarlarda ticarî sermaye gibi sun'î tahaffuz vasıtalarile çalışamazdı. Kesifleşen ticarî münasebetler garp sanayiine pazar olmuş memleketlerin kapitalist memleketlerdeki rejim gibi bir rejime istihale etmesini zarurî kılıyordu.

Binaenaleyh içtimaî ve hukukî bakımdan sanayi kapitalisminin menfaati, Türkiyenin emin bir teraküm membaı haline gelebilmesi için Türkiyedeki kurunu vustaî cemiyet nizamının değişmesinde ve bunun yerine garbın modern hukukî, idarî ilh. müesseselerinin gelmesinde idi.

Türkiyede garp emtiasının tahaffuz ve emniyet tertibatı almadan maniasız satılabilmesi ve garp tüccarının Türkiyenin her köşesinde kendi evinde imiş gibi serbest iş görebilmesi için keyfî idarenin ilgası lâzımdı. Eyaletler, merkezi hükûmeti tanımıyan nim müstakil paşaların, derebeylerin elinde kaldığı müddetçe imtiyazlar veya muahedelerle muafiyetler istihsal edilse dahi can ve malın emniyeti yine tehlikeden masun kalmıyordu. Ceza, ticaret, usulü muhakemat ilh. sahalarında modern Avrupa kanunlarının bütün Türkiyede cari olabilmesi için garpta olduğu gibi kuvvetli bir merkeziyetçi hükûmetin teşekkülü lâzımdı. Garplı sermayedar Türkiyede kendini ancak bu kanunlarla ve bu kanunların yarattığı hava içinde selâmet ve emniyette görebilirdi. Bütün bunlardan maada bilhassa Türkiyede ekalliyetlerin müslümanlar gibi ayni hukuktan istifade etmesi de isteniyordu. Gayrimüslimler Türkiyede mağlûp millet addedildikleri için müslümanların haiz oldukları hukuk ve imtiyazlardan müstefit olamıyorlardı. Ekalliyetlerin mahkemede, devlet işlerinde, vergi tahsilâtında müslümanlarla musavatının mutlak surette temini lâzımdı. Gayrimüslimler, bir müslüman aleyhine mahkemede şehadette bulunamazlardı. Müslümanlarla devlet işlerine iştirak edemezlerdi. Osmanlı hükûmeti en ağır vergilerini gayrimüslimlere yükletirdi. Gayrimüslimlerin canları ve malları emniyette değildi. Halbuki garp emtiasının imparatorluk dahilinde satışına tavassut eden ve garplıla-

ra her sahada ajanlık yapan ekalliyetlerin Türkiyede müsavi haklı insanlar haline getirilmesi, sanayi kapitalisminin olduğu kadar sanayi sermayesine mutavassıtlık eden ticarî sermayenin de menfaati icabındandı. İşte bu menfaat icabı olaraktır ki, kapitalist hükûmetler, Osmanlı devletine karşı ekalliyetlerin himayesi ve onlara Türkiyede müslümanlar gibi müsavi haklar bahşedilmesini temin işini üzerlerine almışlardı.

XIX uncu asırın ikinci nısfından itibaren Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu ile garp sanayi menfaatlerinden maada malî menfaatlerin de alâkadar olmıya başladığı görülür. Kapitalism bir taraftan iptidaî memleketleri soymak ve kendine pazar yapmak diğer taraftan Avrupada işçi sâyini (bilhassa çocuk ve kadın sâyini) çok ucuz fiatle geceli gündüzlü istismar etmek suretile (Karl Marx XIX uncu asrın ilk nısfında İngilterede fabrikalarda geceli gündüzlü nöbetle çalışan çocukların yataklarının hiçbir zaman soğumamış olduğunu söylüyor) çok yüksek kârlar temin ediyordu. Bunun neticesi olarak Avrupa burjuazisinin serveti mütemadiyen artıyordu. Meselâ yalnız İngilterede 1812 den 1885 senesine kadar millî gelir (*) şöyle tezayüt etmişti (**):

1812 2.7 milyar Sterlin

(*) Burada kastettiğimiz gelir, burjuazinin geliridir. Çünkü o zamanlar İngilterede amele sınıfı pek acınacak derecede az bir ücretle çalıştığı için servet biriktirmesine imkân yoktu. Artan gelir hakikatta gittikçe fakirleşen bir amele sınıfına mukabil mütemadiyen zenginleşen İngiliz burjuazisinin geliri idi.

(**) W. Sombart. B. III. T. 1. S, 173.

1832	3.6	»	»
1845	4.0	»	»
1865	6.0	»	»
1875	8.5	»	»
1885	10.0	»	»

Bundan maada Kaliforniya, Avustralya altın ve gümüş madenlerinden Avrupaya taşınan altın ve gümüş te kapitalist memleketlerin sermaye mevcutlarını arttırıyordu. 1810 dan 1910 senesine kadar kapitalist memleketlerin altın stoku 10 milyar marktan 52 milyar marka çıkmıştı. Bütün bunlar ve diğer membalardan temin edilen fevkalâde kârlar, bankaların kasalarında azim sermayelerin toplanmasına sebep oluyordu. Bankaların kasalarında sermayeler teraküm ve temerküz ettikçe bankaların kapitalist iktisadiyatındanki rolleri de tedricen değişmiye başladı. Eskiden yalnız tediye işlerine tavassut eden bu müesseseler, ellerindeki büyük sermayelerle tedricen büyük işlere girdiler. Sınaî ve ticarî teşebbüslere iştirak ettiler. Sanayi ve ticaret müesseselerinin eshamını satın alarak bu müesseseleri kendilerine bağladılar. Finanse ettikleri müesseseleri kontrolları altına aldılar. Mukavemet edenleri, kredilerini kesmek tehdidiyle yola getirdiler. İştirak ettikleri müesseselerin meclisi idarelerine kendi müdürlerini intihap ettirdiler. Yahut sınaî veya ticarî müesseselerin müdürlerile kendi müdürlerini mübadele ederek birbirlerile kaynaştılar. Meselâ 1910 senesinde Berlinin altı büyük bankası müdürleri vasıtasile 344 sanayi şirketinde ve meclisi idare âzaları vasıtasile de ayrıca 407 şirketteki ceman 751 şirkette temsil olunuyordu. Diğer taraftan gene bu altı bankanın meclisi idarelerinde 51 büyük sanayici vardı. Bu altı banka 1895 senesinden 1910 senesine kadar yüzlerce sınaî şirket için yapılan obligasyon ve

esham emisyonlarına iştirak etmişti. Bunlara muvazi olarak bankalarla sanayide bir temerküz de vardı. «1909 de dokuz büyük Berlin bankası, kendilerine afilye olan bankalarla beraber on bir milyar mark yani bütün Alman banka sermayesinin yüzde 83 ünü idare ediyordu». Almanyada 1907 de yapılan umumî tahrire nazaran 3,265.623 müessesenin (sanayi, ticaret, transpor) 30.588 i yani % 0.9 u büyük müessese idi. Bu müesseseler 14.4 milyon amelenin 5.7 milyonunu yani % 39.5 ini, 8.8 milyon buhar beygir kuvvetinin 6.6 milyonunu yani % 75 ni 15 milyon kilovatlık elektrik enerjisinin 12 milyonunu yani % 80 nini ellerinde toplamışlardı. Bu temerküz neticesi olarak büyük inhisarcı birlikler de (karteller, trüstler, sendikalar, ilh..) meydana geliyordu. 1883 senesinde kömür piyasasındaki rekabeti kaldırmak ve kömür satışını, kömür fiatlarını, kömür istihsalini tanzim etmek maksadile teşekkül eden «Reinisch-Westfaelische Kohlensyndikat», ilk iş olarak mıntakasındaki kömür istihsalinin % 86 sını eline almıştı. Bu müessese, 1913 de Rhur kömürünün % 95 ini istihsal etmiş ve bütün Almanya kömür istihsalinin % 50 sini kontrolu altnıa almıştı. Aynı sene zarfında Essen çelik sendikası bütün memleket istihsalinin % 44 ünü vermişti. Almanyada «1865 senesinde 4, 1875 de 8, 1885 de 90, 1890 da 210, 1906 da 385, 1911 de 550-600 kartel mevcuttu» (*). Bu inhisarcı hareketlerin inkişafı bilhassa XIX uncu asırın son rubundan itibaren müşahade olunur. Ondan evvel, iktisadî faaliyetlerde serbestii rekabet prensibinin tam hakimiyetini görürüz. Bütün bu

(*) W. Sombart. Gewerbewesen. T. II. S. 98.

hadiseler kapitalist iktisat sisteminin bünyesinde büyük tahavvüllerin olduğunu göstermektedir. Bankaların kasalarından taşan sermayeler, kapitalismi yeni bir safhaya sürüklemişti. Bu safhanın en büyük vasfı inhisarcı olmasında yani bir zamanlar sanayi sermayesinin istihsali için mücadele ettiği serbestii rekabet hakkının, mukaddes tanınan ferdî teşebbüs hurriyetinin ret ve inkâr edilmesindedir.

Bu safhada bütün iktisadî faaliyetlere hâkim olan malî sermaye, muhtelif iş sahalarına plase ettiği kıymetlere, inhisarcı teşekküller ve inhisar politikasile yüksek kârlar, yüksek faizler, yüksek temettüler almak gayesindedir.

Bankalarda sermayelerin terakümüne mukabil kapitalist memleketlerde sermaye bolluğundan dolayı faiz seviyesi de sukuta başlamıştı. Halbuki bu müterakim sermayelere yüksek faizler temini lâzımdı. Ham ve ziraî madde müstahsili haline gelen memleketlerin hususî vaziyeti bu sermayelere yüksek kârlar teminine pek müsaitti. Bu memleketlerde sermaye fıkdanından dolayı hem faiz seviyesi yüksekti hem de toprak fiatlarının, hammaddelerin, işçi ücretlerinin ucuzluğu sayesinde sermaye plasmanları için çok kârlı iş sahaları vardı. İşte bunun içindir ki, XIX uncu asırın ikinci nısfından itibaren kapitalist memleketlerden ham ve ziraî madde müstahsili memleketlere doğru gittikçe artan bir sermaye akını müşahede ederiz. İlk sermaye ihracatçısı memleket, sanayi sahasında olduğu gibi gene İngiltere olmuştur. Aşağıdaki cetvelde XIX uncu asırın ortasından itibaren XX inci asırın ilk 14 senesinin nihayetine kadar kapitalist memleketlerden ihraç edilen sermayelerin takribî miktarı görülmektedir (*): Mrd. Frs.

(*) Hobson. İmperialismus. Rusçaya tercümesinden S. 58.

Seneler	İngiltere	Fransa	Almanya
1862	3.6	—	—
1872	15. -	10(1869)	—
1882	22. -	15(1880)	?
1893	42. -	20(1890)	?
1902	62. -	27-37	12.5
1914	75-100. -	60	44. -

Ham ve ziraî madde memleketleri bakımından sanayi kapitalisminin vasıflarından biri mamul emtia ihracı idi. Malî kapitalism ise, sermaye ihracı ile temayüz etmiştir. İhraç edilen sermayeler, ya Devletlere yüksek faizlerle ikraz ediliyor, yahut ham ve ziraî madde müstahsili memleketlerdeki kârlı iş sahalarında büyük tesisat (şimendiferler, limanlar, rıhtımlar, ilh..) vücude getirilmiye tahsis olunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu Garpta yeni doğmakta olan malî kapitalism için çok kârlı bir iş sahası, yüksek faizler verecek bir teraküm menbaı idi. Bankaların kasalarından taşan müterakim sermayelere geniş Osmanlı İmparatorluğu dahilinde iş bulmak bu sermayelerden buraya ihracat yapmak lâzımdı. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun kurunu vustaî bünyesi sermaye ihracatına müsait değildi. Türkiyeye ihraç olunarak işletilecek sermaye her şeyden evvel bir mülkiyetti. Halbuki Türkiyede şahsî mülkiyet taarruzdan masun değildi. Mülkiyetin taarruzdan masun olduğunu farzetsek dahi sanayi, nakliyat gibi tesisata sermaye vazına yine imkân yoktu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda ecnebilerin arazi satın alması şer'an memnudu. Malî olduğu kadar sınaî ve ticarî muameleler için mukaveleler akti hususunda icap eden kanunlar ve bütün bu nevi muamelelerin tarzı icrasını tayin eden nizamlar yoktu. Osman-

lı hükûmetine para ikrazı da tehlikeli idi. Devletin maliye sistemi fevkalâde bozuktu. Bütçe yoktu. Hükûmet, varidatını hiç bir kaideye tâbi olmadan keyfî olarak sarfediyordu. Varidat ile masarifatı tevzin hususunda hiç bir tedbir mevcut değildi. Hükûmet vergilerini mültezimler ve sarraflar vasıtasile tahsil ettirdiği için varidatın en mühim kısmını bunlara bırakıyordu. Mültezimler ve sarraflar vergileri kendi kâr ve zararlarına tahsil ediyorlar ve hükûmet müstesna olmak üzere herkes zenginleşiyordu. Bu şartlar altında Avrupa sermayedarları, hükûmete ikraz ettikleri sermayelerin faizlerini nasıl tahsil edebilirlerdi? Binaenleyh Türkiyeye sermaye ihracı için Devlet maliyesinin ve bütün kanunların Avrupa usullerine göre islâhı lâzımdı. Türkiyenin bu kurunu vustaî bünyesi, ilk önce sanayi sermayesini daha sonra malî sermayeyi Osmanlı İmparatorluğunun islâh edilmesi zaruretine sevketmişti. Bunun içindir ki, kapitalist hükûmetler, geçen asırın başlarından itibaren Türkiyenin sür'atle garplılaşması, içtimaî, hukukî, idarî, malî sahalarda seri islâhat yapması için Osmanlı hükûmetini ayrı ayrı ve bazen müştereken sıkıştırmıya başladılar. Osmanlı hükûmeti gittikçe artan bu tazyikler karşısında istenilen islâhatı yapmak mecburiyetinde kaldı ve 1839 da neşrettiği meşhur «Gülhane hattı» ile islâhat teşebbüslerine ilk adımı atmış oldu.

II. Türkiyenin tabi bir memleket haline gelişi.

Kapitalismin inkişafı Türkiyede üç büyük bünye tahavvülüne tekabül eden üç büyük tesir icra etmiştir. Biz bunlara,

1 — Yıkıcı

2 — Yapıcı

tesirler ismini verebiliriz.

1 — **Yıkıcı tesirler,** mahallî ve millî el sanayiinin garpta sanayi kapitalisminin zuhur ve inkişafile mahvolmasıdır. Bu tesir XVIII inci asırın ikinci nısfından itibaren başlar. Eskiden Türkiyede mahallî ve millî piyasaların ihtiyaçlarını tatmin eden ve hattâ mühim miktarda ihracat yapan Bursa, Bilecik, Şam, Amasya, Işkodra, Tırnava ilh. gibi mensucat sanayii merkezleri vardı. Bu merkezlerde bilhassa ipek ve ipekli mensucat sanayii pek müterakkidi. Fakat garptaki makinalı sanayiin şarka ucuz ucuz döktüğü emtianın rekabeti bu merkezlerde kendi cinsinden emtia imal eden el sanayiini tarumar etti. «Vaktile gümrük kapılarını ardına kadar açtığımız sıralarda Avrupa ipeklisi Bilecik vilâyetinde dutlukları kökünden söküp atmıştı. Yolsuzluk yüzünden katırlarla zor gidilen Soğüte altı saat mesafede İn-hisar köyünde elyevm mevcut bulunan 40 odalı bir koza hanı, buralarının eski servet ve refahı hakkında insana kâfi bir fikir verebilir. Halen kağnı arabası bile işlemiyen burada vaktile koza mizanı kurulur, frenkler bu kadar zahmeti iktiham ile gelip bu handa misafir kalırlarmış» (*). «1812 de İşkodrada 600 ipek tezgâhı varken 1821 de ancak kırkı kalmıştı. Yine 1812 de Tırnava'da iki bin mensucat tezgâhı çalışırken 1830 da bu miktar yüze inmişti» (**). «Charles Texier», 1836 da Anadoluda seyahat ederken gördüğü Ankarayı şöyle anlatıyor: «Geçen asırda Ankarada müteaddit ecnebi müessese çalışı-

(*) Bilecik meb'usu Hayrettin. Memleketin umumî servetine aşağıdan bir nazar. 27-11-1932 senesinde B. M. M. ne verilen bir rapor.

(**) D. Urquhart. La Turquie. T. II. P. 57. 1836.

yordu. Şimdi hiç biri kalmamıştır. O vakit yirmi beş bin balyadan fazla kumaş, çorap ve saire gibi mamul eşya ihraç edildiği halde bugün bu ihracat beş bin balyaya çıkamaz» (*). XVIII inci asırın son rubunda Türkiyede bulunmuş bir Fransız, millî çuha sanayiimziin inhilâli hakkında şöyle diyor: «Halkın istimal ettiği ve orduya sarfolunan yün çuhalar, Edirne ve Selânikte imal olunur. Bunlar son zamana kadar İstanbulda da yapılırdı. Fakat bu sanayi, kendi çuhalarına mahreç arayan Avrupalıların rekabetile sukut etti» (**). Garp sanayiinin rekabeti karşısında bazı sanayi şubelerimizde bir bünye tahavvülü de olmuştu. Meselâ ipekli imal eden sanayi ham veyahut işlenmiş ipek ihraç eden sanayie istihale etti. Dahilde Avrupa ipekli mensucatı revaç bulunca millî sanayiin yaşama imkânlarını kaybetmemek için hiç olmazsa ham veya işlenmiş ipek veren hammadde sanayiine ricati gayet tabiîdi. Aynı hali Ankaranın tiftik kumaş ihracında da görürüz. Mamul tiftik kumaş ihraç eden Ankara tedricen ham tiftik ihraç eden bir merkez olmuştu.

Mensucat sanayiinde olduğu gibi bütün diğer sanayi şubelerinde de müşahede olunan bu yıkıcı tesirler neticesi olarak Türkiyenin millî sanayi inkişaf imkânlarını kaybetti. Türkiye dünya içinde ham ve ziraî madde veren ve sınaî mamulât ihtiyaçlarını sanayiin temerküz etmiş olduğu memleketlerden temin eden bir memleket halinde farklılaştı.

2 — Yapıcı tesir, Türkiyenin kapitalist münasebetlere intibak etmesidir. Yapıcı tesiri bir umumî ve bir de hususî olmak üzere iki bakımdan mütalea edebiliriz.

(*) Charles Texier. Küçük Asya. C. II. S. 447.

(**) Eliss Abessi. L'Etat actuel de L'Empire Ottomanne. T. II. P. 231. 1792.

a — Umumî bakımdan yapıcı tesirler, Osmanlı hükûmetinin kapitalist hükûmetlerin tazyiki altında idarî, malî, içtimai islahata geçmesile başlar. Osmanlı hükûmeti 1839 daki ilk islahat fermanile tabasına imparatorluk dahilinde canın emniyetine ve mülkiyetin taarruzdan masuniyetine ve bütün millet fertlerinin (din ve millet farkı gözetmeksizin) kanun nazarında müsavatına dair şu teminatı vermişti: «Fimabat eshabı cünhanın davaları kavanini şeriye iktizasınca alenen berveçhi tetkik görülüp hüküm olunmadıkça hiç kimse hakkında hafî veya cellî idam ve tesmim muamelesi icrası caiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallût vukubulmamak ve herkes emval ve emlâkine kemali serbestile malik ve mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdahale olunmamak ve faraza birinin töhmet ve kabahati vukuunda anın veresesi hukuku irsiyelerinden mahrum kılınmamak ve tabai saltanatı sinniyemizden olan ehli islâm ve mileli saire bu müsaadatı şahanemize bilâ istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükmü şeri iktizasınca kâffei memaliki mahrusamız ehalisine tarafı şahanemizden emniyeti kâmile verilmiş»tir. Bu hatla, aynı zamanda iltizam usulü ilga olunarak vergilerin merkeziyetçi bir usulle ve maliye memurları vasıtasile yeknasak olarak tarh ve cibayeti ve askerî mükellefiyetin bütün Osmanlı tabasına tatbiki tarzı kabul edilmişti. Fakat bu islâhattan menfaatları ihlâl edilmiş olan mültezimler, sarraflar ve diğer içtimaî zümrelerin 1824 senesinde bir irtica hareketile iltizam usulü iade edildi. Vergilerin tahsili işi, maliye memurlarından alınarak mahallî muteberana (derebeylerine, eşrafa) verildi.Gayrı müslimlerden alınan haracın ruhanî cemaatlar tarafından tahsil ettirilmesinden vazgeçilerek eski usule avdet edildi. Hulâsa eskiye doğru

bir rici hareket başladı. Bu irtica hareketile akalliyetlerin hukuku yine ihlâl edilmiş oluyordu. Avrupa hükûmetleri ise, akalliyetlerin hukukuna pek fazla ehemmiyet veriyorlardı. Bunun için 1855 senesinde Viyana konferansında hıristiyan tabanın menafiini ve islahatın icrasını kat'î surette temin için İngiltere ve Avusturya hükûmetlerile Osmanlı hükûmeti arasında bir itilâf akdi takarrür etti. «Padişahın bilihtiyar tabasına müsadaatta bulunduğu zannını hasıl etmek için Devleti Osmaniye ile hükûmatı müttefika mürahhasları tarafından Dersaadette kararlaştırılan mevadı havi bir hattı hümayunun bilâ teahhür tastir ve ilân edilmesi Babıâliye tavsiye olundu» (*). 1856 da Avrupa hükûmetlerinin bu şekildeki müdahale ve tazyikile birinci hattı hümayunu teyit ve tevsi edici mahiyette olmak üzere «İslahat hattı hümayunu» namı altında ikinci bir ferman daha neşredildi. Osmanlı hükûmeti bu fermanla din ve millet farkı gözetmeksizin bütün tabasına şu teminatı veriyordu:

1 — Bütün fertlerin canlarının emniyeti ve mülkiyetlerinin taarruzdan masuniyeti; ırz ve namuslarının mahfuziyeti.
2 — Bütün fertlerin kanun nazarında müsavatı.
3 — Mülkiyeti şahsiye hukukuna riayet.
4 — Umumî hizmetlere ve askerliğe Osmanlı tabasına mensup bütün fertlerin kabulü.
5 — Bazı idarî tahdidata tabi olmak şartile din ve maarif hurriyeti.
6 — Vergilerin tahsilinde müsavat.
7 — İltizamın ilgası ve vergilerin doğrudan doğruya tahsili.
8 — Mahkemelerde herkesin müsavi haklarla şahadette bulunması.

(*) E. Engelhardt. Türkiye ve tanzimat S. 122. 1328.

9 — Tabanın mahkeme huzurunda mahkûmiyetinden sonra idam veya affı hususununun sırf padişahın hukuku cümlesinden olması.

10 — Mahkemelerin alenî olması ve ilâmların neşri.

11 — Mücrimlere ait emlâkin zabt ve müsaderesi usulünün ilgası.

12 — İşkencenin ve hapishane cezaları hakkındaki şiddetli talimatın ilgası.

13 — Habishane usulünün ve nizamatının insanlığa daha muvafık bir tarzda tanzimi.

14 — Muhtelit ticarî, cezaî, cinaî davaların hepsi için muhtelit mahkemeler tesisi.

15 — Bu mahkemelerde tatbik olunacak hukukî ve cezaî kanunlarla usulü muhakematın tanzimi.

16 — Gayrı müslim cemaatların yalnız dinlerine müteallik muafiyet ve imtiyazlarının muhafaza edilerek diğer imtiyaz ve muafiyetlerinin tetkik ve tadili.

17 — Patrikhane veya cemaatı gayri müslime meclislerinin bazı ahvalde hukukî davalarda haiz oldukları salâhiyetin teyidi.

18 — Bu cemaatlar tarafından vilâyetler ve nahiyeler idarî ve adlî ahkâm meclislerinde aza bulundurulması.

19 — Bütün evrakı resmiyede hıristiyanlar için hakaret amiz tabirlerlerin ve sözlerin istimal edilmemesi.

20 — Rüşvetin ilgası.

21 — İrtikâp ve ihtilâsın meni için kanunlar ahkâmının şiddetle tatbiki.

İslahat hattında ecnebilerin arazi sahibi olmaları meselesi de ihmal olunmamıştı. Fermana bu hususta ilâve edilen fıkra şöyle idi: «Emlâkin bey ve füruhtu ve tasarrufu hakkın-

daki kavainin kâffei taba için müsavi olduğundan kavanini Devlete ve nizamata zabitei belediyeye ittiba ve imtisal eylemek ve asıl yerli ahalinin verdikleri tekâlifi vermek üzre hükûmeti Osmaniye ile düveli ecnebiye beyninde yapılacak sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi tasarrufu emlâk müsaade edilecektir». Osmanlı hükûmeti bu vadını 1867 de neşredilen arazi kanunu ile ancak on bir sene sonra tahakkuk ettirdi. Bütün bu islâhat hatlarında ve eski fermanları teyit eden küçük çaptaki fermanlarda zikredilen islâhat için Osmanlı hükûmeti Avrupa kanunlarını kendine nümune ittihaz etti. Meselâ ticaret kanunları için Fransa ticaret kanunu esas alınarak bir ticaret kanunu vücude getirildi. Bu kanunda Türkiye için o zamana kadar pek yabancı olan fakat kpitalist iktisat sisteminin zarurî kıldığı hukukî ahkâm vardı: Ticarî taahhütler ve ticarî akitler hakkında hükümler, her nevi şirketlerin teşkili usulleri, poliçeler, hiyleli hiylesiz iflâslar ilh... İslahat esnasında idare ve adliye, maliye teşkilâtı sahasında Garp idare tarzı, Garp adliyesi, Garp maliyesi ilh.. taklit ediliyordu. «Osmanlı vazii kanunları islâhı memleket için lâzım olan kavait ve anasırı esasiyeyi Fransadan ahz ve iktibas ettiler. Babıâli hazinei evrakı, pek az bir zaman sonra memaliki ecnebiye kavanin ve nizamatından alınmış bir çok koleksiyonlarla doldu» (*). Hattâ 1876 senesinde Fransa hükûmeti Osmanlı hükûmetinin ıslahat icrasında pek yavaş hareket ettiğini görerek 1856 hattı hümayununa dair Babıâliye verdiği notaya bir de islahat programı raptetmişti. Bu programda şayanı dikkat olan cihet, ecnebi sermayesinin Türkiyeye girmesini istilzam eden bir çok büyük nafia işlerinin ve diğer tesisatın icrası da teklif olunmuştu. İslahat proğramı şu maddeleri

(*) Keza. S. 128.

ihtiva ediyordu: «Hristiyanların muhtelif memuriyetlere kabulü. Maarifi umumiyenin islâh ve tamimi. Yeni usul idarei vilâyatın her tarafa teşmili. Aleniyeti mahakimin sureti ciddiyede temini. Hıristiyanların şehadetlerinin sureti kat'iyede ve umumiyede kabulü. Kavanini ticcariyenin tanzimi ve mahakimi ticcariyenin islâhı. Habishaneler ile umuru zabıtanın islâhı. Ecanibin hukuku tasarrufiyeden serbesçe müstefit olmaları. Evkaf usulünün islâhı ve kâffei emlâk ve arazinin mülke tahvili. Emvali gayrı menkulenin rehin ve ferağı usullerinin tebdili. Kredi fonsiye tesisi. Bilvasıta vergilerin emaneten idaresi ve iltizamın ilgası suretile bilâvasıta vergilerin tahsil ve cibayet usulünün tebdili. Dahilî gümrüklerin ve istihlâk rüsumunun ilgası. Umuru nafiai cesimenin icrası. Turku muabirin islâhı. Maadin ve ormanların işlettirilmesi. Büyük şehirlerde belediye dairelerinin teşkili. Her nezaret için hususî bir bütçe ve bütün şuabatı idare için umumî bütçe tanzimi» (*).

Hulâsa, bütün XIX uncu asırın başından meşrutiyet inkılâbına (1908) kadar Avrupa hükûmetlerinin tazyikile Osmanlı Devletinin idare şekli Avrupa devletlerinin idare şekline bir hayli benzetildi. Dahiliye, Hariciye, Adliye, Maarif, Ziraat nezaretleri kuruldu. Başlarında hükûmet merkezinden tayin edilen ve hükûmet merkezine tabi valiler bulunan vilâyetler teşkil edildi. Asker Avrupa usulüne göre tanzim olundu. Avrupa modeline göre mahkemeler yapıldı. Mülkî, askerî adlî sahalara ait bir çok kanunlar neşredildi. Bütün bu islâhat ve olan istihaleler kapitalist iktisat sisteminin, Osmanlı İmparatorluğunun umumî kuruluşunda icra ettiği yapıcı tesirlerin neticesiydi. Bunun için Osmanlı İmparatorluğunun son bir asırlık tarihini, Osmanlı

(*) Keza. S. 223.

cemiyetinin garptaki burjua cemiyeti münasebetlerine zorla intibak ettirilmesi tarihî olarak tavsif etmek mümkündür.

b — Hususî bakımdan yapıcı tesir, ehemmiyetini memleketin coğrafî şartlarına medyun bulunan millî mahsulâtımızın ham veya yarı işlenmiş bir halde dünya ticaretinde mübadele mevzuu olması üzerine köy iktisadiyatında zatî iktisat sisteminin tedricen yıkılmaya başlıyarak bunun yerine emtia iktisadı sisteminin gelmesidir.

Garpta sanayi kapitalisminin zuhur ve inkişafile Türkiyenin pamuk, tiftik, yün, ipek, deri ilh.. gibi sanayi hammaddelerine bir talep uyanmış ve bunların Avrupadaki sanayi merkezleri tarafından iştirasına başlanınca Türkiyede ziraî istihsal tedricen emtia karakteri almıştır.

Ticarî kapitalism devrinde Türkiyede bir çok sanayi ham ve mamul maddelerinin doğrudan doğruya ihracı memnudu. Bu maddelerin başlıcaları şunlardı: Top, harp aletleri, meşin, kurşun, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, koyun derisi, zift, kükürt, ipek tohumu, yapağı, kereste, gemi, bakır, pamuk ipliği, zeytinyağı ilh.. Bu maddeler ancak kapitülâsyonlarla verilen hususî müsaadelerle ihraç olunabilirdi. Meselâ 1597 senesinde Fransa hükûmetile aktolunan kapitülâsyonda Fransızların «esasen tüccar emvalinden madut olan sahtiyan, keçi derisi, pamuk ipliği gibi emvali satın almakta serbest» (*) oldukları ilân edilmişti. Fakat Avrupada sanayi inkişaf edip te hammadde ihtiyacı artınca, hammadde ihracını takyit eden hukukî bağların kırılmasına zaruret hasıl oldu. 1839 senesinde Fransa ile aktolunan ticaret muahedesile bu bağlar kırılmış ve Türkiyeden her nevi emtianın bilâistisna ihracına müsaade edilmişti.

(*) Ali Reşat ve Macar İskender. Kapitülâsyonlar. S. 91.

Bu muahedenin ikinci maddesinde bu müsaade şöyle tasrih edilmişti: «Fransa Devleti tabası veyahut şerik ve adamları memaliki mahrusai şahanenin her bir tarafında gerek dahilen ticaret etmek murat eylesunlar ve gerek haricen ticaret etmek arzusunda olsunlar, memleketin hasılâtı arziye ve sınaiyesinden olan kâffeî emtia ve eşyayı bilâistisna mübayaa ve iştira edebileceklerdir» (*).

Türkiye dünya iş bölümünde ham ve ziraî maddeci bir memleket olarak farklılaştıktan sonra Türkiyeden emtia ihraç eden bir çok ihracat şirketlerinin, ziraî istihsalin sür'atle emtia karakteri almasına da yardımları dokunmuştur. Bu teşekküller, köylüye kredi ve tohum vermek suretile istihsalin müsmiriyetini arttırmıya çalışmışlar ve piyasanın taleplerine göre emtia istihsalini teşvik etmişlerdir: Meselâ Alman mensucat sanayiine pamuk tedarik etmek üzre teşekkül etmiş olan «Deutsche Levantinische Baumwollgesellschaft», «İzmir ve Adanadaki şubeleri vasıtasile pamukçuluğun inkişafı için son beş sene (1905) zarfında müstahsile 70.000 Mark ikraz etmişti... Aynı şirketin Adana ve İzmirdeki pamuk müstahsillerine 1907 de ikraz ettiği paranın miktarı 158.85 marktı» (**). Şirketlerden maada büyük ihracat tüccarları da müstahsilin iş müsmiriyetini tezyit etmek maksadile aynı suretle hareket etmişlerdi.

Türkiyede muhtelif teşebbüslere yatırılmış ecnebî sermayelerinin de köy iktisadiyatında emtia istihsalinin inkişafında menfaatları vardı. Demiryollarını misal alalım: Demiryollarına yatırılmış sermayelerin kâr getirebilmesi için hatlar güzergâhında zatî iktisat sisteminin yıkılması lâzımdı. Hatlar işletme masraflarını ancak emtia istihsalinin inkişa-

(*) Keza. S. 171.

(**) Dr. Hermann Schmidt. Das Eisenb. in der. as. Türkei S. 74.

file koruyabilirlerdi. Bunun için demiryolları idarelerinin hat güzergâhlarında emtia istihsalini arttıracak tedbirler aldığı görülmüştür. Anadolu demiryolları idaresi, hat boyundaki köylü ile temasa geliyor, ona kredi, ziraî aletler ve tohum veriyordu. «Fena mahsul senelerinde memleket açlık tehlikesine maruz kalınca ve muayyen mıntakalarda yeni zeriyat için tohumluk bulunamayınca Anadolu hattı idaresi derhal vaziyete müdahale ediyor. Kendi hesabına tohumluk tedarik ederek köylüye faizsiz, masrafsız ve Devletin müdahalesi olmadan dağıtıyordu» (*). «Anadolu hattı, köylüye ziraî makine temini işini de ihmal etmemişti. Bu makinalar gümrükten resimsiz geçirilir ve hatta ücretsiz nakledilerek köylüye dağıtılırdı» (**).

Anadolu hattı tevzi ettiği makinaların kullanılmasını ve tamirini öğretmek maksadile atelye de açmıştı. «Eskişehirdeki demiryolu imalâthanesine ilâve olunan tamirat atelyesinde makina ve sairenin tamiratını bizzat yapabilecek Türk çocukları yetiştiriliyordu» (***). Konyada Anadolu hattının muaveneti altında bulunan Anadolu sanayi ve ticaret şirketinin (Anatolische İndustrie und Handelsgesellschaft) bir şubesi de köylüye tevzi edilmek üzre makinalar ithal ediyordu. Konyadaki iska sahası da Anadolu hattının bir eseriydi. Hulâsa Anadolu demiryolları, köylüye tohum, ziraî alet tevzi etmek geniş sahalarda iska işleri yapmakla hat güzergâhındaki köylünün ziraî istihsalinin emtia karakteri almasını işletme menfaatlar bakımından zarurî görmüştü.

Devletin aktettiği haricî istikrazlar ve demiryollarının ga-

(*) Keza.

(**) Keza.

(***) Keza.

ranti kilometrikleri (*) de emtia iktisadiyatının inkişafına müessir olmuştu. Devlet Avrupa bankalarına olan borçlarının faizlerini ve hatların garanti kilometriklerini ödemek için vergileri arttırarak köylüye yüklenmiş ve köylü de bu ağır vergileri tediye etmek için mahsulünü nakde tahvile ve bu suretle tedricen emtia iktisadiyatına intikabe mecbur olmuştu.

Hulâsa Türkiye köy iktisadiyatının emtia istihsali istikametinde inkişafı da tıpkı Türkiyenin umumî kuruluşunda olduğu gibi kapitalsmin tesir ve müdahalesile cereyan etmiştir. Kapitalism, Türkiyeye, bir lüleci çamuru gibi ezip sıkarak istediği şekli vermiş ve onu kendi menfaatlarına ve münasebetlerine göre yeniden kurmuştur.

3 — **Bağlayıcı tesir,** Türkiyenin müstakil bir iktisadî cüzü tam olmaktan çıkarak kapitalismin kanunlarına tabi bir memleket haline gelmesidir.

Bağlayıcı tesirler, yukarda gördüğümüz gibi XVI ıncı asırda kapitülasyonlarla başlar. Vakıa o zamanlar kuvvetli olan Osmanlı Devleti bu kapitülasyonları Avruplılara bir lûtûf kabilinden vermişti. Fakat bu lûtûf kabilinden verilen imtiyazlar zamanla ve Osmanlı Devleti zafa uğradığı nisbette bir esaret ağı şeklini aldı. Neticede Osmanlı Devleti iktisadî ve hukukî sahalarda serbestii hareketini tamamen kaybetmiş oldu.

Sanayi kapitalisminin zuhur ve inkişafile sanayi faaliyetlerinin muayyen memleketlerde temerküz etmiye başlamasile dünya coğrafî iş bölümünün yanında iktisadî bir iş bölümünün de temelleri atılmış oldu. Eskiden ziraî ve sınaî ihtiyaçla-

(*) Demiryolları, emtia istihsali ve nüfus kesafeti az olan mıntakalarda inşa edildiği için hatların zararlarını kapamak için sermayedarlara Devletin her sene kilometre başına vermeği taahhüt ettiği teminat akçası.

rını zatî istihsalile temin eden memleketler cihan mübadelesinin ittisaile otarşik mahiyetlerinden sıyrıldılar ve Avrupada bir kaç memlekette temerküz etmiş olan sanayie ham ve ziraî madde veren ve sınaî mamulât ihtiyaçlarını bu sanayi merkezlerinden temin eden açık memleketlere istihale ettiler. Bu tarihî münasebetlerin inkişafı neticesi olarak teessüs etmiş olan iktisadî iş bölümünün bugünkü vaziyetini şu cetvelde vuzuhla görebeliyoruz:

1928 de dünya istihsalinin kıt'alara göre inkisamı (*)

Kıt'alar	Ziraî istihsal		Sinaî İstihsal
	Gıda maddeleri	Ham maddeleri	
	%	%	%
Avrupa	26,9	14,3	41,7
Ş. Amerika	24,1	23,9	47,0
Diğer kıt'alar	49,0	61,8	11,3
	100,0	100,0	100,0

Bu cetvelden anlaşılıyor ki, dünya yüzünde sınaî faaliyetlerin en kesif olduğu memleketler Avrupa (yüzde 41.4) ve Şimalî Amerika (yüzde 47.0) dır. Avrupa ve Şimalî Amerika harici memleketlerin hisselerine dünya sanayi faaliyetlerinin ancak yüzde 11.3 ü isabet etmektedir. Buna mukabil dünya gıda ve hammadde istihsalinin yarısından fazlası (gıda maddelerinin yüzde 49 u hammaddelerin yüzde (61.8) bu sanayiden mahrum kalmış kıt'alarda toplanmıştır.

Türkiye dünya iktisadî iş bölümünde ham ve ziraî madde istihsal eden bir memleket vaziyetine düşünce kapitalisme

(*) Dr. Rolf Wagenführ. Die İndustriewirtschaft. S. 44. Berlin. Herausgegeben von İnstitut für Konjunkturforschung. 1933.

tabi bir unsur haline geldi. İktisadî istiklâlini tamamen kaybetti ve Avrupa sanayiine açık pazar oldu. Ticcarî kapitalism safhasından hiç olmazsa her memleket ve bu meyanda Türkiye sınaî ihtiyaçlarını bizzat kendisi temin ediyordu. Şimdi ise, gıdasına varıncıya kadar her şeyini yabancıların elinden temine mecburdu. Ham ve ziraî madde ihracı da kapitalismin kaprizlerine oyuncak olmuştu. Meselâ sanayici memleketlerde sınaî konjunkturun fena gitmesi ihraç ettiğimiz maddelerin satışını durduruyordu. Binaenaleyh Türkiye iktisadiyatının kârlı işlemesi dünya sınaî konjunkturun keyfine tabidi. Dünya piyasaları iyi giderse Türk müstahsili kazanacak fena giderse kaybedecekti. Millî istiklâle kavuşulan bugünde dahi Türkiye köy iktisadiyatı, alelûmum Türkiye iktisadiyatı henüz Avrupa sanayiinin bir pazarı ve onun konjunktur hareketlerinin bir oyunacağından başka bir şey değildir.

Türkiyeye sermaye ihracına başlanması üzerine Türkiyenin kapitalisme olan tabiyeti bir esaret şeklini aldı. Bu esaret Avrupa sermayedarlarından aktedilen istikrazlarla başlar. İlk istikraz 1854 senesinde hem islâhat hem Kırım muharebesi masraflarına karşılık olmak üzre Londrada Palmers Bankasından aktedilmişti. Bu istikraza teminat olarak Mısır vergisi gösterilmiş ve 75 milyon Frank alınmıştı. Fakat bu paradan Osmanlı hükûmetinin eline ancak 60 milyon frank geçmişti.

Osmanlı Devletinin istikrazlarını üç devre ayırmak mümkündür. Birinci devir 1854 den 1881 senesi muharrem fermanına, ikinci devir 1882 den 1908 senesine ve üçüncü devir de umumî harbe kadardır. Birinci devirde aktolunan istikrazların umumî yekûnu 5.297.676.500 ve ihraç fiatına göre alınan hakikî miktar da 3.012.884.714 altın franktı.

Osmanlı hükûmetinin aktettiği istikrazlardan eline hemen iki milyar üçyüz milyon frank daha az para geçmişti. Halbuki hükûmetin eline geçen miktardan bankalara komisyon ücreti ve diğer bir takım zararlar daha ödenmiş olduğu hesaba katılacak olursa Türkiyenin istikraz ettiği beş milyar üçyüz milyon frankın ancak yarısını yani iki milyar yedi yüz milyon frangını alabilmiş olduğu anlaşılır.

Bu suretle Osmanlı hükûmetine havadan iki buçuk milyar frank borç yükletilmiş oldu. Halbuki Türkiye bu borçtan metelik bile almamıştı. Bütün bu aktedilen istikrazlara karşılık olarak Devletin en zengin varidat menbaları tahsis olunmuştu: Mısır vergisi, İzmir, Sürye gümrükleri varidatı, İstanbul gümrükleri, tütün, tuz, damga resmi, Bursa, Edirne ipek öşrü, Midilli, Karesi, İzmir vilâyetleri zeytin öşrü, Ergani madenleri, Anadolu ağnam resmi. Devlet bu menbaları istikrazlara karşılık göstermekle en mühim varidatından mahrum kalıyordu. Bunun bütçede yapacağı tesirin menfî olacağı aşikârdı: «Türkiyenin 1874-1875 senesi bütçesinde yirmi beş milyon Osmanlı lirası varidat gösterilmişti. Bu mevhum bir adetti. Zira hakikatta varidatın mikdarı on yedi milyon liraya baliğ olmakta idi. Halbuki bunlardan Devletin hariçteki borçları için senede on üç milyon lira ayırması lâzımgeliyordu. Bu suretle hükûmete idare ve sair ihtiyacatı için ancak on dört milyon lira kalıyordu» (*). Bu para ile ne ordu beslemek ne de hükûmet idare etmek mümkün olduğundan Osmanlı hükûmeti borçlarını ödeyemedi. İflâs etmiş olan hükûmet nihayet borçlarını tesviye etmek için 1881 de «Muharrem fermanı» namile bir kararname çıkardı. Bu kararname ile Avrupalı dayinler tarafından intihap edilmiş bir idare meclisi bulunan «Dü-

(*) Parvus. Türkiyenin can damarı. S. 9.

yunu umumiye idaresi» ismile bir idare vücude getirildi. Hususî teminatı haiz olan istikrazlar (1854, 1855, 1877) hariç olmak üzre Osmanlı hükûmetinin borçları takriben yarıya indirildi. Hükûmet bütün borçlarına mukabil «Duyunu umumiye idaresine» en mühim varidat menbalarını terketti. Avrupa sermayedarlarının mümessillerinden müteşekkil olan bu idare (Duyun umumiyenin başında münavebe ile riyaset vazifesini gören bir İngiliz, bir Fransız reis, bir Alman, bir Avusturyalı bir İtalyan bir Osmanlı âza ve bir de Osmanlı Bankası (*) mürahhası vardı) hükûmet içinde hükûmet maliye nezareti yanında ikinci bir maliye idaresi vaziyetini aldı. 1882-1883 senesinde Düyunu umumiye idaresinde bulunan Türkiye varidatı 2.522.498 lira idi. 1911-1912 senesinde bu miktar 8.258.292 liraya çıkmıştı (**).

Muharrem kararnamesile bütün borçlara karşılık gösterilen varidat haricî ve dahilî olmak üzre iki nevidi. Haricî varidat

(*) Osmanlı Bankası ilk önce 1855 de İngiliz sermayedarları tarafından vücude getirilmişti. Bankaya bilâhare Fransız sermayesi de iştirak etti. 1863 senesinde Osmanlı Bankasının ismi «Bankı Osmanii Şahane»ye tahvil edilerek Osmanlı hükûmetinin imtiyazlı bir müessesesi haline konuldu. Osmanlı Bankası istikraz muamelelerinin bir çoğunda Avrupa sermayedarlarile Osmanlı hükûmet arasında mutavassıtlık yapmıştı. Buna mukabil Devletin bir çok varidat kaynaklarını da eline geçirmişti. Meselâ 1863 de aldığı imtiyaz fermanına mukabil hükûmetin aktettiği 200 milyonluk istikraza teminat olarak yukarda zikri geçen damga, tuz resmini, Bursa Edirne ipek öşrünü, Midilli İzmir, Karasi zeytinlikleri öşrünü elde etmişti. Hulâsa Devletin en verimli kazanç kaynaklarının ağzı Osmanlı Bankasının kasasına çevrilmişti.

(**) Parvus. Türkiyenin can damarı. S. 18.

şunlardı: Bulgaristan eyaleti vergisi, Şarkî Rumeli vergisi, Berlin muahedesi mucibince Türkiye borçlarının Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ Devletlerine yükletilen kısımlarından hasıl olan yekûn, Kıbrıs adası varidatı fazlası.

Düyunu umumiyenin teşekkülü ile bu idareye geçen bütün varidattan Osmanlı hükûmeti beş para bile istifade edememişti. Berlin muahedesi mucibince Balkan hükûmetlerinin takabbül ettikleri borçlar ödenmemiş ve bunların ödenmemesine de Avrupa hükûmetleri yardım etmişti. Kıbrıs adasının İngilizlerin eline geçmesi ve Bulgaristanın istiklâlini ilân etmesi üzerine hükûmet, hem Kıbrıs hem Şarkî Rumeli varidatından mahrum kalmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kaybedilen Bulgaristan vergisi ve Kıbrıs adası vergisi tazminatına müsavi olan aşar varidatını vermiye mecbur oldu. Şarkî Rumeli vergisile karşılanmış olan istikrazlara da ayrıca muhtelif menbalar buldu.

Hükûmetin dahilî varidatından Düyunu umumiyeye bırakılan kısmın başında tuz ve tütün inhisarları varidatı geliyordu. Diğer varidat ta şunlardı: Damga pulu resmi, müskirat resmi, İstanbul ve sair şehirler balık rüsumu, bir çok yerlerin ipek aşarı, tönbeki resmi.

Düyunu umumiye idaresi yalnız mevcut varidat menbalarını değil aynı zamanda istikbalde temin olunacak fazla varidata da el uzatmıştı. Muharrem fermanının verdiği müstakbel varidat menbaları şunlardı: Gümrükler fazla varidatı, temettü vergisinden zuhur edecek fazla varidat.

Bu vaziyet 1903 senesine kadar devam etti. Bu tarihte yine Osmanlı dayinleri için faideli olmak üzre tahvil ve tevhidi düyun muamelesi yapılmak suretile Osmanlı hükûmetinin borçları yeniden tanzim ve islâh olundu. Kabul edilen esas şu idi: Düyunu umumiye idaresinde toplanan bütün vari-

dattan borçların faiz ve sermayelerinin tediyesine sarfedilmek üzre muayyen bir meblâğ tahsis olunacak ve fazlasının yüzde 75 i Devlete ve yüzde 25 i de yine borçların tediyesine sarfedilmek üzere Düyunu umumiye idaresine verilecekti. 1903 senesinden Umumî harbe kadar Osmanlı Devletinin borçları hazine tahvilâtı ihraçı muhtelif müesseselerden alınan avanslarla artmıştı. 1913 senesinde bu avansların tediyesine lâzımgelen miktar 9.5 milyon liraya baliğ oluyordu. Faiz miktarı % 4 den % 5 e % 7 ve 8 e kadar çıkıyordu. Gümrük varidatından başka yine bir çok yerlerin aşarile ağnam rüsumu, bedeli askerî ve en nihayet arazi vergisi de teminat olarak gösterilmişti. Umumî harbe takaddüm eden senede gerek istikraz gerek avanslara teminat gösterilen varidatın yekûnu 16.5 milyon liraya çıkmıştı.

Aktedilen istikrazlar memleket iktisadiyatının islâhı Türk vatanının imarı yolunda değil Devletin bütçe açıklarını kapamıya tahsis olunmuştu. Bu borçlar Türk müstahsilinin omuzunda daima ağır ve taşınamaz bir yük olarak kalmış ve Türk köylüsü bütün kazancını borçların ödenmesi için Devlete bırakarak refah yüzü görmemiş daima asgarî hayat seviyesinin aşağısında bir hayat sürmüştü.

İstikraz tediyatının Osmanlı Devleti bütçesinde işgal ettiği mevkii görürsek hükûmetin millî iktisada faideli olacak herhangi bir teşebbüse girmesine imkân bulamadığı kendiliğinden anlaşılır. Bu tediyatın ne ticaret ve ne de hesabat muvazenesi itibarile telâfi edilememiş olması memleketi mütemadiyen fakra ve sefalete götürmüştür.

1914-15 bütçesinde umumî masarifin üçte birinden fazlasını Düyunu umumiye mürettebatı yutuyordu. Memleketin mali tediye kabiliyetine nazaran bu nisbet tahammül

haddını çok aşmıştı. 1914-15 senesi bütçesinin bazı fasılları arasındaki şu mukayeseli cetvele bakalım:

Masraf fasılları	Altın lira	Umumi masraf nisbeti %
Harbiye nezareti bütçesi	6.000.000	17.65
Nafia nezareti bütçesi	557.320	1.62
Dahiliye nezareti bütçesi	1.044.650	3.07
Maarif nezareti bütçesi	554.590	1.61
Düyunu umumiye	11.657.280	34.29

Umumî harp arifesinde (1914) Osmanlı İmparatorluğunun Düyunu umumiyesi altın olarak 158.642.738 liraya yahut 3.490.236 altın franka baliğ olmakta idi (*).

Görülüyor ki, malî sermayedarlık, istikrazlar tarikile Osmanlı Devletinin maliyesini Avrupa bankalarının hesabına işliyen bir cihaz haline getirerek bütün İmparatorluk varidat menbalarından akan kıymetlere vazı'yet etmişti. Bu suretle Türkiyenin iktisadî tabiiyetinin (Avrupa sanayiine açık pazar oluşunun) yanında bir de malî esareti teessüs etmiş bulunuyordu. Türk köylüsü, Avrupa bankaları hesabına köleleşmiş, Osmanlı Devleti de Türk köylüsünün istismar edilmesine tavassut eden bir jandarma hükûmeti vaziyetine düşmüştü. Yukarki cetvelden görüldüğü gibi, ecirleştirilmiş Türk köylüsünün tenvir ve irşat işi de ihmal edilmiş, bu işe bütçede ancak % 1.61 gibi devede kulak kabilinden bir yer verilerek Türk milletinin bilgi seviyesinin yükselmesine de mani olunmuştu.

Devlet istikrazları şeklinde gelen ecnebi sermayesinden maada Türkiyeye iktisadî teşebbüslere yatırılmak maksadile de sermaye ihraç edilmişti. Bu sermayelerin yatırıldığı sahalar şunlardı:

(*) İktisat meclisi raporları. Neşriyat serisi: 1931.

1 — Malî müesseseler
2 — Demiryolları
3 — Sanayi ve maadin
4 — Haricî ticaret
5 — Beledî işler ve liman hizmetleri.

Bu saydığımız sahalarda ecnebî sermayesinin miktarı şöyledir:

Bankalar	10.210.000	Sterlin
Demiryolları	39.163.000	»
Sanayi ve Maadin	5.495.000	»
Ticaret	3.593.000	»
Beledî işler	4.983.000	»

Aşağıdaki cetvel bu sermayelerin milliyetlere ve faaliyet sahalarına göre dağılışını göstermektedir:

	İngiliz %	Fransız %	İtalyan %	Amerika %	Hollanda %	Belçika %	Alman %	Muhtelif %	Yekûn
Demiryollar	11,7	15,3	—	—	—	0,4	67,5	5,1	100
Bankalar	6,8	59,-	2,9	3,9	1,0	1,0	22,1	5,3	100
Beledi işler	38,2	22,6	—	—	—	38,8	—	0,1	100
Ticarî teşebbüsler	41,2	17,3	1,8	21,0	13,9	3,0	—	1,8	100
Madenler	6,6	76,5	12,5	—	—	—	4,4	—	100
Sınaî işler	75,6	11,-	—	—	—	3,4	—	10,0	100
	16,9	25,9	1,2	1,8	0,9	3,7	45,4	4,2	100

Türkiyeye yatırılmış olan bu ecnebî sermayeleri de Türk milletini ecir vaziyetine sokmuştu. Türk müstahsilinin istihsal ettiği kıymetler memleket dahilinde değil, temettüler kârlar ilh.. halinde Avrupadaki sermayedarların kasalarına akıyordu. Senelerce kol kuvvetini ecnebiye satan, alın teri döken Türk köylüsü daima fakra sürükleimiş ve buna mukabil Avrupa bankalarının kasaları Türk köylüsünün emeğinden çalınan kıymetlerle taşmıştı.

İKİNCİ KISIM.

TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATININ DAHİLÎ KURULUŞU.

İkinci kısım.

TÜRKİYE KÖY İKTİSADİYATININ DAHİLÎ KURULUŞU.

Birinci bahis.

Türkiye köy İktisadiyatının içtimaî oluşu.

I. İçtimaî dağılma ve içtimaî farklılaşmalar.

Köyde, emtia iktisadiyatının inkişafından mütevellit çözülmelere (istihsalle istihlâkin, istihsalle imalin ilh. birbirinden ayrılmasına) müvazi olarak ayrıca bir sıra içtimaî ayrılmalar da olmuştur ki, bunlar Türkiye Köy İktisadiyatının içtimaî nescine yepyeni bir renk vermiştir.

Birinci kısımda zatî iktisadın inhilâlile sây mahsullerinin emtia şekli aldığını görmüştük. Fakat emtia iktisadiyatının inkişafı sây mahsullerinden maada, bizzat sâiyi, iş kuvvetini de mata haline getirmiştir. Bu suretle sây mahsullerinin yanında pazara iş kuvveti denilen yeni ve spesifik bir mata da arzolunmağa başlamıştır. Halbuki zatî yahut muhtelit iktisatça yaşıyan yerlerde değil sây, sây mahsulü bile emtiaya tahavvül etmek imkânlarını güçlükle bulabilmektedir.

İş kuvvetinin emtia haline gelmiş olması, köyde yeni «içtimaî - istihsal münasebetleri»nin teessüs etmiş olduğunu ifade eder. Bu yeni münasebetler iş kuvvetini satanlarla iş kuvvetini satın alanlar arasında teessüs eden münasebetlerdir ki, bunların teessüs seyrine «içtimaî dağılış» ismini verebiliriz. İçtimaî dağılış, muhtelif şartlar altında bir kısım köylünün istihsal vasıtalarından tecerrüt ederek, yani mülkiyetsizleşerek istihsal vasıtalarını muhafaza eden bir kısım

köylüye kol kuvvetini satmıya başlaması seyridir. Bu içtimaî dağılış neticesi, sahneye zatî ihtiyaçları için çalışan yahut ailesi efradile pazar için istihsalde bulunan küçük müstahsillerden farklı iki yeni köylü tipi çıkmıştır. Bunlardan biri «köy amelesi» diğeri de sermaye sahibi «müteşebbis köy müstahsili» dir. Müteşebbis köy müstahsili sermaye koyarak istihsali organize eden ve sermayesini azamî derecede nemalandırmak gayesini taşıyan çiftçidir. Müteşebbis müstahsil zümreye, tütün, pamuk gibi çapa nebatı zeriyatının, üzüm, incir gibi bahçecilik işlerinin temerküz ettiği sahalarda tesadüf olunur. Meselâ Adananın pamuk mıntakasında modern teknik vasıtalar ve yüzlerce amele ile pamuk zeriyatı yapan yahut Ege mıntakasında üzüm, incir, tütün ilh. işlerinde amele kullanan çiftçiler, müteşebbis müstahsiller kategorisine dahildir. Bu zümreyi teşkil eden fertlerde istihsali idare işi ile, istihsale doğrudan doğruya iştirak işi birbirinden ayrılmıştır. İstihsali idare işi sermaye sahibi müteşebbistededir. İstihsalin icrası da ameledедir. Halbuki, yabancı kol kuvveti kiralamadan istihsalde bulunan küçük müstahsilde henüz bu fonksiyonlar diferansiye olmamıştır.

İstihsale yatırdığı kıymetleri nemalandırmak gayesi, müteşebbis müstahsili sun'î gübre, kimyevî maddeler (potas, göz taşı, kükürt ilh.) ziraî makineler ve alât gibi modern teknik vasıtalardan istifadeye de sevketmiştir. Bunun içindir ki, modern teknik vasıtalar, birinci kısımda da işaret ettiğimiz gibi ancak sermaye sahibi müteşebbis müstahsilde tatbik imkânı bulmaktadır. Bu itibarla müteşebbis müstahsili köyde yeni bir içtimaî nizamın ve yeni bir zihniyetin mümessili olarak tanımak mümkündür. Bu yeni nizam, kapitalist iktisat sistemi, yeni ruh ta bu sisteme has olan kâr zihniyetidir.

Türkyede mahallî farklara rağmen umumiyet itibarile üç nevi köy amelesine tesadüf olunur:

1 — Muhtelif âmillerin tesiri altında mülkiyetinden tecerrüt etmiş ve müteşebbis müstahsil nezdinde amelelik eden köylü.

2 — Köydeki toprağını terkederek ameleliğe çıkmış ve bir miktar para kazandıktan sonra tekrar köyüne, tarlasının başına dönmek arzusunu besliyen köylü. Bu tip amelenin birinciden farkı henüz mülkiyet bağının çözülmemiş olmasındadır.

3 — Mevsim icabı ticarî mahsulât mıntakalarına gelerek çalışan ve mevsimin sonunda köyüne dönen köylü. Mevsim amelesinin membaı, Orta Anadolu yaylalarile Şark vilâyetleridir. Sahil vilâyetlerimizin dağlık köylerinden sahil ovalarına doğru da mevsim icabı bir amele akını müşahede olunur. Bunlar yüksek yerlerle alçak ova kısımlarının hasat zamanları arasındaki farklardan istifade eden köylülerdir. Mevsim amelesi Türkiyenin en fakir köylüsüdür. Bunlar pek cüzi bir ücretle çalışırlar. Şimendifer, araba paraları olmadığından uzak vilâyetlerden sahillere yorganları sırtlarında yaya olarak gelirler.

Amele nevileri mahallî şartlara göre pek değişir. Misal olarak en fazla amele kullanan mıntakalardan Adana pamuk mıntakasını alalım. Adananın şu tip ameleleri vardır:

1 — Yanaşmalar. Bunlara tutma dahi derler. Yanaşmalar iki kısımdır: Kış yanaşmaları ve yaz yanaşmaları. Kış yanaşmaları teşrinievvelden mayısa kadar tutulur. Bunun sebebi bu tarihte umumiyet üzere pamuk zeriyatının hitama ermiş ve sapan işinin kalmamış olmasıdır. Kış tutmaları normal zamanlarda iş kuvveti bedeli olarak va-

satî 75 lira, bir çift çizme, bir takım elbise ve ikramiye olarak 4 dönüm kadar bir pamuk tarlasını ekilmiş olarak alırlar. Bunların iaşe ve ibateleri çiftliğe aittir. Yaz yanaşmaları 13 mayıs başlangıç olmak üzere beş ay müddetle 13 teşrinievvele kadar tutulur. Bunlar pamuk hasadile meşgul olurlar. Yaz tutmaları, yaz işlerinin fazlalığından dolayı ve normal senelerde 85 lira ücretle bir çift çizme, bir takım elbise alırlar. Kendilerine ikramiye olarak birşey zeredilmez. Yaz ve kış tutmaları çiftliklerin bütün daimî işlerini görürler.

2 — Çapa ve hasat amelesi. Çapa amelesi alelûmum pamuk çapasının ve tâli derecede de diğer çapa nebatlarının çapasını yaparlar. Bu tip amele Adana mıntakasına bilhassa komşu vilâyetlerden mart ayından itibaren gelmiye başlar. 5.5 gün addedilen iş haftasının ücreti 150 ilâ 350 kuruştur. Bunların iaşeleri çiftlik sahibi tarafından temin olunur. Çapa amelesi Adanada iki ay kadar kalır.

Hububat hasat amelesi. Bunlar kısmen çapa amelesinden, kısmen başka yerlerden tedarik olunur. Altı gün addedilen iş haftası zarfında ücret olarak vasatî 7 lira alırlar. İaşeleri çiftçi tarafından temin olunur. Bu amelenin Adanalı olmıyanları mevsim sonunda memleketlerine dönerler.

3 — Pamuk hasat amelesi. Bunların ekserisi Adana mıntakası dahilinde oturan işçilerdir. Pamuk amelesine ücret olarak pamuk kozasının % 9 u ve çekirdekli pamuk için de beher okkaya vasatî 10 kuruş verilir. İaşe ve ibateleri kendilerine aittir. Bunların çiftliklere gitmeleri için yapacakları nakliye masraflarını çiftlik sahibi verir. İş sonunda ücret mukabilinde aldıkları kozaları kendileri nakleder-ler.

4 — Yevmiyeciler ve aylıkcılar. Çiftliklerdeki fazla işleri görmek için yevmiyeci tutulur. Bunlara günde vasatî olarak 60 kuruş verilir. İaşeleri çiftçiye aittir. Aylıkçılar ise, saman çekmek, arabacılık, bekçilik, bidercilik (tohum ekmek) gibi fazla işleri vaktinde yapmak için tutulur. Bunlara vasatî olarak ayda 25 lira verilir. İaşe ve ibateleri mal sahibi tarafından temin olunur.

5 — Makine işçileri. Bunlar ustalar ve muavinler olmak üzere iki kısımdır. Traktörlerde işliyen ustalara ayda vasatî olarak (iyi senelerde) 90, muavinlere 30 lira verilir.

Makine işçileri çalıştıkları makinelerle beraber tarlada yatarlar. Bunlar en ziyade yazın derin nadas ve baharlarda tohum kapatma işlerinde çalışırlar. Çiftliklerde her makiniste iki üç muavinle su taşımak ve sair ayak hizmetlerini görmek üzere ayda 15 lira ücretli hizmetçiler de verilir. Bunlar nadas zamanında geceli gündüzlü çalışırlar. Haziranın son haftalarında başlıyan nadas ekseriyetle eylûl sonuna kadar devam eder. Adana mıntakasında çalışan çapa ve hasat amelesi mühim bir yekûn tutar. «Vasatî olarak Adanaya gelen komşu vilâyetler amelesi son senelerde 20 ilâ 30 bin arasındadır» (*).

Türkiyede köy amelesinin nevilerine göre miktarı ve senelere göre hareketi malûm değildir. İstatistik Müdürlüğü henüz bu sahada istatistik tutmıya başlamamıştır. Bunun tutulabilmesi için evvelâ köy amelesi işlerinin tanzim edilmiş olması lâzımdır. Diğer taraftan bu işlerin tanzim edilmemiş olması yüzünden muhtelif iş mıntakalarında muhtelif mevsimlerde ameleye olan ihtiyaç mütesaviyen temin edilemiyor. Meselâ Adana mıntakası bilhassa fazla istihsal senelerinde amele buhranları geçiriyor ki, bu hal

(*) Adana Ziraat odası raporu.

mıntakanın istihsal vaziyetini oldukça sarsmaktadır. Amele kullanan mıntakalarda henüz iş borsalarının ve meslek teşkilâtlarının da teessüs etmemiş olması amele ile müteşebbis çiftçi arasında bir sürü mutavassıt parazitlerin türemesine vesile olmuştur. Bunlar kasaba çarşısında veya kasaba kenarlarında müteşebbis çiftçi namına amele angaje eden ve mıntakalara göre «amele başı», «elçi başı», «dayı başı» isimleri alan amele komisyoncularıdır. Çiftçi namına ücret pazarlığını bu komisyoncular yapar ve çiftçiye karşı bunlar mes'ul olurlar. Amele mutavassıtları bu komisyonculuk rollerinde iş ücretlerinden kendilerine mühim bir hisse ayırmak suretile köy amelesinin zaten pek aza olan kazancını bir kat daha düşürmüş oluyorlar.

Emtia iktisadiyatının münkeşif olduğu mıntakalarda köyler arasında cereyan eden içtimaî dağılışa muvazi olarak mülkiyet sahibi yani istihsal vasıtalarını muhafaza eden müstahsiller arasında servet kademeleşmesi yani bir kısım köylünün fakirleşmesi diğer bir kısım köylünün zenginleşmesi şeklinde bir farklılaşma hadisesi de cereyan etmektedir. «İçtimaî farklılaşma» ismini verdiğimiz bu mülkiyet kademeleşmesi hadisesinin vus'at ve seyri hakkında maalesef ihsaî rakamlar mevcut değildir. İstatistik Müdüriyeti bu sahada da bizi tatmin edecek ihsaî malûmat toplamamıştır. Bunun için bugün Türkiyede muhtelif istihsal şubelerine göre küçük, orta ve büyük işletmelerin miktar ve karakteri hakkında basit müşahedelerden başka bir şeye malik değiliz. Bu müşahadeler sayesinde içtimaî farklılaşmanın statik vaziyetinden ziyade dinamik vaziyetini bazı mahallî misallerle tesbit etmek belki mümkün olabilir.

Türkiyede küçük işletmeler yani istihsal işlerini yabancı

kol kuvvetine lüzum görmeden bizzat kendisi, ailesi efradile gören (bunlara «cüce işletmeler» de demek mümkündür) müstahsiller her halde mühim bir yekûn tutmaktadır. Ailesi efradile işliyebilecek vus'atta bir tarlası, bir bağı, bir incir bahçesi, bir fındık bahçesi olan bu müstahsiller bilhassa garbî, şimalî ve orta Anadoluda temerküz etmişlerdir. Mühim bir yekûn tuttuğu tahmin edilen bu cüce işletmeler, Türkiyede iştimaî dağılışın ve içtimaî farklılaşmanın en zengin bir membaı vazifesini görmektedir.

Bu müstahsiller kitlesi hem aşağıya doğru, yani köy amelesi saflarına hem yukarıya doğru yani köy müteşebbisleri saflarına muntazaman mebzul anasır vermektedir. Bilhassa tabiî âfetlerin ve iktisadî buhranların hüküm sürdüğü anormal zamanlarda bu hadise daha şiddetle cereyan eder. Bir taraftan içtimaî dağılış diğer taraftan içtimaî farklılaşma ile bu geniş kitle içinde kuvvetli bir içtimaî bünye istihalesi vukubulmaktadır.

1 — Anadoluda köylü arasında tahribat yapan tabiî âfetlerin başında kuraklık gelir. Yalnız bundan bahsetmek tabiat hadiselerinin tesirleri hakkında bize bir fikir vermiye kâfidir. Kuraklık bizde periyodik bir mahiyeti haizdir. Köylüye aşağı yukarı muntazam fasılalarla belâ olur. 1928 senesi Konya kuraklığı dolayısile mahallinde kıymetli tetkikat yapmış olan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyin hadise hakkında Başvekâlete takdim ettiği raporda bu tabiat hadisesi hakkında şu malûmatı buluyoruz:

«1844, 1854, 1874, 1881, 1911 ve 1912 tarihlerinde büyük kuraklık olmuş, 1844, 1911, 1912 tarihlerindeki kuraklıklar hakkında malûmat nakıs ve rivayet derecesini geçemiyorsa da 1874 kuraklığını gören köylülerle görüştüm. Halk arasında hatırası acı bir felâket olarak

kaydedilen bu kuraklık senesinde kış ta pek şiddetli imiş. İnsanca ve hayvanca mühim telefatı mucip olmuş, bazı köylerde tek bir hayvan kalmamış. Mahallinde yaşlı bir çiftçiden işittiğime göre Aksarayın iki üç yüz hanelik Eşmekaya köyünde koyunlar ve sığırlar kâmilen telef olmuş tek bir inek kalmamış o da buzağlamamış. O sene memleketin her tarafında kıtlık olduğu için ahali parasının bulunmasına rağmen zahire tedarik edememiştir. Bir çok köyler dağılmış, harap olmuştur. 1874 kuraklığını görenler ve bilenler, o sene ekinlerin bitmemiş olduğunu söyliyorlar. Çiftçiler çok ıstırap çekmişler, damlarını açmışlar samanlarını ve sazlarını çıkararak hayvanlarını beslemiye ve kurtarmıya çalışmışlar. O sene de bir çok köyler dağılmış ve harap olmuş» (*). 1928 senesi kuraklığı Konya, Aksaray, Kırşehir, Yozgat, Afyon ve Eskişehir vilâyetlerine inhisar etmişti.

«Altı vilâyetin darlık sahasında bugün kısmen yemlik, kısmen tohumluk olmak üzere darlıkta bulunan üç yüz bin nüfustur, ve azamî elli bin çiftçi ailesidir. Bunlardan takriben yirmi bin aile bir sene, sekiz bin aile dokuz ay, yirmi iki bin de altı ay darlık çekmişlerdir. Bunların tohumluk ihtiyaçları da ..... 16 ilâ 17 milyon kilo tohumluktur. Hali hazırda bu mıntakada her köyde hiç yiyeceksiz kalan beş on hanedir. Bunlar şimdiye kadar kısmen çalışarak kısmen de komşularının muavenetile geçinmişlerdir. İçlerinde una ot karıştırarak yiyeceği maddenin miktarını arttıranları gördüm... Acezeden ve yoksullardan maada çiftçilerin bir kısmı tahminen yüzde otuzu kendi mev-

(*) Şükrü Kaya Beyin raporu, ayrıca, Alâettin Cemil Beyin «Nüfus meselesi» ismi altında «Leon Rabinovizc» den tercüme ettiği esere ilâve olarak çıkmıştır.

cudile ve itibarile kendisini yaşatabilecek haldedir. Vakti hali yerinde olan bu çiftçilerin bir kısmı şehirlere çekilmişlerdir. Diğer kısmı da bugün mevcut nakti yoksa da çift hayvanlarından maada koyun ve sağmalları vardır. Bu kendileri için bir kuvvettir. Fakat besliyemiyecekleri korkusile bunlar da hayvanlarını ucuz fiatla elden çıkarmışlardır. Kuraklığın burada diğer bir tesiri daha olmaktadır ki, o da köylünün ziraati terkederek hayvancılığa dönmesidir. Toprağın kısırlaşması, köylüyü çobanlığa sürüklemektedir. Çiftçilerde çifçilikten çobanlığa doğru bir cereyan ve rücu vardır. Bu cereyanın devamı köylerin dağılmasını, ziraatin terkedilerek çobanlığın istilâsını mucip olmaktadır. Bütün bunların neticesi olarak kuraklık mıntakasında büyük ve dolu köyler parçalanmakta ve dağılmaktadır. Konya ovasında ve yaylasında metruk ve harap iki üç yüz haneli köyleer tesadüf olunmaktadır» (*).

Kuraklıktan maada zaman zaman Türk köylüsünün karşılaştığı seylâp, dolu, don gibi daha bir çok âfetler, köylü arasında şiddetli dökünttüler yapmakta ve bu dökünttüden ancak iktisadî vaziyetleri kuvvetli olanlar kurtulabilmektedir.

2 — Son dünya buhranının Türkiye köy iktisadiyatında yaptığı dağıtıcı ve farklılaştırıcı tesirler de zikre şayandır. Ziraî mahsulât fiatlarının sukutu, haricî pazarların daralması neticesi kazancın durması köylü arasında şiddetli bir dağılma ve farklılaşma tevlit etmiştir. Diyebiliriz ki, buhran bilâ istisna bütün köylü zümreleri arasında tahribat yapmıştır. Fakat en büyük darbeyi yiyen küçük, iktisaden zayıf köylü olmuştur.

1929 senesine nisbetle 1932 sonlarında mahsullerimizden

(*) Keza.

fındık ve afyonda % 73, buğdayda % 63, incirde % 52, pamukta % 48, zeytinyağında % 44 üzümde % 43, tütünde (Samsun malı üzerinden 1930 a nisbetle) % 50 derecesinde sukutlar olmuştur.

Dünya piyasalarının daralmasına muvazi olarak ihracatımızın kıymeti de şu suretle düşmüştür:

1929 .....155.000.000 lira
1930 .....151.000.000. »
1931 .....127.000.000 »
1932 .....102.000.000 »

Beher ihracat tonunun vasatî kıymeti seneden seneye mütenazıran 231-143-94 lira olarak yürümüştür.

Bütün ticaret hariciye hacmimiz ise seneden seneye şöyle küçülmüştür:

1929 .....441,5 milyon lira
1930 .....299,5 » »
1931 .....253,9 » »
1932 .....187,2 » »

Buhran tesirlerini en ziyade emtia iktisadiyatı mıntakalarında ve bu mıntakalarda da bir veya bir kaç mahsulün istihsalinde spesyalize olmuş sahalarda gösterdi. Mukadderatını bir veya bir kaç mahsulün pazardaki hareketine bağlamış olan müstahsil, satış fiatları, maliyet fiatının altına düşünce yoksuzluğun, sefaletin kara suratile karşılaşmıştır. Buna misal olarak 1932 senesi başlarında Urla ve Kemalpaşa kazalarında kitlevî yoksulluğu gösterebiliriz. O zamanlar yoksuzluğun derecesi ve vüsati hakkında gazetelerde şunları okumuştuk «Urla kasabasında ihtiyaçları anlaşılmış, zaruret içinde 1,400 kişi, köylerde 1,700 kişi vardır. Bu sene bin kilo tütün elde kalmıştır... Tire merkezile İzmirin Değirmendere nahiyesinde ve Bulgurca köyünde

yoksulluk başladığını işittim. Hilâliahmer merkezi reisi Sezai Beyi görerek bunun doğru olup olmadığını sordum. Bana şu cevabı verdi: Maatteessüf bu haber doğrudur. Bize bugün malûmat geldi. Bulgurca, Değirmendere kariyeleri tütünlerini satamamışlardır. Zaruret bundan ileri geliyor... Muhtar Sadettin Efendi de şu sözleri söyledi: Beyim, Hükûmetimiz tütünlerimizi alsın, bize yeni kredi bulsun. İstediğimiz budur. Biz borcumuzu öderiz. Mahallemizde zaruret içinde bulunanlar çoktur. Bağlarımızı işliyemiyecek vaziyetteyiz. Tütünümüz alınmaz, kredi bulunmazsa gelecek sene bu vaziyet yine hasıl olacaktır»(*).

Bu, gazetelere aksedebilmiş bir yoksulluk hadisesidir. Bir de bunun sessiz geçmiş ve geçmekte olanları vardır ki, bunun ancak neticelerini görebiliyoruz. O da yorganları sırtlarında köylerini terkederek kasaba ve şehir yollarını dolduran köylü kafileleridir. Fakat köyünü bırakarak iş aramıya giden bu köylüler nerede iş bulacaklar? Türkiye iş sahaları hususunda zengin midir ki ziraat haricinde bu insan kitlelerine iş bulabilsin? Ziraattan gayri iş sahası dar olan bir memlekette iş aramıya çıkan bir köylünün bulacağı yegâne şey kara sefalettir. Nitekim bugün köylünün iktisaden mukavim olmıyanları bilhassa küçük köylüler yaşamak için istihsal vasıtalarını sattıktan sonra yoksulluktan başka bir şey bulamıyorlar.

Fiat sukutları, kârsız satışlar ilk adımda müstahsil ile dünya piyasası arasında tavassut rolünü ifa eden ihracatçı tüccarı müteessir etmektedir. Asıl müstahsil, ihracat tüccarile kendi arasına girip tavassutta bulunan kasaba mutavassıtile temasta bulunduğundan mahsulünü dünya piyasalarındaki fiatlardan hattâ kasaba çarşısındaki veya borsa-

(*) 1.8.1932 tarihli Akşam gazetesi. Mahallî muhabir mektubu.

sındaki fiatlardan bile düşük satmaktadır. Mutavassıtlar zararlarını ancak emtiayı müstahsilden daha ucuza alarak kapmak yolunu tercih ediyorlar. Meselâ 1932 senesinin başında Urlada 50 kuruşluk tütün müstahsilden 10 kuruşa alınmıştı. Diğer bir misal: 1932 şubat 6 tarihli İzmir Ticaret gazetesinin kuru üzüm piyasasına ait neşrettiği fiat cetvelinde Hamburg satış fiatlarile Türkiye borsa fiatları arasında şu fahiş farklar görülmüştür: Hamburg'ta kilosu 44 filorine satılan 7 numaralı üzüm İzmir borsasında okkası 32 kuruşa satılmıştır. Filorini o zamanki rayiç üzerinden Türk parasına tahvil edersek şöyle bir fark tahassül eder: Bir florin 85 kuruş ettiğine nazaran Hamburg Türk üzümünün okkası 48 kuruş ediyor ki arada İzmir borsasına nazaran 16 kuruşluk bir fark vardır. Bu âzim fiat farkı yani kâr, müstahsilin cebine gideceğine mutavassıtın kesesine akmış ve köylü mahsulünden pek az bir şey kazanabilmiştir.

Fiatların sukutu tesirlerini Devletin varidatında da göstermiştir. Buhrandan evvel Devlet varidatının kaynaklarını köylünün kârlı satışları canlandırıyordu. Halbuki bugün müstahsil vergi borcunu sermayesinden ödemektedir. 1929 senesinde okkası iki buçuk lira eden tiftik şimdi aşağı yukarı mahallinde otuz kuruştur. Halbuki hayvanın yalnız vergisi 40 kuruş tutmaktadır ki, köylü vergiyi verebilmek için hayvanın mahsulünü değil kendisini satmıya mecbur oluyor.

Köylü yaşamak için istihsal vasıtalarını kime satıyor? Elinde sermayesi, parası olanlara. O halde buhran Türkiyede servet, mülkiyet kutuplaşmasına, yani iktisaden mukavim olmıyan köylüye ait istihsal vasıtalarının iktisaden mukavim olan zümreler elinde toplanmasına sebep olmaktadır.

II. Borçlanma şekilleri ve neticeleri.

Türkiye köy iktisadiyatında içtimaî farklılaşma ve dağılışlar ekseriyetle borçlanma tarikile cereyan eder.

Emtia iktisadiyatının inkişafı, müstahsili tavassut rolü oynıyan muhtelif içtimaî zümrelerle temasa getirmektedir. Köylü istihsalini idame veya tevsi etmek için kendisine lâzım olan nakti ya bankadan yahut para ikraz eden hususî eşhastan alır. Zatî veya istihsal ihtiyaçlarına lâzım olan maddeleri yine mutavassıt tüccardan tedarik eder. İşte köylünün bu muhtelif zümrelerle olan münasebeti ortaya muhtelif borçlanma şekilleri çıkarmıştır ki biz bunların nevilerini başlıca üçe ayırabiliriz. 1 — Nakit üzerinden, 2 — Emtia üzerinden, 3 — İş üzerinden.

1 — Nakit üzerinden borçlanma. Yüksek mürabaha faizile ağır mürabaha şartları köylüyü fevkalâde ezmekte ve borcunu ödeyemiyen köylü bütün menkul ve gayrimenkulünü mürabahacıya devretmektedir. Mürabahacılık ve neticeleri hakkında bazı misaller verelim:

Tirede mürabahacılar adamına göre ayda yüzde beşten yüzde on ikiye kadar, bazan haftada yüzde beş faiz alırlar. Tirenin meşhur bir tefecisi, «Bizim bir kuruşumuz günde bir paraya işler» demiştir. Bu hesaba göre nizamî faiz senede 9 olduğu halde mürabaha faizi yüzde 900 demektir. Konyada faiz senede yüzde 30 - 120 ye kadar çıkar. Aydında ayda yüzde beş ilâ ondur. Birinci ziraat kongresinin kredi encümeni Türkiyede mürabaha faizinin vasatî olarak yüzde 80 den yüzde 120 ye kadar olduğunu tesbit etmiştir. Mürabahacılar tarafından borç olarak verilen 500 liranın müruru zamanla ve tecdidi senet suretile 5,000 liraya kadar çıktığı görülmüştür. Mürabahacılığın en yıkıcı olanı borç ödenemeyince gayrimenkulün tefeciye inti-

kal edenidir. Meselâ faizin yüzde 100 ilâ 600 olduğu Armutluda yüz binlerce liralık bağ, bahçe, tarla gayet az bir borç mukabilinde mürabahacılara ipotek edilmiş ve onların mülkiyetine geçmiştir. Orduda faiz yüzde 3 ilâ 7 dir. Borcunu veremiyenlerin gayri menkulünü almak âdet olmuştur. Giresunda müstahsillerin mühim bir kısmı, borçlarını veremedikleri için fındık bahçelerini tefecilere devretmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bunun için mevcut ve mamur bahçeler yarıcıların veya amelenin lâkaydisi yüzünden harap olmaktadır. Müstahsiller kendi mülkleri olan fındıklıklarda şimdi yarıcılık veya amelelikle çalışıyorlar ve bahçelerin imarına ehemmiyet bile vermiyorlar.

Müstahsil, pek muztar kaldığı ve tediye kabiliyetinin pek düşük olduğu yerlerde mürabahacıdan ancak emvalinin kat'î ferağı suretile para alabilmektedir. Meselâ Adanada mürabahacılar son senelerde senet mukabili filân değil, doğrudan doğruya gayri menkulün kati ferağı suretile para ikrazını tercih etmiye başlamışlardır. Tefecilerin kendi aralarında müstamel tâbirleri de vardır. Eskişehir Ziraat odası tarafından Birinci Ziraat kongresine verilen raporda mürabahacıların «katlama», «katmerleme», «kıvırma», «hendek atlatma» gibi tâbirler kullandıkları zikredilmektedir. Hendekleme, borcunu veren köylünün safiyetinden bilistifade parayı aldıktan sonra senedi iade etmiyerek ikinci defa icra muamelesine tevessül etmek demektir.

2 — Emtia üzerinden. Emtia üzerinden borçlanma, müstahsilin tüccarla münasebetinden tevellüt eder. Bunun en basit ve iptidaî şekline iç köylerde tesadüf olunur. Buralarda meselâ köylü, kasabanın manifatura esnafından basma alır ve mukabilinde idrak mevsiminde mahsul verir. Bu muamelede basma köylüye daima fiatından üç,

dört misli fazlasına mal olur. Emtia üzerinden borçlanmanın mütekâmil ve hakikî şeklini emtia iktisadiyatının ilerlemiş olduğu yerlerde görürüz. Bu usul de ekseriyetle nakit üzerinden barçlanmanın neticelerini verir. Bu nevi borçlanmada da müstahsil kısa bir müddet zarfında gayri menkulünü mutavassıta kaptırır. Meselâ Edremitte zeytin müstahsillerinin mühim bir kısmı, müstakil zeytinciler olmaktan çıkmışlardır. Müstahsiller «seneteyn» usulile zeytinliklerini iki sene müddetle zeytinyağı fabrikatörlerine kiralar ve mukabilinde peşin para alırlar. Son senelerde zeytinyağı fiatlarının fevkalâde düşmesi üzerine daha evvelki senelerden isticar ettikleri zeytinliklerden zarar görmüş olan fabrikatörler, köylünün yeniden «mal tutmak» tekliflerini istiğna ile karşılamaktadırlar. Fakat paraya muhtaç olan müstahsil zeytinliklerini pek ucuza kapatmak mecburiyetinde kalmaktadır. Binnetice evvelce iki ilâ dört sene olan isticar müddeti bugün on seneye çıkmıştır. Müstahsil aldığı parayı derhal sarfettiği için tekrar ağır şartlarla barçlanıyor ve zeytinliklerini tedricen kaybediyor.

Orduda her tüccarın betahsis mübayaatta bulunduğu köyler vardır. Bu köylerin müstahsilleri, fındık sattıkları tüccara bağlıdırlar. Bunun sebebi ise piyasayı tanımamaları ve tüccarın kendilerine gûya yardımda bulunmasıdır. Köylü müşkül gördüğü işlerin başarılmasını kendi tüccarına müracaatla halleder. Bu bağlanma bir an'ane halini almış ve köylerin ekserisi muayyen tüccarların nüfuzu altına girmiştir.

Aydında tüccar, mahsulün idrakinden evvel köylüye avans ta verir.

Sureti zahirede bu ikraz muamelesi faize tâbi değildir. Hakikatte ise köylü bu muameleden mutazar-

rır olur. Çünkü, müstahsil mutlaka mahsulünü avans veren tüccara getirmiye mecburdur. Faizsiz kendisine para ikraz eden mutavassıtın bu iyiliğine (!) karşı fiat hususunda itimadı kadirşinaslık telâkki ettiğinden bu alış verişte paranın faizi yüzde yüz tediye edilmiş olur. Bundan başka mutavassıt her muameleyi kendisi yaptığı halde vize, simsariye, komisyon, hamaliye, ardiye ve saire gibi masrafları da fiattan tevkif ederek müstahsile yükler.

Tütün mıntakalarmda mutavassıtlar köylerde tütünleri sathî bir muayeneden sonra pazarlık yaparak bir fiat tesbit ederler. Müstahsil iki ay sonra mahsulleri merkeze depolara nakille teslime başlar. Bu müddet zarfında «alelhesap» namile tüccardan bir miktar para almış olduğundan mahsulü başka bir tüccara satamaz. Tüccar malı tesellüm ederken sıkı bir muayeneden sonra yüzde 20 - 25 arasında bir ıskarta ve ıskonto partisi çıkarır.

Bu ıskarta meselesi de müstahsilin belini büken ve malın satış bedelini o nisbette düşüren bir âmildir. Ayrılan ıskarta nisbeti tüccarın arzusuna bağlıdır. İstediği kadarını ıskartaya ayırır. Malın bedelini en düşük fiata göre ödiyerek muameleyi kendi lehine bitirir.

Meselâ «ecnebi kumpanyaya yahut tüccara yirmi denk tütün getiren köylü, bu denklerden altısının ıskarta olarak elinde bırakıldığını ve diğer ikisinin de iskontu edilerek yalnız on iki denge mukabil para verildiğini hayretle ve ıstırapla görür. Şayanı zikirdir ki, kumpanyalar evvelce ıskarta çıkardıkları malları köylüye bıraktıkları halde son senelerde mevhum bir teamüle istinaden bir işe yaramadıklarını iddia ettikleri halde ıskartaları alakoymakla beraber mukabilinde köylüye bir şey vermiyorlar. Bu suretle gitgi-

de ıskarta usulü yerine iskontu usulü kaim olmaktadır» (*). İskarta, işlerine yaramadığı iddia edilerek alıcı kumpanyalar tarafından tesellüm edilmiyerek köylüye bırakılan denklerdir. Bunlar bilâhare köylüden daha ucuza satın alınır. İskontu ise, kumpanyalar tarafından tesellüm edilen denklerde mevcudiyeti iddia edilen aşağı kalite veya matlûba gayri muvafık tütünler için sikletten indirilerek bedeli ödenmiyen kısımlara denir. Bu suretle ecnebi kumpanyalar bin türlü hilekârlıkla Türk müstahsilini serbesçe istismar etmek imkânını bulmaktadırlar. Karadeniz havzasında fındık satın alan fındık kumpanyaları da köylüyü ayni şekilde soymaktadır.

Bugün hem ecnebi hem millî mutavassıtlara ve mürabahacılara karşı himayesiz ve teşkilâtsız olan köylü, kurt talanına uğrıyan bir koyun sürüsü vaziyetinde bulunmaktadır.

Ziraat Bankasının kurduğu kredi koperatiflerinin köylüye faideli olduğu da iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin ekserisinin meclisi idarelerine mürabahacılar ve mutavassıt tüccralar girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine alet yapmışlardır. Köylü kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra meclisi idare âzası olan mürabahacıya borcuna mukabil teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı âdeta mürabahacıların teşkilâtı haline gelmiştir.

Meclisi idarelerine kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince; Köylü kasabada yaptığı iştira muamelelerinin bedelini kooperatif kredisile ödemek suretile Meclisi idaredeki tüccarları kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatifler sayesinde kendilerine âdeta teşkilâtlı bir pazar bulmuş olmaktadırlar.

(*) 15 nisan 1934. Ankara Tütün Kongresi raporlarından.

Bizde mürabahayı millî bankalar da bilmiyerek iktisaden takviye etmektedir. Çünkü her hangi bir hür vatandaş gibi millî bankalardan para istikraz eden mürabahacı nizamı faizle aldığı parayı köylüye pek yüksek faizle ikraz etmektedir. Aradaki büyük fark mürabahacının yüksek kârını teşkil etmektedir.

2 — İş üzerinden borçlanma. Bu tarza ortakçılıkta tesadüf olunur ki, bu meseleye bu kısmın ikinci bahsinde avdet edeceğiz.

Buraya kadar saydığımız vakıalardan borçlanma neticesi olarak küçük müstahsillerin ya istiklâllerini kaybederek mürabahacılara ve mutavassıtlara iktisaden bağlandıklarını yahut istihsal vasıtalarını bunlara kaptırdıklarını görüyoruz. Bu münasebetlerin bugünkü inkişaf istikameti Türk köyünde yakın bir atide büyük toprak mülkiyetinin fevkalâde ittisa ve geniş bir mülkiyetsizler kitlesinin eskilere inzimam edeceğini göstermektedir.

İkinci bahis.

Türkiyede derebeylik münasebetleri.

I. Osmanlı tarihinde derebeylik rejimi.

Bugün Türkiyede toprak meselesile bir parça yakından alâkadar olan bir kimsenin bizdeki toprak münasebetlerinin mazisine bakmak zaruretini duymamasına imkân yoktur. Bu vadide yekten akla gelen sualler şunlardır: Eskiden Osmanlı Imparatorluğunda toprak üzerinde teessüs etmiş içtimaî - istihsal münasebetlerinin mahiyet ve şekli ne idi? Bugünkü münasebetler nasıl bir inkişafın muhassılasıdır? Bunlar maziye ait neleri muhafaza etmişlerdir?

Osmanlı tarihine ait eserlerde bu suallerin cevaplarını bulamayız. Hattâ bu cevaplara esas olabilecek vesikalara bile toplu bir halde tesadüf etmenin imkânı yoktur. Padişahların sergüzeştlerini nakletmekle vakit israf etmiş olan Osmanlı müverrihleri, imparatorluğun içtimaî kuruluşuna ve bu kuruluşun iskeletini teşkil eden unsurlara nazarlarını çevirmeyi daima ihmal etmişlerdir. Onların bize tarih ismi altında dinlettikleri şey, bir «teracimi ahvali âli Osman» dı. Bunun için Osmanlı imparatorluğunun cemiyet ve iktisat nizamını öğrenmek istiyen bir iktisatçının dağınık vesikaları bizzat kendisinin toplayıp bir fikir sistemine göre bina etmesi icap ediyor. Ancak bu sahada bir görüş tarzına, bir fikir sistemine istinat etmeden yapılacak tetkiklerin sıralanmış ve tezatları kısmen ayıklanmış bir vesikalar yığını halinde kalmıya mahkûm olduğunu da işaret etmek lâzımdır. Bu itibarla millî inkilâptan sonra Türkiye iktisat tarihine dair yapılan bazı tetkikleri bu nevi etütler sırasına koymak daha doğru olur.

Osmanlı tarihinin toprak meselelerini tetkik ederken Kurunu vusta Avrupasının toprak münasebetlerini mikyas ve esas olarak almamız ve bizdeki münasebetleri bu mikyasa göre mütalea ederek Osmanlılarda feodalite veya bilmem hangi nizam vardı veya yoktu gibi dipsiz münakaşalara girmemiz semeresiz ve aldatıcı neticeler verir. Doğru neticelere varmak için Osmanlı cemiyetinin içtimaî çehresini, her şeyden evvel Osmanlı devrinin kendi şartları içinde ve müstakil olarak tesbit ve tetkik etmemiz lâzımdır. Halbuki tarihçilerimizin aşağı yukarı hepsi Osmanlı devrinin sınıf münasebetleri mevzuubahis olunca bu devirde tıpkı Avrupadaki gibi bir feodal cemiyet nizamının mevcut olup olmadığını aramışlar ve Osmanlı müesseselerinin kendine mahsus olan haricî vasıflarına aldanarak daima yanlış neticelere vaımışlardır. Hattâ o derecedeki, bu yanlış neticeler onları Osmanlılarda bir zamanlar Avrupalıları bile gıptaya sevkedecek kadar âdilâne bir sınıf ahengi yaşamış olduğu kanaatine sürüklemiştir. Bir içtimaî görüş, bir metot noksanlığının eseri addettiğimiz bu nevi hüküm ve kanaatları tarih vesikalarile her zaman tekzip kabildir.

Tarihte Osmanlı cemiyetinin nesci çok renkliydi. Birbirinden farklı bir çok cemiyet münasebetlerinin saf veya muhtelit bir halde veya rüşeym olarak yanyana yaşadığı görülüyordu: Bir patriyarhal aşiret nizamının yanında mütekâmil bir şehir lonca sistemine, toprak köleliğine müstenit bir cemiyet tarzının yanında geniş ticarî münasebetlere ilh. Tesadüf etmek mümkündü. Fakat mahiyet itibarile birbirinden ayrı olan bütün bu içtimaî münasebetlerin fevkinde ve bütün Osmanlı cemiyetine damgasını vuran tek ve hâkim bir nizam vardı: o da derebeylik nizamı idi. Bütün diğer müesseseler en iptidaisinden en

mütekâmiline kadar bu nizam içinde ve bunun kanunlarına tâbiydi.

Derebeylik nizamı deyince ne anlıyoruz? İktisat bakımından umumiyet itibarile derebeylik nizamı, zengin ve iktidarlı bir sınıfın zatî ihtiyaçlarına lâzım olan mahsulâtı, yabancı iş kuvvetlerile kendi işletmesinde ve arazisinde istihsal ettirmesi tarzıdır. Derebeyinin servet ve iktidarı, geniş araziye ve bu araziyi işliyecek kol kuvvetlerine cebren tahakküm ve tesahüp etmesindedir (W. Sombart).

Avrupada derebeyliğin zuhurunda esaslı olarak şu âmilleri tesbit etmek mümkündür:

1 — Göçebe kabileler (Keltler, Slavlar, Cermenler ilh.) göçebeliği terk ederek ziraat için yerleştikleri zaman kabile reisleri tarafından geniş topraklara tesahüp edilmişti.

2 — Akvam muhacereti esnasında Krallar, vâsi memleketleri mülkiyetlerine geçirmişler ve bilâhare bu memleketlerin arazisini kumandanlarına ve sadık bendelerine parça parça ihsan ve tevzi etmişlerdi.

3 — Roma toprak münasebetleri (içinde esirlerin çalıştırıldığı büyük çiftlik işletmesi usulü) şimal memleketlerine de getirilmişti. Yalnız bir farkla: Roma toprak münasebetleri şimalde esaret şeklinde tatbik olunamamıştı.

4 — Küçük arazi sahipleri, kendilerini himaye ettirmek maksadile topraklarını büyük arazi sahiplerinin topraklarına ilhak ediyorlardı.

5 — Parası olan kendine geniş arazi satın alıyor; yahut terhin edilmiş toprakları mülkiyetine geçiriyordu.

6 — Üzerinde ayrı ayrı fertlerin mülkiyet hakkı olmıyan «Mark» topraklarından geniş parçalar, büyük arazi sahiplerinin topraklarına ilhak olunmuştu.

7 — Gasp ve tagallüp te geniş araziye tesahüp etmek için

müracaat edilen müteammim usullerdendi.

Derebeyinin arazisinde bulunan işçi kuvvetleri toprak sahibine Romada olduğu gibi esaret bağile değil toprak tarikile tabidi. İstihsal faaliyetleri kısmen derebeyinin kendi işletmesinde kısmen de geniş arazi üzerine dağılmış köylerdeki köylü işletmelerinde cereyan ederki. Halbuki Roma devrinin arazi mülkiyetinde arazi mülk sahibinin bir çiftliği idi. Muayyen binalarda yerleştirilmiş olan esirler bütün sene münhasıran çiftlik sahibi hesabına çalışıyorlardı. Hattâ o zamanlar esirlere «instrumentum vocale» (konuşan âlet) ismi verilmişti.

Derebeyi iktisadiyatına «Fronhofwirtschaft» ismini vermiş olan «W. Sombart», derebeyliğin iktisadî kuruluşunu şöyle tasvir ediyor: Ziraî istihsal büyük bir kısmı itibarile münferit köylü işletmelerinde cereyan ederdi. Toprak sahibinin arazi üzerindeki mülkiyet hakkı ekseriyetle iktisadî faaliyetlerin şekline hiç bir noktadan müessir olmazdı. Bu mülkiyet hakkı, köylünün istihsal ettiği mahsulün muayyen bir kısmını toprak sahibine vermesi ve senenin muayyen zamanlarında derebeyine angarya iş görmesi (Frondienst) gibi bir mükellefiyet şeklinde tecelli ederdi. Derebeyinin kaygusu, köylünün kendisine vermekle mükellef olduğu mahsulleri toplamaktan ibaretti. Derebeyi bu toplama işini muayyen kimselere, o zamanın tabirince «Meier» yahut «Villicus» lara tevdi etmişti. Bunlardan her biri mükellef köylünün yaşadığı köylerde otururdu.

Derebeyine verilecek maddeler her nevi tarla ve hayvan mahsulleridi: bal, yün, balmumu, şarap ilh. «Villicus» köylünün kendisine teslim ettiği mahsulleri istihlâk edilmek üzere derebeyinin malikânesine naklederdi. Fakat

köylü işletmeleri derebeyinin «istihlâk iktisadiyatı» na (Konsumtionwirtschaft) mahsul veren iki membadan yalnız birini teşkil ediyordu. İkinci memba da derebeyinin kendi işçilerini çalıştırdığı çiftliğidi. Burada işçi kuvvetleri kısmen derebeyinin yanaşmaları kısmen de çiftliğin koşum işlerini gören mükellef köylülerdi (*).

Derebeylik nizamı zamanla tasfiye edildikçe derebeylerinin elinde yalnız bu çiftlikler kalmış ve köyler de hürriyetlerine kavuşmuşlardır.

Derebeylik iktisadiyatı, istihlâk iktisadiyatıydı. Muharrik sübjektif kuvvet, kâr temini değil, zatî ihtiyaçların tatmini zihniyetiydi. Feodalin bütün hırsı, vaktini avda, turnuvalarda geçirmek, sefahat âlemleri tertip etmek, ihtişam içinde yaşamak kısaca çalışmadan yemek, senyöral bir hayat sürmekti. Derebeyinde bu arzu ve hırslar arttıkça, köylünün istismarı da teşdit olundu. Angarya mesai, mahsul ve cizye aidatı tezyit edildi. Bunun neticesi olarak XVIII inci asrın nihayetine hattâ XIX uncu asrın ortalarına kadar Avrupanın bir çok memleketlerinde kanlı köylü isyanlarına tesadüf ederiz.

Derebeyi toprak mülkiyeti, Avrupada bazı memleketlerde köylünün inkilâpçı mukavemeti karşısında zirai islâhat tarikile yani derebeyi topraklarının köylüye tevzii suretile bazı memleketlerde de yeni iktisadî münasebetlere intibak şeklinde tasfiyeye uğradı. Bu intibak, büyük toprak mülkiyetinin ortadan kalkması tarzında değil, feodal çiftliklerinin kâr etmek için çalışan kapitalist çiftliklere istihale etmesi yolile cereyan etti.

Avrupada derebeylik nizamında mahsul istihsalinin organizasyonu, mahsulün tevzi şekilleri kısaca iktisat münase-

(*) W. Sombart. Die Ordnung des Wirtschaftslebens. S. 23. 1927

betleri bütün memleketlerde aşağı yukarı aynı vasıfları taşıdığı halde hukuk münasebetleri pek mütenevvi bir manzara arzediyordu. Meselâ feodalin memleket dahilindeki siyasî mevkii, köylünün şahsî, hukukî vaziyeti memleketlere, mıntakalara göre değişiyordu. Köylü bazı memleketlerde eski Roma devrinin esaretini andıran bağlar altında yaşıyor, bazı yerlerde de bütün hürriyetine sahip bulunuyordu.

Hukuk münasebetlerinin bu kadar mütenevvi ve renkli olmasına rağmen köylü için üzerinde çalıştığı toprağı bir «beneficium» mu, yoksa bir «precarium» mu yahut «Colonia partiaria» mı olarak tasarruf ettiği, yahut kendisinin bir «serva» mı yoksa bir «ingenua» mı olduğu meseleleri o kadar haiz ehemmiyet değildi. Onun nazarında mühim olan noktalar şunlardı: 1 — Mahsulünün ne kadarını toprak sahibine verecektir. 2 — Senede kaç gün toprak sahibine angarya iş görecektir. 3 — Kendisi evlât ve ahfadı bütün ömürleri müddetince feodalin arazisinde mi kalacaklardır.

Nasıl Avrupada derebeylik nizamının haricî şekli yani hukukî veçhesi yer yer değişmiş ise, Osmanlılarda da derebeylik rejimi haricî vasıfları itibarile kendi içinde muhtelif şekiller almıştır. Osmanlılar ekseriyetle zaptettikleri memleketlerin içtimaî - sınıfî teşkilâtını aynen muhafaza ettikleri için şarkta İran içlerinden garpta Viyana kapılarına dayanan Osmanlı imparatorluğunun geniş arazisinde her türlü sınıf münasebetlerine tesadüf ediliyordu. Bunun için Osmanlı imparatorluğunun mütenevvi cemiyet çehresi üstünde başlıca üç tip derebeyliğinin mevcudiyetini tesbit

etmek mümkündür. 1 — Sipahi derebeyliği. 2 — Ruhanî derebeylik. 3 — Hususî derebeylik.

1 — Sipahi derebeyliği. Sipahi derebeyliği timar ve zaamet usulüdür. Osmanlı tarihleri bu müessesenin basit bir idarî ve askerî vasfı bulunduğunu, sınıfî hiç bir mahiyeti olmadığını göstermiye çalışmışlardır. Köylü ile sipahi arasındaki içtimaî - istihsal münasebetlerini nazarı itibara almıyarak yalnız devletle sipahi arasındaki hukuk münasebetlerine bakarsak aldatıcı neticelere varabiliriz. Hakikaten içtimaî telâkkileri olmıyan tarihçilerimizin görüş ufukları da şimdiye kadar sipahi ile köylü arasındaki içtimaî münasebetlere kadar uzanamamış, sadece devletle sipahi arasındaki münasebetler hududu içinde mahsur kalmıştır.

Osmanlılarda bir memleket fetholununca arazisi derhal tahrir edilir. Her köyün âşar hasılatı, nüfusu, kaç hane olduğu, orman ve mer'aları tayin ve tesbit olunur. Fetholunan memleketler müşürlük veya mirmiranlık veya beylerbeyiliklere ayrılır ve sancak ismi alır. Her sancak ve köyleri âşar hasılatı miktarına ve nüfusuna göre «has», «zaamet», «timar», «evkaf» ve «ocaklık» olmak üzere tertip ve müstahak olanlara tevzi olunur. Hasılatı yüz bin akçeden ziyade dirliklere (dirlik devlet tarafından varidatı timarlara, zaimlere ilh. tahsis olunan araziye derler) has, yirmi binden yüz bine kadar olanlara zaamet, üç binden yirmi bine kadar olanlara timar denilirdi. Kale kumandanlarile muhafızlarına tahsis olunan dirliklere de «ocaklık» ismi verilirdi. Has ya bizzat padişaha yahut şehzadelere ve vezirlere aittir. Padişah ve hanedana mahsus olanlara «havası hümayun», vezirlere ve büyük beylere ait olanlara da «havası vüzera» denirdi. Timar sahipleri dirliklerinin bulun-

duğu arazide otururlar. Bir timar sahibi vefat edince eli silâh tutar oğlu varsa dirlik ona verilir, yoksa başka bir müstahakına tevcih olunur. Timar ve zaamet erbabına «sahibi arz» denir. Halktan biri tarlasını satacak olsa sahibi arzın önünde takrir vermesi ve bunun iznini alması lâzımdır. Sahibi arz dirliği dahilinde mahlûl olan araziyi tapu ile taliplerine tefviz ve ihale eder. Dirlik arazisinde bulunan köylüler topraklarına ba tapu mutasarrıftırlar. Sahibi arz varidatı devlet tarafından kendisine tahsis olunan araziye bir çiftlik, bir malikâne gibi tasarruf edemezdi. Tarihçilerimiz toprak münasebetlerinin bu şekline bakarak köylünün hür ve toprağa istediqi gibi mutasarrıf olduğu kanaatine varmışlardır. «Türk tarihi tetkik cemiyeti» nin tarihinde de şöyle deniliyor: «Türk arazi rejiminde toprak bizzat ekip biçenin mülkiyetinden alınmamıştır; has ve timarda yaşıyan halk hürdü, has ve timar erbabının esiri (serf) değildi. Hasılı has ve timar mülk ve çiftlik demek değildi; her has ve timarın havi olduğu arazi halkın mutasarrıf olduğu tarlalarda, sahipleri orada ziraat ederler ve mahsullerini kendilerine alırlardı; Ancak mahsulâtın öşürünü (onda birini) ve arazinin alınıp satılmasında muayyen olan harcını has ve timara mutasarrıf olanlara verirlerdi». Hakikaten zahiri şekli itibarile vaziyet böyle idi. Köylü hür görünürdü. Toprağa batapu mutasarrıftı. Fakat sipahi ile köylü arasındaki içtimaî - istihsal münasebetlerine bakarsak vaziyetin hiç te böyle göründüğü gibi olmadığını müşahede ederiz. Köylü müstakillen çalıştığı ve vergisini verdiği halde hür değil, sahibi arza zecren tâbi kılınmıştı. Bu zecrî tâbiyeti teyit eden kanunnamelerde şu kayıtları buluruz: Kanunî Sultan Süleymanın meşhur kanunnamesinde evvelâ denir ki «raaya çiftlikle-

ri (*) bütün çift nim çift ve dahi eksik, dahili defter ve harici defter her ne ise sipahiye mütealliktir» (**). Saniyen «raaya ziraati kabil yerini üç sene bozkomak sipahiye zarar» (***) olduğundan sipahi «ol zararı defetmek için üç yıl boz kalan yeri sahibinin elinden alıp gayri kimesneye tapuya vermek örfen kanun ve cayizdir» (****). Köylü her sene muayyen miktarda mahsul ekmiye, hiç ekilmediği sene ekilmediği veya noksan ekildiği için muayyen miktarda ceza vermiye mecburdu.

Kanunnamede bu mükellefiyet şöyle tasrih edilmiştir: «ve bir raiyet elinde çiftliği olsa Bursa müdile (*****) dört müt tohum ekmek her yıl borcudur. Hiç ekmediği yılda elli akçe ekilmediği için alma. Bursa müdile iki müt ekse yirmi beş akçe alına. Amma dört müt tohum tamamen ektikten sonra gayri sanat işlese dahi taarruz olunmıya» (******). Timar arazisinde yaşıyan köylü toprağa bağlıdır. İstediği zaman toprağını terkedemez. Toprağını terkeden köylü cebren toprağına getirilir: «Timarlardan müteferrik olan raayayı cemetmek kanundur. Amma on beş yıldan fazla mütemekkin olup oturanı kaldırmak refolunmuştur. Ve şehirde yirmi yıl oturanı ol oturduğu şehre yazmak buyurulmuştur ve İstanbulda bir kimesne

(*) Burada çifliten maksat köylünün ekip biçtiği tarlalardır.

(**) Kanunnamei Ali Osman. Tarih encümeni mecmuası ilâvesi.

(***) Keza.

(****) Keza.

(*****) Her biri dörder şinikten mürekkep yirmi kileye müt denir.

(******) Keza. Kanunname.

mütemekkin olsa göçmek memnudur» (*). Osmanlı imparatorluğunun ihtiyarlık devrinde dahilî karışıklıklar ve sefalet yüzünden köyler boşalmıya başlayınca bu müddetler daha kısılmış ve hattâ hariçten gelenler İstanbuldan cebren çıkarılmışlardır. Kanunnamenin diğer bir yerinde «raiyet gitse damı ve çulu sipahinindir. Süvari kovsa damı ve çulu ol raiyetin olur» (**). Deniyor. Kanunnamenin bu satırları sarahatle gösteriyor ki sipahi dirliğinde yaşıyan köylü sipahiye derebeylik hukuk rabıtalarile yani cebren bağlanmıştır. Köylünün hürriyeti ancak bir lâfızdan ibarettir. Bu ise derebeylik rejiminin en esaslı vasfıdır.

Sipahinin emrinde olan arazi iki nevidi: 1 — Sipahinin kendisine mahsus hası. 2 — Köyleri ihtiva eden arazi.

1 — Sipahinin hası beylik topraktı. Buna «hasa çiftliği» denirdi. «Sipahinin hasa çiftliği ve hasa yeri hükmü oldur ki tapulamakla kimseye mülk olmaz. Tapusu caiz değildir» (***). Sipahi, hasa çiftliğinden zatî ihtiyaçları için istifade eder. Hasını isterse kendi işler isterse ortakçıya verir.

2 — Bu topraklar, varidatı sipahiye tahsis olunan arazidir Bu arazide köyler vardır. Meselâ beş yüz köyü ihtiva eden bir sancağın iki üç yüz köyü icabına göre ikişer, üçerden seksen, doksan timara ayrılırdı. Mütebakisinden şehzadelere, vüzeraya, beylerbeylerine ilh. bir hisse ayrıldıktan sonra bakiyesi hazinei devlete bırakılırdı. Padişah bunları bilâhare istediğine timar veya temlik tarikile yani doğrudan doğruya mülk olarak bahşederdi.

(*) Keza.

(**) Keza.

(***) Keza.

Sipahi icabında ölen veya memleketini terkeden raayanın topraklarını kendi tasarruf eder. «Kendi çiftini kendi sürer veya ortağa verir. Bu gibi yerlerden el çekip yine tapuya verse caizdir. Bunlar finnefsilemir raiyetlik yerledir (*). Maamafih sipahinin münbit ve verimli olan bir yerin sahibine cebren «terki memleket» ettirerek o yere tasarruf etmesi o devrin keyfî kaideleri altında pek âlâ mümkündü. Sipahi her halde bu hakkından istifadeden kaçınmamıştır.

Raaya, sipahinin muayyen işlerini de görmiye mecburdu. Raayadan alınan mahsulât için sipahilere ambarlar inşası, bağ olan yerlerde muayyen zamanlarda bağlarda çalışmk, mahsulâtın sipahi ambarlarına taşınması ilh. gibi işler raayanın angarya mesaisini teşkil ediyordu.

Sipahinin mahsule iştiraki vergi şeklinde cereyan eder. Bunun böyle olmasının sebebi, sipahi derebeyliğinin hukukî kuruluşunun hususî karakterinden mütevellittir. Sipahi rejimini zahiri şeklindeki serbesti dolayısile müstahsilin mahsulüne ancak vergi tarikile iştirak olunabiliyordu. Bu vergi ise tamamen sipahinin elinde kalıyor ve buna mukabil devlet sipahiden harp vukuunda muayyen miktarda kılıçlı çıkarmasını istiyordu. Köylüden alınan vergiyi ikiye ayırmak lâzımdır: biri dönüm başına diğeri de mahsulden öşür olarak alınan vergidir. Mahsulün öşürünü almak zannolunduğu gibi yalnız onda bir almak değildir. Türk tarihi tetkik cemiyeti tarihinde öşürü yukarıda gördüğümüz gibi «onda bir» olarak tarif ediyor. Halbuki Mustafa Paşa «Netayicülvukuat» ında öşürün onda bir olmadığını bu zehabın «Tanzimatta kârferma bulunanların ademi vu-

(*) Keza.

kuflarından naşi öçür demek onda bir demek... (*) zannından hasıl olmuş bulunduğunu söyliyor. Öşür mahalline göre değişmiştir. Mahsul «Rumeli ve Anadoluda kâin eyalat ve elviye dahillerindeki zaamet ve timar ve mukataat ve evkaf arazisinde ikide ve üçte ve dörtte ve beşte ve altıda ve yedide ve sekizde ve onda bir olarak defatir ve kavanını mahsusası» (**) mucibince hisse alınırdı. Binaenaleyh mahsulden yalnız onda bir mahsul alındığını zannederek sipahi ile köylü arasında adilâne bir tevzi işinin mevcut bulunduğunu iddia etmek vakıalarla teeyyüt etmiyor.

Sipahinin köylüden öşürden gayri aldığı vergilerin içinde isimlerile derebeylik nizamını karakterize eden vergiler vardı: boyunduruk hakkı, kulluk hakkı, ağalık hakkı ilh. gibi.

2 — Ruhanî derebeylik. Bu tip derebeylik dinî müesseselerin derebeyliğidir. Devlet veya hususî eşhas tarafından bu müesseselere içindeki köylerile beraber geniş arazinin varidatı vakfedilmişti. Bu müesseselerin başında bektaşi tekkelerile mevlevi tekkeleri gelir. Misal olarak bektaşi tekkelerini alalım: Osmanlı imparatorluğunun her yerine yayılmış olan bektaşi tekkeleri adetleri yüzler hanesini aşan köylere malikti. Meselâ Mucur kasabasına tâbi Hacıbektaş kariyesindeki «Bektaşi tekkesi», ahalisi bektaşi tarikatına mensup 362 köyün varidatile geçinirdi. Bilâhare bu köylerin adedi hükûmet tarafından muhtelif vesilelerle yirmi dörde tenzil olundu» (***). «Ay-

(*) Mustafa Paşa. Netayicülvukuat. C. IV. S. 103.

(**) Abdurrahman Tevfik. Tekâlif kavaidi. C. I. S. 37.

(***) Ragıp Hulûsi. Bektaşilerin coğrafi tevezzüü. Edebiyat fakültesi mecmuası. C. 6. S. 1. 1928.

nı mahalde bektaşi tekkesinin rakibi de vardır. Çelebilik müessesesi bektaşi tekkesinin rakibidir. Çelebilik müessesinin Hacıbektaş civarında seksen köyü vardır. En uzağı dört saatlik mesafededir» (*). «Evliya Çelebi zamanında Merzifondaki Bektaşi tekkesi 365 pare köyün iradile geçinirdi» (**). «Hacı Bektaşın kısmen dergâha ve kısmen çelebilere mensup olan ahalisi topraksız ve fakirdir. Bugünkü halile dergâh hakikatte yalnız bir ibadethane olmayıp aynı zamanda iktisadî bir müessesedir. Müstakillen dergâha ait olup bağlarda (dedebağı, hanbağı) dergâhta ve çiftliklerde tesbit edilen hayvan miktarı 105, dergâhın çiftliklerinde (Küçükçe çiftliği, Kaya çiftliği, Kızılöz çiftliği, İlicik çiftliği) ortakçılarla müştereken olan ağnam ve hayvanat adedi 527, dergâh çiftliklerinde tesbit olunan arazi, tarla, bağ, bahçe, kavaklık, çayır, ağaçlık ve kıraç olmak üzere 4,487 dönümdür. Dergâha ait akarat dört yüzden fazla dükkân, buharla müteharrik un değirmeni, dört su değirmeninden ibarettir. Hacı bektaş ahalisi bazı iktisadî sebeplerden dolayı babalara ve çelebilik müessesesine muğber olmakla beraber tamamen sünniler de dahil olduğu halde hepsi tekkenin nüfuzu manevisi altındadır» (***). Bektaşi tekkesini mahallinde tetkik ederek bize bu kıymetli malûmatı vermiş olan Hâmit Zübeyr Beyden köylünün iğbirarını mucip olan iktisadî sebeplerin mahiyetini de ayrıca sormuştuk. Hâmit Bey, ihtilâf mevzuunun köylü arazisinin dergâh çiftliklerine ilhak edilmiş olmasından tevellüt ettiğini söylediler.

(*) Hamit Zübeyir. Hacıbektaş tekkesi. Türkiyat mecmuası C. 2. 1928.

(**) Bektaşilerin coğrafi tevezzüü.

(***) Hacı Bektaş tekkesi.

Bu bir kaç misal tekkelerin nasıl müstakil derebeyi müesseseleri olduğunu ve topraksız köylü kitlelerinin tekkeler arazisinde asırlarca kölelik ve ortakçılıkla geçinmiş ve hepsinin tekkelerin maddî esaretinden başka bir de manevî esaretini çekmiş olduklarını göstermiye kâfidir. Ruhanî derebeylik Osmanlı tarihinde cemiyet münasebetleri tetkik olunurken ihmal edilmiyecek kadar mühim bir mevzudur.

3 — Hususî derebeylik. Derebeylik rejiminin hususî cephesine imparatorluğun her yerinde tesadüf ederiz. Bu tarz, Padişah tarafından hususî eşhasa malikâne veya çiftlik olarak doğrudan doğruya «ba temliknamei hümayun» temlik edilen ve yahut istilâ edildiği zaman sınıfî teşkilâtı aynen ipka olunarak timar usulüne tâbi kılınmıyan yerlerde görülür. Binaenaleyh bu tip derebeyliğe hususî dememizden maksat sipahi derebeyliğinin haricinde kalmış olmasındandır. Hususî derebeyliğin en karakteristik nümuneleri Bosna, Hersek, Eflâk, Buğdan ve şark vilâyetlerinde bulunur. Misal olarak yalnız şarktakileri alalım. Ali Efendinin Milâdî 1600 de intişar etmiş olan kavanin risalesinde bu hususa ait şu malûmata tesadüf ederiz: «Eyaleti Diyerbekir on bir Osmanlı sancağı ve sekiz ekrat beyi sancağı ve beş hükûmettir. Bu sekiz ekrat sancağı hini fetifte gerçi sancak tarikile verilmiştir. Sancak itibar olunur. Lâkin yurtluk ve ocaklık üzere olup azil ve nasıp kabul etmez. Fevt olunduktan vali marifetile oğullarına verilir. Harice verilmez. Lâkin sancaklar gibi ebvap ve mahsulâtı tahriri defter olunur. İçinde zaamet vardır. Sefer oldukta zaimleri ve erbabı timarı ve alay beğisi ile sancak beyi ve sair sancaklar gibi beylerbeyisile konup göçüp bayrağı altında sefer hizmetin eda ederler. Ferman olan hizmete gelmezlerse, sancağı oğluna veya akrabasına verilir. Amma hükû-

metler tahrir olunmamıştır. İçinde zaamet ve timarı yoktur. Hakimleri mülkiyet üzre zapt ve tasarruf ederler. Mefruzülkalem ve maktuülkadem olup ebvabı mahsulâtı her ne ise, kendileri mutasarrıftırlar... Mefruzülkelâm olan beylere divandan cenap yazılır... Eyaleti Vanda mülkiyet üzre dört hükûmet verdir. Eyaleti Şehrizorda hükûmet veçhile bir sancak vardır. Van, Diyarıbekir ve Şehrizor eyaletlerinde bazı mir aşiretleri vardır. Lâkin sancak beyi hükmünde almayup zuama makamında dört yüzü mütecavizdir. Tabıl ve alem sahibi değildir. Sancağı beylerile sefere eşerler. Fevt oldukta mutasarrıf olduğu timar ile mir aşiretliği oğluna ve oğlu yoksa akrabasına verilir. Münkaris oldukta sair zaamet gibi harice de verilir. Livai Bağdat ta arzı memleket addolunur. Berveçhi hükûmet idare olunan iki liva vardır. Iraktaki hükûmeti İmadiye berveçhi mülkiyet idare olunur.» Bu derebeyliklerde ḥakikî bir toprak köleliği hâkimdi. Buralarda derebeyinin toprakta çalışan köylünün hem mahsulüne ve hem de kendisine temellük etmek hakkıydı. Şark derebeyliğinin içtimaî nesçi Romanın esaretini de geride bırakacak kadar iptidaiydi. Osmanlı hükûmetinin zâfı neticesi ve yahut İrana karşı takip ettiği siyaset icabı olarak buralardaki «ekrat beyler» inin arazisi Osmanlı arazi teşkilâtının çerçevesi içine alınmamış ve binnetice koyu bir toprak köleliğine müstenit bir nizam asırlarca hüküm sürmüştür.

Bosna, Hersek, Eflâk ve Buğdan derebeyliğinin Avrupa feodalitesinden farkı yoktu. Oralarda istilâlardan sonra Avrupa feodalitesi aynen ipka edilmiştir. Hattâ bir çok Avrupa tarihçileri buralardaki feodal nizamın Osmanlı toprak münasebetlerine müessir olduğu kanaatındadırlar.

Osmanlılarda derebeylik sistemi zamanla büyük istihaleler geçirdi. En büyük istihaleyi sipahi derebeyliğinde müşahede ederiz. Diğer tip derebeyliklerde Çumhuriyet devrine kadar bariz tahavvüller olmamıştır. Osmanlı idaresi bunları aşağı yukarı aynen muhafaza etmiştir. Meselâ ruhani derebeylikte, cumhuriyetin tekkeleri ilga ettiği güne kadar esasa taallûk eder bir değişme görülmemiştir. Yalnız Sultan Mahmut zamanında bektaşı tekkelerine bağlı köylerin adedi tenzil edilmek suretile bektaşı derebeyliğinde kemmî bir gerileme olmuştur. Saltanat idaresinin «ekradı şecaat nihat» diye hörmet ettiği şarktaki hususî derebeylik az bir istihale ile zamanımıza kadar yaşamıştır. Bosna Hersek ve diğer Balkan memleketleri zamanla elimizden çıkmış olduğu için buralardaki feodaliteyi mevzuumuzun haricinde bırakıyoruz.

Osmanlılarda sipahi derebeyliğinde gördüğümüz istihaleyi tevlit eden sebepleri iki kısma ayırmak mümkündür:

1 — Malî müzayaka dolayısile timar ve zaametlerin spekülasyon mevzuu olması.

2 — Saltanat merkezinin eyaletler üzerindeki otoritesinin yıkılması.

Timarlar üzerindeki spekülasyon şöyle başlamış ve cereyan etmişti:

a — Büyük ve varidatı çok olan timar ve zaametler mahlûl oldukça talibine tevcih edilmiyerek hükûmet tarafından miri mukataata ilhak olunmıya başlamıştı.

b — Bir takım timar ve zahmetler, sarayı hümayun ağalarına çıraklılık olarak veriliyor ve ayalet sipahilerine mahsus dirlikler veziri âzam ile diğer devlet erkânı tarafından kendi mensuplarına ihsan ediliyordu.

c — Bir timar veya zaamet mahlûl olduğu zaman vali veya mutasarrıflar istihkaka bakmıyarak kim fazla rüşvet verirse timarları ona veriyorlardı.

d — Gûya müruru zamanla bazı timarların varidatı pek fazla tenakus ettiğinden kimse talip olmadığı için bunların beratı sebepte konulmıya başlamıştı. Halbuki bunların içinde varidatı pek yüksek ve talibi pek fazla timarlar vardı. Bunlara vali ve mutassrıflara mekel olmak üzere «sepet timarı» denilmişti.

e — Bir harp vukuunda vali ve mutasarrıflar, erbabı timar ve zaametin zenginlerinden para alırlar ve bir bahane ile fakirleri götürürlerdi.

«Koçi» Bey, risalesinde timar işlerinin teşevvüşünü ve timar spekülasyonunu şöyle anlatıyor: «Vüzera... iç halkına mütabaat ve hevalarına muvafakat idüp her ne murat etseler diriğ eylemez oldular. Anlar dahi nice yüz yıl mukaddem fetholunmuş kariye ve mezraaları birer tarik ile kimin paşimenlik, kimin arpalık, kimin temlik ittirüp ve kendulara tamam ve istiğna geldikten sonra her biri tevabiine nice timarlar ve zaametler ittirüp erbabı seyfin dirliklerin kateyledirler. Aslında ve cinsinde dirlik tasarruf etmiyen şehir oğlanı raaya kısmından bir alay fürumaye ki, bir şeye yaramaz ol makule eşhasa iptida emirlerin rayegân idüp zaamet ve timar murat edenler bir günde yüzbin akçe timara istihkak eder oldular. Mahlûlat dahi kanunu kadimin gayrı asitaneyi saadet tarafından verilmiye başlayıp erkân ve vükelâ, düşen mahlûlü, tevabi ve müteallikatına virüp memaliki islâmiyede vaki olan timar ve zaametin güzideleri hilâfı şer'i şerif ve mugayırı kanunu münif kimini temlik, kimini arpalık, kimini paşimenlik, kimini havası hümayuna ilhak idüp kimin vakıf ve kimini bedeni

sihhatta olan nice kimesnelere tekaütlük üzere virüp bilcümle zaamet ve timar, ekâbir mekeli oldu.. Bunun için memalîki mahrusada zaamet ve timarların öşrü nizasız olup maadası bilkülliye nizalıdır. Her adamın elinde on beş yirmi kıta mukarrer name vardır... Böylece timar ve zaamet hali hercümerç olup satan belursuz oldu».

Bir Bulgar müverrihi timar usulünün teşevvüşü devrinden bahsederken XVIII inci asırın ortalarında «Makedonyada 20-30 haneli köylerin 18-20 kişiye birden verilmiş olduğunu» (*) söyliyor. Timarların mühim bir kısmının merkezden ötekine berikine temlik suretile ihsan edilmiş olması, sipahi adedini de pek azaltmıştı. Vaktile «100-200.000 kişi olan Osmanlı sipahi ordusu 1786 Rus harbinde 20.000 kişiye tenezzül etmişti» (**).

Devlet otoritesinin zafından bilistifade kuvvetli timarlılarla zaimlerin ekserisi varidatı kendilerine tahsis olunan araziyi mülkiyetlerine geçirdiler. Sipahilerin raaya topraklarını cebren irsî mülkiyetlerine geçirmeleri yani hususî derebeyliğine istihale etmesi üzerine raaya sipahilik zamanındaki suri hurriyetini de kaybetti. Beyler hareketlerinde serbest kaldıkları için köylülerin vergilerini ve angaryalarını tahammül edilmiyecek derecede arttırdılar.

«Memlekette asayış bozulmuş olduğundan serbest köylüler kendilerini himaye ettirmek maksadile kuvvetli derebeylerine ilticaya mecbur oldular. Kuvvetli ve zorba beyler adamlarile serbest köylere giderek bunları cebirle kendilerine bent ettikleri de ekseriyetle görülen ahvaldendi» (***). Devlet otoritesi ayaletler üzerindeki nüfuzunu kaybettikçe

(*) İvan Sakâzov. Bulgarische Wirtschaftsgeschichte. S. 189. 1929.

(**) Keza. S. 189.

(***) Keza. S. 191.

derebeyleri istiklâllerini ilâna ve merkezi tanımamıya başladılar. Mevcut derebeyi tiplerine zamanla yeni içtimaî unsurlar da iltihak etmiye başladı. Bunlar mültezimler, muhasiller, voyvodalar, ayanlardı. Devlet timar ve zaamet olarak kimseye tevcih etmediği hâslarının varidatını mültezimler ve muhassiller vasıtasile tahsil ediyordu. Mültezim miri arazinin muaccele ve müeccele gibi rüsumü emiriyesini deruhte ve iltizam eder ve buna mukabil devlete maktuan muayyen miktarda para verir ve bu gibi arazinin ihale ve tefvizi hususunda tıpkı sipahi gibi sahibi arz itibar olunurdu.

İltizam usulü devlet varidatını arttırmak maksadile ve ilk zamanlar yalnız devlete ait hasların iltizama verilmesi suretile Sultan Süleyman zamanında Damat Sadrıazam Rüstem Paşa tarafından ihdas edilmişti. Bilâhare büyük zaamet sahipleri de zaametlerini iltizam ettirmiye başlamışlardı.

Tanzimattan sonraki mültezimlerle bu mültezimleri birbirine karıştırmamak lâzımdır. İkinci tip mültezim yalnız aşarın tahsili işini üzerine almıştı. Halbuki tanzimatın ilga ettiği birincisi sahibi arzdı.

Muhassil, miri arazinin varidatını tahsile memurdu. O da bir kaza veya liva dahilindeki miri arazinin ihale ve tefvizi işlerini görür ve sahibi arz addolunurdu. Ayan ve voyvodalar ise, memleketin sahibi nüfuz kimseleri idi. Bunlar mahallî idarî ve malî işlerlerle meşgul olurlardı. Ahali tarafından seçilir ve bilâhare ahaliye başbelâsı kesilirlerdi.

Devlet bunları «fermanlı» ilân ederek derebeyliklerini tasdık etmişti. Kendilerine «ayanı vileyet ve iş erleri» diye hitap dilirdi. Devlet otoritesi gevşedikçe bütün bu içtimaî anasır taşraları ellerine geçirdiler. Vasi araziye temellük ettiler. Köylünün varidatına istedikleri gibi iştirak ettiler. İstedikleri gibi vergiler tarhettiler.

Osmanlı derebeyliğinin yeni inkişaf istikametleri almasına müessir olan sebepler de ayrıca büyük ve umumî bir sebebin neticesidir. Osmanlı imparatorluğu artık büyük istilalar devrini geçirmişti. Hudutlarda daima mağlûbiyetlerle karşılaşıyordu. İstilâların getirdiği bol ganimet varidatı tükenmiş, lüzumsuz harpler, israf ve sefahatlar büyük masraf kapıları açmıştı. Bunları kapamak için Osmanlı saltanatı ve Osmanlı derebeyliği gözlerini içeri çevirmişti. Kuruyan varidat menbalarına timarlar üzerinde spekülasyon ve raayanm hudutsuz istismarı tarikile can vermiye çalışıyordu. İnhitat devrinde raayanın nasıl istismar edildiğini «Kâtip Çelebi»nin «Düsturülamel» isimli risalesinden (1645) okuyalım:

«Rakımülhuruf binkırkbeş tarihine gelince on iki sene memaliki mahrusada gezüp ekser kariyeleri harap görüp Şahı Acem memalikinden Hemedan ve Tebriz ülkelerine vardıktan on beş yirmi menzile kadara mesafede bir harap kariye görmek vaki olmadı. Yirmi seneye karip zamanda taşralar bilkülliye berbat olduğu hatti tevatüre ermiştir. Bu telâşın sebebi ezafı müzaaf tekâliftir. Baisi âzamı oldurki, emanet ehline verilmek ve naehil ve gaddarın hakkından gelinmek lâzım iken cümle menasıp «belegan mabelâğ beyun limenyezit» olup iştira eden mealin istical ile ol maddeden verdiği mali habisi ma'ziyade cem ve gaspla sây üzere iken zaruret bahanesile birine dahi bey idüp ol vardıkta dahi ziyade taaddi eder. Raaya fukarası tazif olunan tekâlifi şakka uhtesinden gelemezler iken zalimlerin bu veçhile taaddisine takat getirüp alem harap olduğuna şüphe yoktur». «Koçi» Bey de zamanını şöyle tasvir ediyor: «Hâlâ alem harap ve raaya perişan ve hazine noksandır. Nice kariyeler taaddiyi zalemeden... ahalisi perişan

ve girizan olup namu şanları kalmamıştır».

Devlet nüfuzunun ortadan kalkmasi, vilâyetlere şu manzarayı vermişti: Anadolu ve Rumeli adeta tavaifi mülûk devrine dönmüştü. Meselâ Trabzun ve Lazistan Tuzcu oğlunun, Diyarıbekir ve Harput tarafları Ekrat Beylerinin Musul Ratülhalil zadelerin, Sürye Şahabilerin, Vasatı Anadolu Cebbar zadenin (Çapan oğlunun), İzmir tarafları Kara Osman oğullarının, Balkan ve Tuna havalisi Pazvant oğulunun, Yılık oğlunun, Makedonya Serezli İsmail Beyin, Cenubî Arnavutluk Tepedelenlilerin, Şimal kısım Işkodralı Mustafa Paşanın, Bolu Hacı Ahmet oğullarının, Kastamoni Tahmisçi oğlunun ilh... elinde idi. Yalnız İstanbul ve civarı Saltanata tabidi. Fakat hakikatı halde burası da Yeniçerilerle Bektaşı dervişlerinin hükmü altına girmişti. Hükûmet Alemdar zamanında bütün bu derebeylerini ve ayanları İstanbula davet ederek onlarla bir ittifak aktetmek zafını bile göstermişti.

Tarihlerimiz Osmanlılarda derebeyliğin bir tasfiyesi devrinden bahsederler. Bu Devir Sultan Mahmut devridir. Hakikatan Sultan Mahmut zamanında yukarda isimlerini yazdığımız derebeyleri ve ayanlar tedricen temizlenmişti. Fakat bu temizlik hiç bir zaman derebeylik rejiminin kül halinde tasfiyesi değildi. Devlet içtimaî bir temizlik değil tamamen siyasî bir temizlik yapmıştı. Zorba ve asi derebeylerinin yerine uslu ve devlete muti derebeyleri gelmişti. Derebeylerinin tasfiyesi esnasında beylerin ve ayanların, voyvodaların, mültezimlerin ve sairenin ellerinden, gayrı meşru yollarla edindikleri geniş arazi alınarak asıl sahipleri olan köylüye tevzi edilmemiştir. Bunların mülkiyetleri aynen muhafaza edilmiştir. Şarktaki ekrat beyleri ise tamamen bu tasfiye işi haricinde kalmıştı. Siyasî tasfi-

ye şarka kadar uzanmamıştı. Sipahi derebeyliği 1839 da yeni askerî teşkilât yapılırken ilga olundu. Ve timar arazisi miri araziye ilhak olunarak timar sahiplerine maaş bağlandı. Timar toprakları yine köylüye tevzi olunmadı. Hem esasen yukarda gördüğümüz gibi timar ve zaamet arazisinin pek mühim bir kısmı bu tarihe kadar mülk olarak bir çok kimselere geçmiş ve timarlı adedi de pek azalmış olduğundan timar usulünün ilgası içtimaî kuruluşta yeni bir tahavvüle saik olmadı. 1848 de neşrolunan arazi kanunu, zahiren bir ziraî reform gibi görünebilir. Çünkü bu kanunla «arazii miriyenin rakabesi canibi beytülmale ait olarak ihale ve tefvizi tarafı devleti aliyeden icra oluna gelen tarla, çayır, yayla, kışlak ve korular ve emsali yerlerdir ki mukaddema ferağ ve mahlûlat vukuunda sahibi arz itibar olunan timar ve zaamet eshabinin ve bir aralık mültezim ve muhassillerin izin ve tefvizi ile tasarruf olunurken muahharan bunların ilgası hasebile halen tarafı devleti aliyeden bu hususa memur olan zatın izin ve tefvizi ile tasarruf olunup mutasarrıfları yetlerine balası tuğralı tapu senetleri« verildi, yani arazinin idaresi derebeylerinin, voyvodaların, ayanların, mültezimlerin muhasillerin ellerinden alınarak devlete tevdi olundu. Şüphesiz bu hareket bir reformdu. Şahısların toprak üzerindeki keyfi hareketleri refediliyor ve devlet toprakların ihale ve tevfizi işlerini üzerine alıyordu. Fakat bu kanun bir reform ağrer yani toprakları büyük arazi sahiplerinin elinden alarak köylüye tevzi eden bir içtimaî müdahelenin teyidi değildi. Bu kanun da evvelki ıslahat gibi yalnız zahiri eşkâle temas etmiş, toprak üzerindeki derebeylik mülkiyetini tasfiye etmemişti. Kanunun yaptığı en büyük iş, muhtelif tarihi şartlar altında teessüs etmiş olan arazi mülkiyetini tesbit ve kemali itina ile temin etmekten ibaret kalmıştı.

Buraya kadar verdiğimiz izahattan sonra toprağa sahip olanla devlet arasındaki hukuk münasebetlerini iki devreye ayırmak mümkündür. Birinci devir tanzimattan ve Arazi kanunun neşri tarihinden evvel, ikinci devirde sonradır. Yalnız tanzimat ile Arazi kanununun neşri tarihi arasında küçük bir intikal safhası vardır.

Birinci devirde arazi sahibile devletin münasebatını tanzim eden bir kanun yoktu. Beşbuçuk asır süren bu devirde arazinin sureti tasarrufuna dair «ahkâm ve muamelât», «ahkâmı şeriye ve fetavayi şerife» ile fasl olunurdu. Yalnız Kanunî Sultan Süleyman zamanında «ahvali mülk ve raiyet» tanzim olunurken bir de Arazi kanunu neşredilmişti ki, yukarda bundan bahsedilmiştir. Bu kanun bir taraftan sipahi ile raiyet arasındaki münasebetleri yani raayanın sipahi derebeyine olan tabiyetini teyit, diğer taraftan da sipahi ile devlet arasındaki münasebetleri tanzim ediyordu. Birinci devirde arazi rejiminin hukukî kaidesi neydi? Osmanlı saltanatının teessüsünden itibaren fetholunan memleketler arazisinin bir kısmı (Rumeli ve Anadolu arazisi gibi «arazii memleket» itibar olunmuştu. Bu arazi fetholunduğu halde fatihleri arasında (beynelganimin) taksim edilmeksizin yani timar ve zaimlere tevcih olunmaksızın rakabesi devlete ait olmak üzre tevkif edilen topraklardı. Bu topraklar muayyen miktarda vergi tahsil edilmek üzre «arazii miriye» namı altında müstahak olanlara verilirdi. Diğer kısmı da fatihleri arasında taksim olunur, yahut Hicaz ve Basra arazisi gibi yerli müsliman ahali veya Sakız, Midilli ve Kıbrıs adaları arazisi gibi gayrı müslim ahali uhdesinde mülk olarak ipka edilirdi. Fatihler arasında taksim veya yerli müsliman ahali uhtesinde ipka ve takrir edilen araziye «arazii öşriye», fatihleri arasmda taksim veya yerli müslüman ahali uhtesinde takrir

edilmiyerek «arazii memleket» kabilinden miri arazi ittihaz ve hakkı tasarrufu müslim ve gayri müslim ahaliye tefviz olunan araziye adeta devlet için icara verilmiş arazi hükmünde tutulduğundan «arazii haraciye» tabir olunurdu.

Temliken ipka kılınmış araziye veya miri arazi ittihaz olunmuş köy ve mezaraalardan mesağı şer'iye istinaden «envaı vücuhi mülkiyet» ile tasarruf edilmek üzere «mülknamei hümayun» ile meccanen temlik veya bedeli mukabilinde satılmış veya mukataa tarikile bir mikdar vergiye bağlanmış araziye de «arazii memlûke» denilirdi. «Arazii memlûke» rakabe ve mülkiyeti malik ve sahibine ait olan topraklardı. Dört kısma ayrılırdı:

1 — Öşriye, 2 — Haraciye, 3 — Mukataa, 4 — Tetimmei sükna itibar olunan mahaller.

Köy ve kasabalar halkına ve ahaliye terk ve tahsis olunan koru, orman, yaylak, kışlak ve meralarla halkın gelip geçtiği yerlere «arazii metruke» ismi veriliyordu. Kimseye tahsis olunmıyan fakat insan sadası işidilmiyecek kadar uzak ve işe yaramıyan taşlık, bataklık ilh... arazi de «arazii mevat»dı. Osmanlı saltanatının malî inhitat devirlerinde ihdas olunan emvalin müsaderesi adetinin verdiği korku sevkile toprak ve mülk sahipleri evlatlarına müsadereden masun irat yapmak veyahut hakikî bir hayıra tahsis maksadile mülkiyet üzre tahtı tasarruflarından bulunan araziyi veya miri araziyi dinî müesseselere veya her hangi bir cihete vakfederlerdi. Bu nevi araziye «arazii mevkufe» denilmişti. Devletin mülkiyet hakkına tecavüzünün tezayüdü nisbetinde vakıf arazi ittisa etmiş ve vasi sahalar işgal etmiştir. Vakıf arazi iki kısımdı: 1 — Mülkiyet ile tasarruf edilen araziden vakfolunan kısmına «arazii mevku-

fei sahiha», 2 — Miri araziden vakfedilen kısmına da «arazii mevkufei gayrı sahiha» tabir olunmuştu.
Görülüyor ki Osmanlılarda arazi arazii memlûke, arazii miriye arazii metruke, arazii mevat, arazii mevkufe olmak üzre beş kısımdı.

II. Bugünkü derebeylik rejimi ve Toprak ağalığı.

Türkiyede bugün derebeylik nizamının mevcut olmadığını yahut kalkmış olduğunu iddia edemeyiz. Bütün osmanlı devrinin içtimaî çehresini vermiş olan derebeylik münasebetleri, memleketin muhtelif mıntakalarında mahallî ve tarihî şartlara göre istihaleler geçirerek başka başka şekiller alarak devam ede gelmiştir. Bugün geniş Anadolu cemiyetinin bünyesi, kanı, henüz bu kurunuvusta bakayasından temizlenip kurtulamamıştır.
Anadoluda bugün derebeylik rejimine az bir istihale ile saf bir halde şark ve cenubuşarkî vilâyetlerinde tamamen istihale etmiş bir şekilde orta ve garp vilâyetlerinde tesadüf ederiz.
Şark ve cenubuşarkî vilâyetlerinde umumiyet itibarile toprak ve köylünün istihsal vasıtaları, aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti altındadır. Şark derebeyliğinin içtimaî bünyesi hakkında şayanı dikkat tetkikler yapmış olan sabık Erzincan valisi Ali Kemali Bey (*) derebeylerini ve bunların köylü ile münasebetlerini şöyle tasvir ediyor:
«İptida kuvvet ile etrafındakilere tahakküm eden reis, yaşanılan muhitteki araziyi hemen kâmilen kendi uhdesine geçirmiştir. Araziyi akraba ve taallûkatına işletir. Aşiret efradından araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isti-

(*) Ali Kemali. Erzincan 1932. İstanbul.

yenler, ya aşiret muhitinden uzaklaşmıya yahut arazisinden bir miktarını isticar için reise müracaate mecbur olmuşlardır. Arazinin ekilebilecek kısımları, hemen umumiyetle beylerin, ağaların, aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için halk ekseriyetle ne bir eve ne de bir parça toprağa maliktir. Ağanın, beyin, aşiret reisinin mezraa denilen arazisinde birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye maraba namile sığınır. Bütün mülkü, altına serdiği bir çul, kırık bir testi, bir kaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka bir şey girmez. Üstübaşı liyme liymedir. Çıplak, aç ve haristir» (*). Cenubuşarkîde seyyar aşiret derebeyliğinden ziyade, mütemekkin derebeyliğin münkeşif bulunduğu mıntakalarda meselâ Urfada ve Urfaya komşu vilâyetlerde «köyler heyeti umumiyesile eşraf ve ağniyanın batapu malıdır. Eşraftan en fakirinin üç dört köyü vardır. Otuz kırk köye sahip ve köyün bütün varidatını toplıyan ağniya mevcuttur. Köylü, emeğinin semeresinden ancak yaşamasını pek noksan olarak temin eden bir kısmını alır. Mütebaki kısmı mal sahibi olan eşraf ve ağniyaya aittir» (**).

Şark vilâyetlerinde derebeyliğin menşei cebir ve tahakkümden gelmiştir. Cebir ve tahakkümün menşei de fetihtir. Geçen bahiste vaktile buralarda «tabıl ve âlem sahibi», «mefruzülkalem ve maktuulkadem» «ekrat beyler»inin yani derebeyi hükûmetcikleri reislerinin hudutları dahilinde bulunan araziyi «mülkiyet üzre zapt ve tasarruf» ettiklerini görmüştük. Bu hükûmetcikler arazisinde yaşıyan köylü, beylerin, tebaası addolunurdu.

(*) Keza. S. 197-203.

(**) Doktor Şefik Arif. Türkiyenin sıhhî ve içtimaî coğrafyası. Urfa vilâyeti. S. 21-22. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti neşriyatından. 1925.

1890 senelerine kadar cenupta kürtler kendilerini filân veya falan beyin tebaası sayarlardı. Sultan Hamit bu tabirin istimalini menetmişti. Maamafih bugün bile cenubuşarkîde bazı ihtiyarlara sorulduğu zaman cevaben kendilerinin meselâ «Hatip Bey» veya «Cemal Bey» tebaası olduklarını söylerler.

Cebir ve tahakkümle, toprak üzerinde derebeyi mülkiyeti teessüs edince köylüyü beye bağlıyan bir takım hukuk münasebetleri ve bunları teyit eden kaideler ve nizamlar da kurulmuştur. Toprak sahibine hukuken yani zecrî olarak bağlanan köylüye bir takım mükellefiyetler yükletilmiştir. Bunlar angarya mesai, beye cizye tediyesi, istihsal edilen mahsulden muayyen bir hisse tefriki gibi mükellefiyetlerdir. Şark ve cenubuşarkî vilâyetlerinde köylü, beyin toprağında yatıp kalkmakla, araziyi sürmekle kalmaz. Ayni zamanda beyin bütün angarya işlerini de görür. «Maraba, sanki bir borç imiş gibi ağanın, aşiret beyinin bütün angaryalarını da yapar. Bunu yapmazlarsa, ağa kendilerini kovar. Hakikî ve mütehayyil bir suç (çünkü aşiret efradından her birinin cezayı müstelzim bir kaç suçu vardır) ile hükûmete teslim eder. Süründürür. Evlât ve ayalini mahv ve perişan eder» (*). Şarkta derebeyi arazisinde çalışan köylüye maraba, yahut azep derler. Maraba mülkiyetî olmıyan fakat istihsal ettiği mahsulden kendisine bir hisse alan müstahsildir. Bazı yerlerde marabanın kendi toprağı varsa da bundan istifade edemez. Ya toprağı verimsizdir. Yahut ağaya borçludur. Hem toprak, hem alât, toprak sahibine ait olduğundan teessüs etmiş kaideye göre mahsulün ancak rubu müstahsile isabet eder. Maraba tabiri de buradan yani murabaadan gelir. Azap ırgattır. Ücretle çalışır. Bu tip köylü ekseriyetle cenubuşarkî vilâyet-

(*) Ali Kemali. Erzincan. S. 196.

lerinde bulunur.

Aşiret reislerine, beylere verilen cizyeye «Uma» tabir olunmaktadır. «Uma, İstanbul, Zonguldak, İzmir, Balya gibi, yerlerde çalışan aşiret efradı tarafından her sene veya iki senede bir kere verilir. Kazanç ile mütenasip olur. Maamafih ağanın nüfuz ve şerefinin derecesi de bunun miktarını tayinde tesiri haizdir. Aga, reis, cizyeyi, vermiyenlerden bir hak imiş gibi icap ederse tazyik eyliyerek ister. Verenlerden daha fazla metalebede bulunur» (*). Görülüyor ki derebeyinin sınıfî hakimiyetinin intişar sahası çok geniştir. Derebeyi şark vilâyetlerinden Türkiyenin diğer köşelerine kadar tevabii üzerinde beylik hukukunu muhafaza etmekte ve kullanmaktadır. Dersimde 230 köye hükmetmiş olan «Seyit Rıza» nın «maliye nazırı» nın her sene İstanbula giderek Kürtlerden cizye topladığını orada bulunmuş kimseler söylemektedirler. Bu cizye tediye olunmadığı takdirde Kürdün memleketteki ailesi, rahatını kaybeder. Bey tarafından daimî tazyiklere maruz kalır. İsyandan evvel bazı yerlerde aşiret reisi, kendi arazisinden geçenlerden bir nevi «toprakbastı» bile alıyordu. Meselâ Muş ovasının mühim bir kısmını mülkiyeti altında bulundurmuş olan «Hacı Musa», topraklarından geçenleri bir baç tediyesine mecbur ederdi.

Şark vilâyetlerinde derebeylik «hukuk rabıtaları», cumhuriyetin «ihtiyarî anlaşmalara» müstenit demokratik hukuk kaidelerile tam bir tezat halindedir. Şehirde ferde hürriyet veren medenî kanun, köyde ise ferdin hürriyetini tanımıyan ve fertleri fertlere cebren tâbi kılan derebeyi huriyetin «ihtiyarî anlaşmalara» müstenit demokratik hukuk kaideleri henüz şehirlerin varuşlarını aşamamıştır. Bilhassa isyandan evvel bu tezat daha keskin ve da-

(*) Keza. 197.

ha barizdi. İsyan, derebeyi nizamının zecrî hukuk kaidelerinin sarsılmasına ve bir çok yerlerde de tasfiyesine vesile oldu. Esasen isyan, derebylik içtimaî nizamile inkılâp nizamının, derebeylik içtimaî münasebetleri aleyhine olan ittisaına karşı derebeylerinin bir reaksiyonundan (irtica hareketinden) başka bir şey değildi. Bunun için kürt isyanının hakikî içtimaî manasını, bir sınıf nizamının idamesi cehdinde aramak lâzımdır. Bu bakıma göre kürt meselesi bir milliyet hareketi değil, bir sınıf mücadelesi meselesidir.Çünkü: Millî bir hareket ancak ve her şeyden evvel iktisadî ve millî bir menfaat iştirakinden doğabilir:

1 — İktisadî menfaat iştirakî, bir iktisadî iş bölümünün neticesidir. Bu iş bölümü ise, emtia iktisadiyatının ve dünya iktisadiyatile temasın yüksek bir inkişaf safhasında teessüs edebilir. Halbuki Şark vilâyetlerinde ne görüyoruz. Âlemi hariciye karşı bir kapalılık. Müstahsil pazar için değil zatî ihtiyaçları için istihsalde bulunmaktadır. Her müstahsil ziraî olsun (yiyecek gibi) sınaî olsun (giyecek gibi) bütün ihtiyaçlarını bizzat kendisi ailesi efradile temin etmektedir. Her müstahsil, ailesile beraber hem pazara karşı hem de diğer ailelere karşı tecerrüt etmiş vaziyettedir. Böyle kendine yeten ve birbirleril her hangi bir iş bölümü ile bağlı olmıyan ailelerden mürekkep bir otarşik iktisat ünitesinde her hanği bir iktisadî menfaat iştiraki olabilir mi?

2 — Acaba böyle bir iktisat sisteminde bir millî menfaat iştiraki, millî bir vahdet var mıdır? O da yoktur. Çünkü bütün aşiretler ve aşiret reisri birbirlerinin gözünü çıkarmakla meşguldür. «Aşiret reislerinin tagallüplerini idame için buldukları en müessir vasıta ya ötedenberi devam ede gelen yahut her hangi bir sebepten dolayı ahiren hâdis olan husumettir. Reis (ağa) bu

husumeti, her ferde zerkeder ve teşdit için her vasıtaya müracaat ve her fırsattan istifade eyler. Husumetin muhtelif neticeleri vardır. Muhasımlar birbirinin hayvanlarını ahz ve gasp ederler. Yalnızca buldukları aşiret efradını öldürürler. Nihayet müsellehan cidale başlarlar. Bu takdirde muhaseme edenlerin dostu olan aşiretler, ya silâh veya cephane vermek suretile yardım ederler. Yahut onlar da filen cidale iştirak ederler. Bu harpler esnasında köy basmak adam öldürmek bilhassa mevaşiyi sürüp götürmek «günah» addolunmaz. Her hangi bir suretle muhasemeye devam imkânı kalmadığı zaman bitarafların delâletile muhasımlar mütareke aktederler ki, buna «sürre» namı verilmektedir. Husumetin senelerce devam ettiği vakidir» (*). Bu birbirini yiyen insanlar arasında bir millî menfaat iştirakinin, bir millî birliğin olamıyacağı gayet tabiîdir. Bugün bir çok Kürt aşiretlerinin birbirlerine olan husumetlerine nihayet vermiş olmaları bir millî menfaatin müdafaasından mütevellit bir anlaşma değil, sırf elden gitmek tehlikesi pek artmış olan bir sınıfî hakimiyeti, bir sınıf menfaatini elbirliğile korumak endişesinden doğan bir ittihattır. Çünkü bu sınıfî hakimiyet, müstahsilin (marabanın) mahsulüne havadan ve cebirle iştirak etmek suretile beye çalışmadan yaşamak imkânını vermektedir. Esasen burada da derebeyinin iktisat zihniyeti, istihsali pazarın taleplerine uygun ve rasyonel bir şekilde tanzim ederek kâr temini zihniyeti değildir. Ruhlarda yaşıyan subjektif muharrik kuvvet, zatî ihtiyaçların tatmini gayesidir. Bu haleti ruhiye, toprakta bilfiil çalışan köylüde ailesinin ihtiyacını imkân dairesinde temin etmek derebeyinde ise sınıfî kudretini tevsi ve takviye ederek bey gibi bir hayat sürmek şeklinde

(*) Keza. S. 198.

tezahür eder. Halbuki yukarki bahislerde gördüğümüz gibi garp vilâyetlerimizde pazar için istihsalde bulunan, millî ve beynelmilel iş bölümünde bir mevki almış olan Türk müstahsilinin subjektif gayesi, istihale yatırdığı sermayeye mukabil yüksek bir kâr almaktadır. İstihsal ihtiyaçların tatmini için değil, kâr temini maksadiledir.

Bir Kürt millî hareketi olmadığına nazaran acaba bir Kürt milleti var mıdır? Buna biz menfi cevap vereceğiz. Şark vilâyetlerimizde henüz millet olarak taazzuv etmiş bir Kürt milleti yoktur. Kürtçe konuşan aşiretler ve bunlar tarafından Kürtçe konuşmıya icbar edilmiş Türk anasırı vardır. Bu Kürtçe konuşan aşiretlerde bir milletin taşıdığı vasıfları henüz bulamayız. Millet yüksek içtimaî bir kategoridir. Millet kategorisi, ancak fertleri arasında evvelâ sıkı bir iş birliği, saniyen iktisadî, siyasî, harsî, tarihî bir menfaat iştiraki olan camialarda şekil bulabilir. Vatanın bir ucundaki fert diğer ucundaki fert gibi ayni millî menfaatler karsısında ayni heyecanı duyar ve ayni millî ruh vahdetini hiseder. Binaenaleyh aşiret zıddiyetleri içinde birbirini yiyen ve millî bir iş birliğinden mahrum fakat fertleri arasında sadece dilde iştirak olan bir camiayı taazzuv etmiş bir millet olarak kabul etmek bir görüş hatası olur.

Fakat vakıa olarak şunu da tesbit etmek lâzımdır ki, bu Kürtçe konuşan aşiretlerin,. Şark vilâyetlerinde bir çok Türkleri de cebirle Kürtleştirdikleri yani Kürtçe konuşan aşiretlerin anasırı haline getirdikleri görülmektedir. Şu iki kıymetli müşahede, bu hadise hakkında bize bir fikir verebilir: «Türkler, sünnî ve hanefî, Kürtler alevî (mahallî tabirle kızılbaş) dirlar. Yerleştikleri mahalde mezheplerini neşir ve tamime ve aleviliğin kürtlüğü ifade ettiği kanaatini telkine muvaffak olmuşlar ve hattâ asıl ve

nesilleri Türk bazı köyleri yalnız mezheplerine ithal etmekle kalmıyarak kürtleştirmişlerdir. Bu cereyan her nedense, istilâî bir şekilde devam etmekte olduğundan buralarda Türklüğün istikbali hakikaten teemmüle şayandır. Arasına Kürt karışmamış Türk köyü pek azdır. Nitekim Germili, Mahmutlar, Küllüce, Hancıçiftliği gibi müstakillen Ermenilerle meskûn bazı köylerde de kısmen muhacir iskân edilmiş ise de Kürtler müstecir veya mutasarrıf suretile yerleşerek ovada adetlerini çoğaltmışlardır. Erzincan zenginlerinden bazıları mülkleri olan köylere Tercan, Bayburt, Dersim cihetlerinden Kürt celbederek Ortakçı yapmışlar ve bu unsurun ovada izdiyat bulmasına ve aşiret fikir ve hissinin inkişafına badi olmuşlardır. Sürperan, Semizali, Mercanvanki, Koçmaşat, Çilhoroz, Karataş, Hacıdere bu cümledendir» (*). Yusuf Mazhar Beyin Şark seyahatlarında bir Türk maraba ile yaptığı mülâkat ta bu bakımdan çok enteresandır:

«Ev sahibine sordum,

— Senin arazin var mıdır?

— Var efendim. Ama uzakta. Susuz ve taşlık, işe güce yaramaz. Onun için ben marabalık ederim.

— Niçin sizin tarlanız öyle çok uzakta taşlık ve kıymetsizdir.

— Efendim, hep bu topraklar bizimmiş. Bu beylerin dedeleri gelmiş bizim dedelerimizi ceremelendirmişler bir tarlasını almışlar. Borçlandırmışlar bir tarlasını almışlar. Kıtlık zamanlarında biraz zahire vermişler tarlasını almışlar. Hayvanı ölenlere tohumu kalmıyanlara hayvan ve tohum vermişler sonra arazisini zaptetmişler. Bizim toprakları-mız da böylece onların ellerine geçmiş. Bize de çorak yer-

(*) Keza. S. 213.

ler kalmış. Biz halimize şükür ederiz. Kürtlerin hali daha kötüdür.

Kürtlerin marabalığı beyler için daha kârlı imiş. Beyler onları daha fazla soyarlarmış. Kürtler beylerden daha çok korkarlarmış. Ben, siz korkak değilsiniz de sanki ne kâr ediyorsunuz dedim.

— Efendim, bey bizi sıkıştırınca gider başka bir memlekette çalışır orada para kazanırız. Bizim çok minnetimiz yoktur. Lâkin Kürtler öyle değildir. Hoş burada yavaş yavaş onlar da akıllanmıya başladılar. Lâkin ne olursa olsun Kürtlerin hali kötüdür. Beylerin elinden gelse bizi de Kürt yapacaklardır. Aramıza Kürt sokmak ve onlarla marabalık yapmak isterler. Bir kere köye Kürt girdi mi bizim işimiz biter. Çünkü bey ölmiyecek kadar darı verse de Kürt eyvallah eder. O vakit beyin bizden çekineceği kalmaz. Bize de Kürtler gibi muamele etmiye başlar. Şurada iki saat mesafedeki bir köyün bizim gibi Türk olduğunu dedelerimiz söylerler. Simdi orada bir tek Türk kalmamıştır. Bey oraya Kürtleri doldurmuş ve Türkleri de Kürtlere benzetmiştir» (*). Kürt aslında aşiret an'aneleri ve din rabıtaları dolayısile ve cebir tarikile istismara daha fazla boyun eğdiğinden beyin nazarında randımanı yüksek bir istihsal vasıtasıdır. Bunun için derebeyi, arazisindeki Türk unsurunu da muti Kürt unsuru haline getirmeyi sınıfî menfaatının icabatından addeder. Bugün bütün Elâziz, Malatya civar ve mülhakatı tamamile Türk iken Kürtleşmiştir. Bugün bu hal bütün siddetile elân devam etmektedir. Şark vilâyetlerinde bir çok köy isimleri Türk olduğu halde köylerin içinde yaşı-

(*) Yusuf Mazhar. İsyan sahasında 1800 kilometre. Cumhuriyet 27. VIII 1925.

yanlar Kürtçe konuşmaktadır. Kürtçe konuşan bir çok aşiretlerin isimleri de türkçedir: Arslanuşağı, Koçuşağı, Ferhatuşağı, Lâtinuşağı, Karabulluşağı gibi. Hattâ bir aşiretin Şarktaki parçası kürtçe konuştuğu halde Kütahya ve Bursa civarındaki parçaları türkçe konuşmaktadır. Bu aşiret Karakeçili aşiretidir. Türk anasırının Kürt aşiretlerine iltihakının diğer bir sebebi de imparatorluk zamanındaki asayişsizliktir. Kürtler tarafından daimî taarruzlara, daimî tecavüzlere maruz kalan Türk köyleri, kurtuluş yolunun kürtçe konuşan aşiretler içinde millî varlıklarını eritmekte bulmuşlardır. Binaenaleyh Türk anasırının kürtçe konuşan aşiretler tarafından yutulmasının bir taraftan içtimaî - iktisadî diğer taraftan da idarî (asayişsizlik) sebepleri vardır.

Bugün derebeylik münasebetlerinin ittisadan kalmış olduğunu iddia edemeyiz. Bu rejim, hudutlarında tesadüf ettiği bütün Türkleri kendi çerçevesi içine çekerek coğrafi sahasını genişletmek cehdini bırakmış değildir. Millî inkılâbın burada derebeyliği tasfiye ederek kurtaracağı ve millî mikyastaki iş birliğine alacağı iki unsur vardır: Biri köle haline getirilmiş köylü kitleleri, diğeri de Kürt aşiretleri içinde eriyen Türk unsurudur. Bu kurtarmanın yolunu biz ancak müstahsil ile toprağa tesahup eden derebeyi arasındaki derebeylik içtimaî münasebetlerinin kül halinde ve derebeyi sınıfının da sınıf halinde tasfiyesinde görüyoruz. Bu içtimaî nizamın tasfiyesi de ancak derebeyi topraklarının köylüye bilâ bedel tevzii ve derebeylerinin mevcudiyetinin de tamamen imha edilmesi şeklinde olabilir.

Bugün Devletin, toprakları derebeylerinden alarak köylüye satması, derebeylik rejiminde yalnız bir istihale yapmakla kalmıştır. Topraklarını satan beylerin hepsi, derebeyi olmaktan çıkarak birer toprak ağası haline gelmişlerdir. Hükûmet vasıtasile derebeylerinden toprak

satın alan köylü, ziraat için işletme sermayesine muhtaçtır. Halbuki köylünün ne istihsal vasıtası ve ne de sermayesi vardır. Bunları yine beyden almak mecburiyetindedir. Eskiden de bunları bey verirdi. Nitekim bugün toprak sahibi olan köylü yine beyin tabiiyetinden kurtulamamıştır. Toprağa tesahup etmeden evvel beye hukukî bağlarla bağlı olan köylü şimdi iktisadî rabıtalarla (borç tarikile) bağlanmaktadır. Köylüye kredi veren umumî müesseseler olsa bile bu istihale etmiş derebeyi anasırı mevcut oldukça köylünün sınıfî tabiiyetten kurtulmasına imkân yoktur. Köylü toprağa tesahup etmiş olmakla beraber yine eski beyinin hem manevî hem de maddî tesiri altında kalacaktır. Hattâ bey olmadığı zamanlarda bile köylü bu tesirden kurtulamamıştır. Öyle vakıalar tesbit edilmiştir ki, sürülen beylerin, yerinde kalan nazırları veya akrabası, mahsulün idrak zamanında köylüye müracaat etmişler ve «ne olur ne olmaz, sen beyin hissesini bir tarafa ayır» diyerek onda Devlete karşı bir itimatsızlık uyandırmışlardır.

Şarkta derebeylik nizamile yapılacak mücadele ancak inkılâpçı bir tasfiye hareketi olabilir. Bu nizam, nizam olarak kül halinde ortadan kaldırıldığı takdirdedir ki Türk inkılâbı daima yani başında cerahat fışkıran ve haricî müdahalelerle takviye edilen bir irtica kaynağını kökünden temizlemiş olacaktır.

Orta ve garbî Anadoluda toprak mülkiyetinde zamanla esaslı istihaleler olmuştur. Şark vilâyetlerinde ve tarihte gördüğümüz derebeylik hukuk münasebetleri kırılmıştır. Köylü toprağa bağlı değildir. Angarya mesai yoktur. Mükellefiyet halinde cizye itası usulü kalmamıştır. Topraksız köylü ile toprak sahibi aarsındaki münasebetler hür anlaşmalar halindedir. Bu münasebetlerin istihalesi, hukukî bağların yerine iktisadî bağların kaim olması şeklinde cereyan

etmiştir. Bu iktisadî bağlar borç bağlarıdır. Toprak sahibi, toprağı kâfi gelmiyen yahut toprağı olmıyan köylüye işletmek üzere arazi ile tohum, alâtı ziraiye yahut yalnız arazi verir. Nakit olarak ta muayyen bir mıktar para ikraz eder ki, buna «dayama» derler. İdrak mevsiminde hasılata, masraflar çıktıktan sonra evvelden tesbit edilmiş bir nisbet dahilinde iştirak eder. Bu iştirak ortakçılıktır.

Ortakçılığın şekli mıntakalara ve mahsullere göre değişir. Nisbetleri şvöyledir:

1 — Mahsulün yarısını toprak sahibi, yarısını köylü alır.
2 — Mahsulün üçte biri köylüye aittir.
3 — Yahut üçte biri toprak sahibinindir.
4 — Toprak sahibi mahsulün dörtte birini alır.
5 — Yahut dörtte biri köylünündür.

Ortakçı (topraksız yahut toprağı kâfi gelmiyen köylü) toprak sahibine istihsal veya istihlâk ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmıştır. Köylü idrak mevsiminde safî hasılâttan kendi hissesine düşen mıktardan borcunu tediyeye mecburdur. Ekseriyetle toprak sahibine borcuna mukabil, hissesine düşen bütün mahsulü maafaiz verir ve yaşamak için yine borçlanır. Bu ilânihaye devam eder. Bunun için borçlu ortakçı, toprak sahibinin kölesi haline gelmiştir. Topraksız köylüyü böyle borç esaretile kendine bağlamış olan toprak sahibine, «toprak ağası» bu sisteme de «toprak ağalığı» ismini vermekteyiz.

Toprak ağalığında ortakçılık şekillerinin muhtelif olmasının sebeplerini, evvelâ nüfus kesafetile saniyen mahsulün kâr derecesile izah etmek mümkündür. Nüfusun kesif ve arazinin dar olduğu yerlerde ortakçılık şartları topraksız köylünün aleyhinedir. Köylü mahsulden toprak sahibine daha fazla bir mıktar terke mecburdur. Arazisi geniş fakat nüfusu az olan mıntakalarda vaziyet bunun aksidir. Toprak

sahibi boş duran geniş arazisini işletmek maksadile kol kuvvetine muhtaç olduğundan köylüye daha müsaadekâr davranır. Meselâ Adana gibi nüfusu nisbeten fazla olan yerlerde toprak sahibi mahsulün dörtte birini veya üçte birini köylüye terkeder. Antalya, Konya gibi nüfusu az fakat işlenecek toprakları pek çok olan mıntakalarda ortaklama ekseriyetle yarı yarıyadır.

Tütün, Üzum, Fındık, Pamuk gibi mahsullerde ekseriyetle mahsulün yarısından fazlasını toprak sahibi alır. Mahsul piyasada nekadar kâr getiriyorsa, toprak sahibi tarlasını ortakçıya o nisbette ağır şartlar altında verir. Buğday mıntakalarında ortaklama ekseriyetle yarı yarıyadır.

Ortakçılığın ana şekilleri hakkında bazı misaller verelim: Manisada bağcılıkta ortakçılık umumiyetle iki şekildedir. 1 - Arazi sahibi hiç bir masrafa iştirak etmiyerek arazisini ortakçıya bamukavele teslim eder. Bağda mahsul kemale erdikten sonra yarısını veya üçte ikisini kendisi alır. Mütebakisini ortakçıya terkeder. 2 - Arazi sahibi bağın işleme masrafını verir. İlâç, sergi, masrafı gibi. İdrak mevsiminde masraflar çıktıktan sonra safî mahsulün yarısını yahut üçte birini ortakçı alır. Mütebakisini toprak sahibine verir. Birinci şekil, sermaye sahibi herhangi bir topraksız müstahsilin, toprak sahibinden icarla arazi tutması usulüne pek yakındır. Yalnız burada henüz nakit halinde icar bedeli araya girmemiştir. Müstahsil, toprak sahibine topraktan istifade bedelini **in natura** ödemektedir. Halbuki yine ayni mıntakada nakdî icar mukabilinde bamukavele arazi tutup işleyen, hattâ amele çalıştırarak işleyen müteşebbis müstahsiller vardır. Bu şekil, kapitalist icar usulüdür ki, Garbî Anadoluda çapa nebatı zer'iyatı mıntakalarında taammüm etmiştir. Yukarıki şeklin, kapitalist icar usulüne istihalesi, toprak

sahibine ortaklama mahsul itası tarzı yerine naktî icar tediyesi usulünün kaim olması ile mümkündür.

İkinci şekilde ortakçının kol kuvvetinden başka bir sermayesi yoktur. Onun yaptığı yegâne iş, toprak sahibinin sermayesile bağı işliyerek idrak mevsiminde mahsulden bir hisse almaktır. Burada ortakçı hakikatta bir ırgattan başka birşey değildir. Emeğine mukabil, naktî ücret alacağına doğrudan doğruya aynen mahsul almaktadır. Mahsulün yerine yevmiye, haftalık, aylık yahut senelik gibi bir nakti ücret almış olsaydı, tam bir ameleye tahavvül etmiş olacaktı. Manisada bağların yüzde elli ortakçılıkla, yüzde 15 icarla işletildiği tahmin edilmektedir.

Akhisarda tütün ziraatında tarla, fidan, sürme ve diğer masraflar toprak sahibi tarafından verilir Ortakçı köylü, yalnız işlemek ve denk yapmak işini üzeiine alır. Toprak sahibi mevsiminde mahsulün yarısını yahut üçte ikisini ortakçıya verir. Burada da vazıyet aynıdır. Köylü, toprak sahibine iş kuvvetini arzetmiştir. Buna mukabil mahsulden muayyen bir hisse almaktadır.

Alaşehirde ovanın yarısından fazlasını işgal eden büyük çiftliklerde oturdukları evler bile kendilerine ait olmıyan kalabalık ortakçı köyleri vardır.. Kasabada oturan çiftlik sahipleri köylüye mevsiminde tohum verirler. İdrak mevsiminde tohum ve diğer masraflar çıktıktan sonra mahsulün yarısını kendilerine alıkoyarlar, yarısını köylüye verirler. Bu çiftliklerin kapitalist işletmelerden hiç bir farkı yoktur. Köylünün iş kuvvetinden başka hiç bir mülkiyeti yoktur. Emeğine mukabil nakti iş ücreti alacağına mahsulden in natura muayyen bir mıktar alır.

Kastamonide geniş bir çiftliği bulunan bir dostumuz, kendi arazisindeki ve Kastamonideki ortakçılık şekilleri hakkında sorduğumuz suallere şu cevapları vermiştir: «Kasta-

monide alelumum çiftlik sahibi, bir ortakçıya çiftlik ahırında çiftliğin samanı ile 1-3 ineği beslemeğe müsaade eder. Yatıp kalkması için bir ev gösterir. Bunlar alelekser bir iki odalı evlerdir. Çiftlik sahibi, ortakçının mahrukatını temin eder. Bir senelik yiyeceği ve melbusatı için ödünç olarak buğday ve arpa verir. Ortakçının 5-10 tavuğu bulunur. Çiftlik sahibi ortakçıya bir çift koşu manda veya öküz ile alâtı ziraiye teslim eder. Bu aletler kaybolursa ortakçı hini teslimde tazmine mecburdur. Hayvanın yem, nal, pullukların vesair âlâtın tamirat masrafı tamamen toprak sahibine aittir. Ortakçının vazifesi, hayvanların tımarı, hububatın ekilmesi, nadas edilmesi ve mezruatın biçilip harman edilmesidir. İdrak mevsiminde idrak edilen mahsulden tohum ve diğer masraflar tenzil edildikten sonra safî hasılat ve saman toprak sahibi ile yarı yarıya taksim olunur. Ortakçı kendi hissesine düşen mahsulü çiftlik sahibinin anbarında muhafaza eder. İstediği miktarı oradan çıkarıp satar. Ortakçılık kanaatimce en faideli usuldür. Amele kullanmaktan ucuzdur. Halen amele kullanmak makine çalıştırmak zararlıdır.» Bizim tabirimizle bir toprak ağası olan bu dostumuzun izahatı bize çok enteresan şeyler öğretmektedir. Bu izahattan anlaşılıyor ki, ortakçı kullanan işletmeler, kapitalist işletmelerden ancak henüz iş ücreti tediye etmedikleri için farklıdır. Ortakçılık eden köylünün mülkiyeti iş kuvvetinden ibarettir. Yine bu dostumuzun verdiği izahata göre ortakçıların ekserisi seyyardır. Uzak vilâyetlerden yahut yakın fakat çorak mıntakalardan ortaklama çalışmak üzere çiftliklere gelmektedirler. Bunların bir kısmının memleketlerinde mülkleri de vardır. Bir kısmının hiç birşeyi yoktur. Bir işletmede bir sene veya iki sene çalıştıktan sonra diğer bir mıntakaya çalışmağa giderler. Bu gidiş ekseriyetle borcu, toprak sahibine tediye etmemek için

kaçış şeklinde olur. Görülüyor ki, bu nevi ortakçıların seyyar köy amelesinden farkı yoktur.

Ortakçılık amele kullanmaktan ucuz telâkki edilmektedir. Ameleye nakit halinde muayyen bir ücret vermek lâzımdır. Toprak sahibi, mahsul para etmediği ve binaenaleyh mahsulden bir kazanç alamadığı zamanlar, nakit halinde iş ücreti tediyesinde müşkülât çeker. Halbuki, ortakçıya emeğine mukabil para etmiyen mahsulden vermek daha kârlıdır. Binaenaleyh ortakçının refahı, emtia fiatlarının temevvücüne tâbidir. Hissesine esasen pek az bir mıktarda düşen mahsulü piyasada düşük fiyata sattığı zaman sefalete mahkûm olacağı aşikârdır. Fakat bu cihet toprak sahibini alâkdar etmez. Ortakçılar ekseriyetle bu yüzden toprak sahiplerine borçlanmışlardır ve memleketin en fakir halkını da bunlar teşkil eder.

Ortakçılık usulünde makine çalıştırmak ta zararlı görülmektedir. Toprak sahibi bakımından şüphesiz zararlıdır. Çünkü pek ucuz ortakçı emeği varken, kullanılması bugünkü şartlar altında toprak sahibine pahalıya mal olacak makineleri kullanmak kârlı değildir. İleride de temas edeceğimiz gibi, ortakçılık Anadolu köyünde ziraat teknikinin inkişafına da manidir. Ortakçılığın diğer müteammim bir şekli daha vardır ki buna «kesi» derler. Müstahsil, işlemek için arazi tutarken mahsulün keşfi üzerinden toprak sahibine maktuan bir mıktar mahsul vermeği taahhüt eder. Meselâ fındık sahasında (kesi usulü en ziyade Karadeniz sahillerinde görülür) toprak sahibi elli dönümlük bir bahçeyi, otuz kantar fındığa kesiye verir. Kesinin mıktarı pazarlıkla taayyün eder. Bu usulün icarla toprak işlemekten farkı pek azdır. Aradaki fark icar bedeli yerine muayyen bir mıktar mahsul verilmesidir.

Kesiciliğin vaktile bir derebeylikli şekli vardı ki buna Ru-

melide tesadüf olunmuştur. Bulgar hükûmetinin 1880 senesinde Köstendil ve Radomir havalisinde kesicilik hakkında yaptırdığı tetkikattan anlaşılıyor ki, Rumelide bu ikinci tip kesicilik Sipahi derebeyliğinin istihalesile yani tam sipahiliğin inhitat devri olan 16 ıncı asırdan itibaren vücut bulmuştur. Tetkikat raporunda kesicilerin hayatı şöyle tesvir edilmektedir: «Köylü kendi evinde yaşıyor. Fakat üzerinde çalıştığı tarla ve hattâ evinin arası bile, senede nekadar mahsul verileceğini, nekadar anğarya iş yapılacağını keyfi olarak tespit eden sipahi beyina aittir. Her sene verilecek peynirin, yağın, odunun, kömürün, koyun ve kuzunun hattâ çorapların mıktarı beyin arzusuna göre tayin olunur. Sipahi, kesimcinin mükellefiyetlerini tesbit ederken kesiciye kalan gıdayı hiç nazarı itibara almaz. Kesicinin senelerce köklerle, kepek ekmeğile yaşadığı görülmüştür» (*). Bulgar hükûmeti 1889 da bu beylere bir milyon leva tediye ederek topraklarını satın almış ve hepsini köylüye tevzi etmişti. Osmanlı hükûmeti topraklarında kalan kesicilik ise zamanla istihaleler geçirerek ya toprak ağalığına yahut yukarıda şeklini tesbit ettiğimiz kesi usulüne istihale etmiştir. Anadoluda toprak ağalığının yanında bir de kapitalist çiftliklere tesadüf edilmektedir ki, bunlar umumiyetle, Adana, Mersin, Ege mıntakası, İstanbul, Ankara gibi emtia mübadelesinin münkeşif olduğu sahalarda bulunmaktadır. Bu işletmelerde kol kuvvetini satan ve istihsal vasıtalarından mahrum amele il sermaye sahibi arasındaki münasebetler daha vazihtir. Türkiyedeki kapitalist çiftliklerin ekserisi, toprak ağalığının inkişaf ve istihalesile meydada gelmiştir.

(*) İvan Sakazov. Bulgarische Wirtschaftsgeschichte. S. 189. 1929.

Üçüncü bahis.

Türkiye köy iktisadiyatında teknik inkılâbı.

Kitabımızın birinci kısmında istihsal teknikinden bahsederken memleket ziraatinde bir teknik inkılâbının millî kurtuluş inkılâbından sonra tahakkuk edememsini, biri iktisadî diğeri içtimaî olmak üzre başlıca iki sebebe bağlamıştık. İktisadî sebep olarak köylünün fakrını, içtimaî sebep olarak ta bugünkü toprak mülkiyeti şekillerinin bir teknik inkılâba imkân vermemesini ve köyde ilerliyen içtimaî farklılaşmadan dolayı iş kuvvetinin ucuzlıyarak makinalı işe rekabet etmesini göstermiştik (*).

Toprak mülkiyeti şekilleri, memlekette bir teknik inkılâba, başka tabirlerle istihsal kuvvetlerinin inkılâpçı inkişafına nasıl mani olabilmektedir?

Geçen bahislerde Türkiye köy iktisadiyatında başlıca dört nevi mülkiyet şekli tesbit etmiştik: 1 - Derebeylik mülkiyeti (Şark vilâyetlerinde). 2 - Toprak ağalığı. 2 - Kapitalist işletmeler yahut kapitalist çiftlik işletmesi. 4 - Yabancı iş kuvveti kullanmıyan küçük toprak mülkiyeti.

Bu mütenevvi içtimaî çehre dolayısile memleket ziraatinde teknikin inkişafı imkânları muhtelif mıntakalara ve şartlara tabidir.

Evvelâ şarktaki derebeylik mülkiyetini alalım. Burada derebeyi, zatî iktisatça (eigenwirtschaftlich) yaşadığından istihsal teknikinin ıslahında ne faide görebilir? Pazarla teması olmıyan, binaenaleyh sermayeyi nemalandırarak kâr temini zihniyetinin teessüs etmemiş olduğu bir istihlâk işletmesinde istihsal teknikini ıslah etmek zaruretinin doğmasına şüphesiz imkân tasavvur edilemez. Bu mın-

(*) 45 inci sahifeye müracaat.

takada bir zamanlar bazı beylerin garp vilâyetlerindeki işletmeleri takliden getirdikleri traktörler, lüks eşyası halinde muattal kalmış ve zamanla çürümüştür. Kara sapanla istihsal edilen mahsule bile pazar bulunamıyan bir mıntakada, istihsal randımanını fevkalâde yükselten bir traktörün istimali mevzuu bahsolabilir mi? Bundan başka ve daha mühim olan nokta vardır. Geniş bir maraba kitlesinin sefalet derecesind ucuz kol kuvveti karşısında pahalıya mal olan modern teknik vasıtaların kullanılmasına lüzum olmıyacağı da aşikârdır. Şarkta bir lokma ekmek mukabilinde güneşin altında aç ve çıplak çalışan maraba, modern teknik vasıtaların en esaslı rakibidir. Bu şartlar altında bir teknik inkılâp şüphesiz bu mıntaka için tahakkuku imkânsız bir gayedir. Bir teknik inkılâp için evvelâ bu mıntakada derebeyliğin sınıf olarak tasfiyesi ve saniyen mıntakanın ucuz münakale vasıtalarile millî ve beynelmilel pazarlara sım sıkı bağlanması lâzımdır.

Toprak ağalığı için de ayni şeyi söylemek mümkündür. Geçen bahiste de işaret ettiğimiz gibi, orta ve garbî Anadoluda ortakçılıkla istihsalin icra edildiği işletmelere modern teknik vasıtaların girememesinin sebebini pek ucuz olan ortakçı, yarıcı gücünde ve ortakçılık şartlarında aramak lâzımdır.

Bundan başka, ortakçılık usulünde ne toprak sahibi ve ne de ortakçı mahsul cinsinin, tohumların, ziraat usullerinin ilh.. ıslahı ile alâkadardır. Ekseriyetle şehirde ve kasabada otururak muhtelif işler gören toprak sahibi yalnız idrak mevsiminde alacağı mahsulü ve bunun getireceği kazancı düşünür. Bu kazancın bir kısmını, mahsulün, ziraat usullerinin ıslahı yolunda sarfetmek aklından bile geçmez. Şehir ve kasabada oturan toprak sahiplerinin ekserisi, köylü tarafından tediye edilemeyen borçlar sayesinde toprak sahibi olmuş

kimselerdir. Köyde yaratılan kıymetler, rant, murabaha faizi, mutavassı kârı olarak şehire ve kasabaya akar ve buralardan tekrar köylüye yüksek faizlerle ikraz olunur. Binaenaleyh köylü kendi yarattığı kıymetleri tekrar yüksek faizle istikraz etmiş olur ve bu ilâ nihaye devam eder. Köylünün yarattığı kıymetleri bu suretle nemalandırmak dururken, istihsal teknikinin ıslahına sarfetmek toprak sahibi için şüphesiz düşünlmeyen bir tariktır. Bugün Türk köyünü fakra sürükleyen âmillerden biri de şehirle köy arasında köylü aleyhine cereyan eden bu kıymet mübadelesidir.

Evvelce bahsettiğimiz gibi, küçük köylünün ekserisi, borçlarını ödeyemeyince tarlalarını, bağlarını, bahçelerini para ikraz edenlere, yahut mutavassıt tüccarlara devretmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bunların bir kısmı mülksüz kalınca ya başka mıntakalara iş aramağa gitmekte yahut kendi toprklarında ortakçı olarak çalışmaktadırlar.

Müstahsil toprakla maddî alâkasını kaybedince, istihsal ettiği mahsule, tohumlara ilh. karşı kat'î bir alâkasızlık göstermektedir. Köylü tarlasını, bahçesini, bağını kendi mülkü olarak gördüğü müddetçe, mahsulün ıslahına, ziraatin verimliliğini arttırmağa heves duymaktadır. Misal olarak Giresun fındık sahasındaki müstahsilleri gösterebiliriz: «Fındık müstahsili, borç yüzünden yarıcı vaziyetine düştüğü yerlerde fındık bahçesine karşı şiddetli bir kayıtsızlık göstermekte ve bütün fındık mahsulünün harap olmasına âmil olmaktadır» (*). Burada da ortakçılığın, istihsal teknikinin geriliği üzerindeki tesirini açıkça görmekteyiz.

Bugün bazı mıntakalarda köylünün istihsal teknikinin ısla-

(*) Giresun Ziraat Bankası müdürü Fahri Beyin fındık hakkında henüz neşredilmemiş olan bir tetkikinden.

hından kaçmakta olduğu da müşahede edilmektedir. Bunun sebebi: Topraksız köylüye yahut muhacirlere devlet tarafından toprak verilen yerlerde köylü uzun seneler arazinin bataklıklarını kuruttuktan, araziyi imar ve ıslah ettikten sonra bir gün işlediği arazinin bir sahibi ile karşılaşmakta ve toprak sahibi, toprağının kendisine ait olduğunu iddia ederek işlenmiş, ıslah edilmiş araziyi köylüden alarak köylüyü ortakçı olarak kullanmaktadır. Köylü senelerce emek sarfederek işlediği toprağın böyle bir kalemde elinden gittiğini görünce, tabiî bir daha toprakla, mahsulle alâkadar olmıyor, herhangi bir yeniliğe karşı pasif kalıyor. Bundan maada, bu akibeti gören diğer köylüler de edindikleri toprakları ıslahtan çekiniyorlar. Böyle işlenmiş topraklara bedavadan ne suretle sahip çıkıldığını Dahiliye Vekili Şükrü Kaya B. in Büyük Millet Meclisinde 15 haziran 1934 tarihinde iskân kanunu münasebetile verdiği nutukta misallerle görebeliriz. «Devlet araziyi metrûk arazi diye muhacire veriyor. Onlarda imar ediyorlar. Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, bu benim mülkümdür. Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor... Trabzonda arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönüm araziye malik olan kimse, büyük arazi sahibi ve zengin sayılır. Birisi çıktı 200 bin dönüme sahip olduğuna dair ilâm gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı... Hat boyundan geçerken Sazılar köyü vardır. Burası muhacirlerindi. Emin Beye sorarım kimin namına mukayyiittir ve ne zaman ona geçmiştir. Böyle kaç dane arazinin sahibi çıkmıştır... Ne kadar metrûk arazi imar edilmişse bunların hepsinin sahibi çıkmıştır... Gedikabat körfezinde yerli halk bataklığı kuruttu. Burada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler, çalıştılar, kanallar açtılar. Bir zat geldi bu toprakların kendine ait olduğunu söyliyerek bunları buradan

çıkardı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar. Çalı çırpı toplıyarak geçinmeye başladılar». Bu vaziyet bizde toprak mülkiyetinin esaslı hukuk bağlarına dayanmadığını da göstermektedir. Küçük köylü, mülkiyetinden hiç bir zaman emin değildir.

Kapitalist işletmelerde son senelerde makinalı istihsalin yerini kol kuvveti almıştır. Köyde pek sür'atle inkişaf eden içtimaî dağılış, mülksüzleşme, sefalet, bir taraftan ortakçı gücünü diğer taraftan köy amelesi emeğini fevkalâde ucuzlatmıştır. Tarlasını, bağını, bahçesini, ailesini bırakarak iş aramak için yollara dökülen sayısız küçük müstahsil yığınları, hem köyde hem kasabada ve şehirde iş ücretlerinin fevkalâde sukutuna, âmil olmaktadırlar. Tabiî bu sukut yine kendilerinin sefaletini teşdit etmekte ve alım kabiliyetlerini düşürmektedir.

Aslında kol kuvvetinin yerini tutması icap eden makinalı istihsalin bu içtimaî şartlar altında Türkiye ziraatinde inkişaf zemini bulamıyacağı kendiliğinden anlaşılır. Meselâ Adanada bir zamanlar traktörün ve diğer makinalı ziraat aletlerinin sür'atle tatbik sahası bulmasının sebebi, iş kuvvetinin pahalı olmasından ileri geliyordu. Binaenaleyh orta ve garbî Anadoluda toprak ağalığı işletmelerile, kapitalist işletmelerde teknik gerilemenin başlıca âmili kol kuvvetinin ucuzluğudur.

Küçük toprak mülkiyetine başka bir tabirle cüce işletmelere gelince; bunlar da modern sây vasıtalarının tatbiki imkânları, işletme hacmile tahdit edilmiştir. Cüce işletmelerde traktörlerin, mibzerlerin, batözlerin, harman makinalarının ilh... kullanılmasına, bu işletmelerin hacmı müsait değildir' Bunu bir misalle anlatalım. Bizde cüce işletmelerde tarlanın vüs'ati, 70-100 dönüm arasında tehalüf eder. 20 beygir kuvvetinde bir Fordson traktörü her işi ile beraber va-

satî 700-1000 dönüm yer işler. Binaenaleyh böyle cüce işletmelerde traktörden azamî randımanını almak imkânı yok demektir. Bir traktörün rantabl olarak çalışması ve alelûmum kullanılabilmesi için işletmede zer sahasının büyümesi icap eder. Bunu bir misalle göstermek mümkündür: Uşak şeker fabrikası pancar ziraati için vaktile traktör getirtmişti. Fakat traktörler geldiği gündenberi boş durmaktadır. Çünkü Uşak mıntakasında pancar istihsali cüce işletmelerde icra edildiğinden traktörlerin kullanılmasına teknikman imkân yoktur. O halde küçük işletmelerde modern istihsal kuvvetlerinin inkişaf seviyesile mülkiyet hacmı arasında bir tezat mevcuttur ki, bir teknik inkılâp için bu tezat esaslı bir maniadır. Ayni tezadı ve böyle bir tezadın kendiliğinden nasıl tasfiye edilmekte olduğunu bilhassa Amerika Birleşik Devletlerinde müşahede ederiz. Müttehidei Amerikada büyük motörlü traktörler, combine'ler, azamî randımanlarını ancak pek büyük işletmelerde verebiliyorlar. Meselâ 16-20 ayak tulunda olan bir combine, tam randımanını 3000-5000 acres'lik bir sahada verebilmektedir. Halbuki son bir tahrire nazaran Müttehidei Amerikada «Ziraatte vasatî mülkiyet hacmı, ancak 65, Kanadada 79 acres'dir» (*). Şimalî Dokata'da bu hacım 452, cenubî Dokta'da 403, Nebraska'da 329, Kanzas'ta 264, Vaşington'da 172 acres'dir. Binaenaleyh mevcut vasatî mülkiyet hacmı çerçevesi, inkişaf etmiş olan istihsal kuvvetlerine dar gelmektedir. Bugün «Müttehidei Amerikada traktörlerin yüzde 82 si, 70 acres den fazla arazisi olan işletmelerde temerküz etmiştir. Fakat 70 acres'den fazla arazisi olan işletmelerde, mevcut işletme-

(*) Prof. Studenski. Amerika ziraatında teknik inkılâp (rusça). Moskova Beynelmilel ziraat enstitüsü mecmuası «Agrarnie problemi» Sayı 1. 1930.

lerin ancak yüzde 18 ini teşkil etmektedir. Geri kalan farmlerin yüzde 82 sinde yani 75 acres'den az toprağı olanlarda ise traktörlerin ancak yüzde 18 i bulunmaktadır (*). Yapılan bir hesaba göre Müttehidei Amerikada combine'lerin ve mütemmim malzemesinin sür'atle taammüm edebilmesi için vasatî mülkiyet hacmının daha 5-10 misli tevessü etmesine lüzum görülmektedir. Fakat Birleşik Devletlerde ziraî buhran mülkiyet hacmını, teknikin yeni ihtiyaçlarına göre tevsi etmektedir. Bu da iktisaden gayri mukavim işletmelerin dağılması, daha doğrusu içtimaî kutuplaşma tarikile cereyan etmektedir. 1920 senesinden 1930 senesine kadar Müttehit Devletlerde 150.000 farm iflâs etmiş ve yine ayni müddet zarfında mülkiyetinden tecerrüt ederek kısmen büyüyen çiftliklere amele olmuş yahut şehirlere hicret etmiş çiftçi miktarı 4.400 bini bulmuştur. Bu içtimaî farklılaşma ve dağılış neticesi meselâ Montanada 1924 ve 1929 seneleri arasında vasatî mülkiyet hacmı 2 ½ misli büyümüştür. Aşağıdaki cetvelde işletme hacmınnı büyümesile traktör miktarının tezayüdü ve buna muvazi olarak beygir adedinin sukutu görülmektedir (*).

Sene	Farmın hacmı acres	Farmlara isabet eden vasatî	
		Traktör adedi	Beygir adedi
1924	1045	0.52	8.73
1925	1130	0.93	8.09
1926	1254	0.95	7.24
1927	1626	1.29	5.21
1928	1903	1.69	2.64
1929	2443	—	—

(*) Prof. Studensky. Agrarkrisen. Weltwrtschaftliches Arhiv. B. II. 1931.

İşletme hacmının büyümesi ve işletmelerin makinalaşması neticesi olarak farmlerin kapitalist karakteri de inkişaf etmiştir. Meselâ yine Montanada traktörlü işletmelerde daimi amelenin miktarı 1925-1928 seneleri zarfında iki misli mevsim amelesi de yüzde 25 artmıştır. Makinalaşan işletmelerde maliyet fiatları da pek fazla düştüğünden küçük işletmelerin, büyük işletmeler karşısında mukavemeti de sür'atle kırılmaktadır. «Amerika Ziraat Nezaretinin yaptığı bir hesaba göre beygirle ceredilen pulluklarda bir beygir kuvveti enerjinin masrafı 25 senttir. Traktörün cer vasıtası olarak istimali sayesinde bu masraf 12,5, sabit ve kasnak kayışı transmisyon kullanan traktörlerde 2.6 sente düşmüştür. İki beygirle çekilen bir diskli pullukla bir acres tarlanın sürülmesi 3-4 dolara mal olmaktadır. Halbuki, traktörle üç diskli pulluk bu masrafı 1,5 dolara indirmektedir. Combine'lerin istimali sayesinde buşel başına buğdayın maliyeti 15-20 sent düşmektedir» (*). Makinalı istihsal yapamıyan küçük ve orta işletmelerin bu vaziyet karşısında büyük işletmelerle rekabet edemiyeceği gayet aşikârdır. Büyük işletmeler, istihsale bu teknik yenilikleri tatbik etmek sayesindedir ki, maliyet fiatlarını düşük fiat seviyesinin çok dununa indirerek buhrana mukavemet ediyor ve buhrana rağmen kârlı çalışıyorlar. Fakat diğer taraftan ziraî buhranın şiddetlenmesine de bu suretle âmil olmaktadırlar.

Fakat teknikin mütemadî inkişafı bugünkü büyük ferdi mülkiyet çerçevesine de sığamamaktadır. Bugün Müttehidei Amerikada ferdî işletmeler yerine fevkalâde vâsi araziyi işleten anonim şirketler yani anonim mülkiyet kaim olmaktadır. Corporation farmings denilen bu şirketlerin sermayeleri 50.000 dolarla 500.000 dolar arasında tehalüf etmekte-

(*) Keza.

dir. Bu şirketler Müttehidei Amerika ziraî istihsalinin bugünden yüzde altısını vermektedir. Tek çiftlik sahibinin, tek bir müteşebbisin elleri, bu kadar büyük teşebbüsleri avuçlıyacak kadar geniş değildir. Tek bir müteşebbis böyle muazzam bir teşebbüste idarecilik ve organizatörlük işlerini tek başına başaramaz. Fakat ziraî istihsal şirketlerinin mülkiyet hacmının da bir gün istihsal kuvvetlerinin mütemadî inkişafı önünde dar geleceği muhakkaktır. Bugünkü hukuk münasebetleri baki kaldığı müddetçe bu tezadin de yaşaması mukadderdir. İstihsal kuvvetleri tam ve arızasız bir inkişaf için mevcut içtimaî bağların haricine çıkmak cehtini gösteriyor.

Amerika misali teknikin küçük istihsale tatbikî imkânlarının nasıl mülkiyet çerçevesile tahdit edilmiş olduğunu vuzuhla göstermektedir. Görülüyor ki, Türkiye köy iktisadiyatında istihsal kuvvetlerinin inkişafı her sahada içtimaî münasebetlerin mukavemetine maruzdur. Binaenaleyh bir teknik inkılâp için yani Türk köylüsünün bir taraftan tabiatın insiyakî kuvvetlerinden diğer taraftan iktisadî ve içtimaî münasebetlerin bağlayıcı çerçevesinden sıyrılarak iktisat ve kültür sahalarında hudutsuz bir inkişafı için köyde evvelemirde geniş içtimaî bir temizlik ve tanzim işine lüzum olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Avrupada köylü hareketleri tarihinde köyün içtimaî münasebetlerine müdaheleyi ekseriyetle bir agrar reform (reform agraire, toprak ıslahatı) şeklinde görürüz. Devlet ya toprak sız köylülerin inkılâpçı hareketleri karşısında yahut toprak sahiplerinin fazla istismarından dolayı devlete karşı vergi kabiliyetini kaybeden köylüyü vergi tediye edebilecek bir hale getirmek için zıraî reformlar yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu reformlar umumiyetle büyük arazi sa-

hiplerinin toprakları satın alınarak bedeli mukabilinde köylüye tevzi edilmek suretile icra edilmiştir. Umumî harpten sonra Şarkî Avrupada ve Balkanlarda yapılan zıraî reformlar içinde yalnız Estonya ile Litvanya cümhuriyetleri Sovyetlere imtisalen büyük arazi sahiplerinin topraklarını köylüye bilâbedel tevzi etmiştir.

Umumî harpten evvel ve sonra, yapılan bütün zıraî reformlar, yine toprak davasını halletmiş değildir. Her köylü muayyen miktarda toprağa kavuştuktan sonra yine konjuktur hareketlerinin tesiri altında geniş bir içtimaî farklılaşmaya ve içtimaî dağılışa maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Yine zamanla borçlanma, fiat sukutları ilh.... gibi sebeplerle bir kısım köylü mülksüzleşerek ya şehirlere hicret etmiş yahut köy amelesi olmuştur. Bilhassa son buhran senesi bu içtimaî farklılaşma ve dağılmayı fevkalâde tesri etmiştir.

Bizde de bir zıraî reform yapılsa bunun vereceği netice, emtea iktısadî sisteminin insiyakı ve zarurî kanunlarından olan içtimaî farklılaşma ve dağılmanın tesiri altında yine bir içtimaî kutuplaşmadır. Köylüye tevzi edilen topraklar, yine zamanla borçlanma, fiat sukutları ilh.. gibi âmillerle bir kısım köylünün veya kasabalının elinde temerküze doğru gidecektir. Bunun için zıraî reformlar, haddi zatında toprak davasının hallinde kat'î tedbirler olmaktan uzaktır. Fakat marabalık ve ortakçılık gibi usullerle geniş köylü kitlelerinin alım kabiliyetini kemiren, köylüyü hem kültür hem iktisat sahalarında inkişaftan alıkoyan derebeylik gibi bir orta zaman bakiyesinin ve derebeyliğin istihalesinden başka bir şey olmıyan toprak ağalığının kısaca millet içinde bir istismare meydan veren bir toprak müsavatsızlığının tasfiyesi şeklinde memlekette geniş bir zıraî reform yapıl-

ması, millî inkılâbın bugünkü inkişaf etapında içtimaî ve siyasî bir zarurettir.

Ziraî reformu, millî kurtuluş inkılâbının bugünkü safhasında içtimaî ve siyasî bir zaruret olarak almayıpta müstakilen mütalea etsek, reformun toprak davasını halletmedikten maada, teknik inkişafına da engel olacağını görürüz. Yukarda modern teknikin ancak büyük işletmelerde tam randımanını verebildiğini hatta mülkiyet çerçevesinin teknikin serbest inkişafına mâni olduğunu söylemiştik. Binaenaleyh bir ziraî reformla toprakları köylüye vasatî 70-100 dönüm üzerinden tevzi etmek yani toprak mülkiyetini küçük küçük parçalara bölmek, teknikin inkişafına bilerek darbe vurmaktan başka bir hareket değildir. Fakat diğer taraftan memleketimizde büyük işletme sahipleri de, içtimaî farklılaşma ve dağılma yüzünden ucuzlıyan iş kuvveti sayesinde yeni teknik vasıtaları tatbikten kaçmaktadırlar.

Buraya kadar verdiğimiz izahattan anlaşılıyor ki, bir taraftan Türkiye köy iktisadiyatının bugünkü içtimaî hususiyeti, diğer taraftan içtimaî - siyasî zaruretler Anadolu köyünde bir teknik inkılâbın tahakkukunu güçleştirmektedir.

Elli küsur yıl önce Kadro dergisi yayınları arasında çıkan bu kitap, Türkiye'de köy ve tarım sorunları üstüne ilk Marksist analiz niteliğindedir. Profesör Korkut Boratav'ın değerlendirme yazısıyla yeniden sunuyoruz.

"Bizdeki Toprak Ağalığı denilebilir sistem, Ortaçağ sonlarında İtalya'da gelişmeye yüz tutan ticaretin etkisiyle feodallerin bir yandan topraklarını ortakçı, yarıcı vasıtasıyle işleten, öte yandan kentlerde, ticaret merkezlerinde ikamet ederek ticaretle meşgul olan 'Feodal-marchand' sistemine benzemektedir. Bugün Türkiye'de Doğu'dan Batı'ya doğru yer yer farklılık gösteren toprak mülkiyeti düzenini doğrudan doğruya yerinde yapılacak gözlemlerle incelemek gerekiyor."

TÖKİN (1989)

Yordam Yayınları • Araştırma-İnceleme Dizisi • ISBN 975-470-027-3

9000
KÖY DAHİL